

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PROVST L. KOCH

EN GAMMEL PRÆSTS ERINDRINGER

DET SCHØNBERGSKE FORLAG — KØBENHAVN

FOR NORGE: J. W. CAPPELEN, KRISTIANIA

PROVST L. KOCH

FHV. SOGNEPRÆST I GLOSTRUP

EN GAMMEL PRÆSTS
ERINDRINGER

DET SCHØNBERGSKE FORLAG
ERNST BIERBERG & MICHAEL H. JENSEN

KØBENHAVN

INDHOLD

	Side
1. Mit hjem	I
2. Min studentertid	22
3. Krigen	50
4. Vejstrup og Brøns	70
5. Nykøbing	89
6. Skælby	103
7. Brønshøj	113
8. Glostrup	134
9. Mit historiske forfatterskab	161

L. KOCH
EN GAMMEL PRÆSTS ERINDRINGER

PROVST L. KOCH OG HSTRU

1. MIT HJEM

JEG er født 1837 i Vodder i Haderslev Vesteramt, hvor min fader, Hans Peter Gyllembourg Koch, var præst. Min moder hed Karen Magdalene Parelus. Om hende har jeg kun dunkle minder, hun døde 1846. Heller ikke fra mit fødested kan jeg huske ret meget. Jeg skal dog engang have været i større livsfare end nogensinde siden; da jeg var ganske lille, rejste mine forældre med mig til Falster, hvor de begge havde deres hjem; men paa vejen til Flensborg væltede vi ned i Gånsager å, og det blev betragtet som et under, at der ingen skade skete. Min faders embede var vist meget lille, i det mindste var boligen overmåde tarvelig. Dagligstuen havde hvidtede vægge og en bilæggerovn. Det er den første nytte, jeg har gjort, at løbe ud i køkkenet og sige til pigerne om at lægge tørv i den. Hele egnen var gold og fattig, foruden i præstegårdshaven var der kun to træer i byen. — Af omegnens præster husker jeg pastor Hønne i Roager, der havde stået fadder til mig og foræret mig en prægtig gyngestue, som vi havde i mange år. Han havde været missionær i Grønland og vistnok været dygtig; da han havde tjent sin tid ud, tilbød han, uagtet han var ugift, at blive deroppe og tage til Upernivik, hvor der endnu ikke var nogen missionsstation; men tilbudet blev ikke modtaget, da missionskollegiet ikke kunde skaffe de fornødne midler. Nu var han en sær gammel pebersvend. Han kom tidt over til fader, der holdt meget af ham, og

så vilde han spille kort, hvad han vistnok ellers aldrig havde lejlighed til. Uagtet der kun var en fjerdingvej mellem de to præstegårde, blev han om natten, og når han saa var kommen op om morgenen, sagde han: „Nå Koch, lad os ikke spille den kostbare tid“, og så måtte fader op med kortene til han hen på formiddagen gik hjem. Da de kun var to, måtte de spille Fransfus. Engang spurgte min fader ham, hvordan det tiendekorn var, han havde fået? „Å“, svarede han, „der er jo nogle avner og noget småkorn i det, men der er såmænd også avner og småkorn nok i det, jeg giver dem til gengæld.“

Da jeg var 6 år gammel, blev fader forflyttet til Sdr. Kirkeby og Sdr. Alslev på Falster. Så gik turen atter til Flensborg med vor egen vogn og de to sorte heste, som vi var stolte af engang på Før havde været stangheste for Christian VIII's vogn, og vor kusk Martin havde siddet på bukken ved siden af kongens kusk og givet ham råd om, hvorledes han skulde behandle dem, da de var noget vanskelige. Da vi kom på østeregnen, så vi mange underlige ting, som vi aldrig før havde set. Da der langt borte på en mark stod nogle sort- og hvidbrogede køer, råbte min lille broder Christian: „Sikke nogle store ænder!“ Han havde aldrig set andet end røde køer og troede ikke, de kunde have andre farver. Endnu mærkeligere var det i Flensborg at komme ombord i damperen Caroline Amalie, der bragte os til Gåbense. Jeg ved ikke, hvorledes Martin og de sorte heste fandt til Kirkeby. Formodentlig er de kørt hele vejen gennem Fyn og Sælland med et flyttelæs.

Kirkeby lå midt imellem Nykøbing, hvor min morfader var amtsforvalter, og Horbeløv, hvor min farfader var præst. Han var der fulgt efter sin fader, der havde siddet i embedet fra 1765. Denne var søn af en degn i Slesvig, og da han studerede i København, havde han søgt om adgang til kommunitetet, som dengang ikke tilstodes Sles-

vigere. Dette gav anledning til en mærkelig forhandling ved universitetet, som jeg har meddelt i Historisk Tidsskrift 5. R. VI. Efter bedstefaders død fulgte med få års mellemrum to af hans sønner, så min slægt har i mere end 100 år siddet i dette embede, og vi betragtede det da næsten også som et stamhus. Vi kom naturligvis tidt til bedsteforældrene, og det var altid en fest, især dog at komme til Horbeløv. Den store have, 6 tdr. land, omgav hele gården. Den var for størstedelen plantet af bedstefader, og imellem ege, der nu er høje, havde han rejst sin fader et minde, en stor kampesten med indskrift: „Heic adsint manes parentis“. Haven rummede en lille sø, hvori der var en båd, kort sagt, der var alt, hvad drengehjærter kunde begære. Min bedstefader var en høj mand med et strengt, alvorligt ansigt. Han døde 1847, og jeg har ikke noget bestemt indtryk af ham, men derimod af bedstemoder, der efter hans død byggede sig et hus i Kirkeby, hvor hun levede flere år. Hun hed Laurentze og var en datter af dispacheur Buntzen. Det havde vist ingen let sag været for den unge københavnske pige at flytte ind, først i kapellanboligen i annekset Falkerslev og siden i præstegården. Hun sagde selv, at hun havde aldrig været nogen dygtig kone, derfor havde hun fået sådanne dygtige døtre; ti de havde måttet gøre arbejdet. Men jeg har det indtryk, at hendes stærke og varmbloedede mand i grunden så op til hende, og vist er det, at ingen moder og bedstemoder er bleven elsket højere af børn og børnebørn end hun, og endnu står hun for mig som idealet af en gammel kone, altid mild og kærlig og dog alvorlig. Hun havde i sin ungdom oplevet meget. Hun var jo P. A. Heibergs svigerinde og havde sikkert haft en svær tid, da denne landsforvistes, og hendes søster forlangte skilsmisse for at gifte sig med Gyllembourg. Hun havde korresponderet med Heiberg, men afbrød forbindelsen på grund af hans voldsomme udbrud af for-

bitrelse mod denne og hendes søster. Om alt, hvad hun da havde oplevet og om, hvor forskellig den tid var fra vor, fortalte hun med stort liv, og jeg har tidt, da det blev min opgave at beskæftige mig med det 18. århundredes historie, ønsket, at jeg kunde huske hendes fortællinger. Også mange andre historier kunde hun, tidt så lange, at de varede flere aftener igennem. Når jeg siden har læst de bøger, hvorfra hun havde hentet stoffet, (f. eks. „Børnene fra Ardennerskoven“) har jeg syntes, at de langt fra var så gode, som da hun fortalte dem, og jeg tror virkelig, at hun har haft noget af søsterens digterevne. Hos hende lånte jeg da ogsaa dennes noveller og Heibergs komedier, som jeg læste, til jeg næsten kunde dem udenad.

Om min moders forældre har jeg kun svage erindringer; de var begge døde, da jeg var en halv snes år gammel. Også hos dem var der en stor have, som bedstefader havde plantet paa en mark udenfor byen. Da han, som så mange andre gamle mænd, aldrig nænnede at hugge, hvad han selv havde plantet, var store dele af den blevet vildnis, hvad der i vore øjne gjorde den dobbelt interessant. I denne have ligger nu bispegården.

Når jeg nu skal tale om mit eget kære barndomshjem, må jeg begynde med min fader. Når man ovre i Slesvig kom ind i en gård og skulde tale med manden, spurgtes der ufravigelig: „Er han sjæl hjemme?“ Jeg tror nok, at fader, især efter moders død, i høj grad var „han selv“, det var ham, der satte sit præg paa det hele hus. Han var en høj mand, der ikke lidt lignede sin fader, også deri, at han i sine unge dage havde varmt blod og let kunde blive hidsig. Dertil mærkede vi børn dog kun lidt eller intet. Medens vi var små, gav han sig meget af med os, i mørkningen samlede han os om sig og sang for os eller fortalte historier. Han havde en god ven, præsten Ludv. Chr. Müller i Ribe, der tidt kom ud til ham

i Vodder, og han var en mester i den kunst at fortælle børnehistorier. Jeg antager, at han lavede dem selv, jeg har i det mindste aldrig set eller hørt dem andensteds. Dem måtte fader nu fortælle os atter og atter, og jeg har siden fortalt dem for mine egne børn, og bestandig var de lige gode. Da vi blev ældre, tror jeg nok, han gav sig mindre af med os. Han læste dog bestandig med os, og han var en alvorlig lærer, der krævede, at vi skulde gøre vort arbejde ordentligt, ligesom vi vænnedes til orden og punktlighed; måltiderne holdtes på klokkeslet, og enhver måtte da være tilstede. — Men tillige sad der i den alvorlige og lidt strenge mand inderst inde lige til det sidste noget af barnet. Når der i vore lege var noget, hvor der skulde øves snildhed og behændighed, kunde han stå og se på os i timevis med lige saa stor deltagelse for udfaldet, som vi selv havde. En af vore yndlingslege var at slås med tinsoldater ved hjælp af små fiskebensbuer og pile med en voksklump på enden. Vi byggede forskandsninger for hærene af kort, og her var således lejlighed til at vise dygtighed både som ingeniører og skytter. Kom fader så forbi, kunde han aldrig modstå at standse og beundre det, når vi kunde ramme et skørnet sted i befæstningen eller en soldat, af hvem man kun kunde se hovedet ovenfor denne. Ikke sjældent legede han selv med. En gang, da jeg var hans modstander, sprang min pil af mod hans befæstning og ramte ham i øjet, så han flere dage måtte gå med det tilbundet. Jeg fik ingen skænd og fortjente det heller ikke. Således er jo krigens gang. Han holdt også meget af at se på, at vi spillede Schak; men det faldt ham vanskeligt at lade være at advare den, der lod en god lejlighed til at gøre et kup gå forbi, og det var ham trods modpartens ivrige protester næsten umuligt ikke at hjælpe den, der var i fare. Endnu på sine gamle dage spillede han krocket med os.

Næsten endnu bedre kunde min farbroder, onkel Elers,

lege med os. Han var dengang kapellan i Veggerløse, og når han kom ridende på sin brune hest, for vi hylende af glæde ud af vinduer eller døre, som det kunde falde sig, og sommetider var hesten knap sat på stald, før legen begyndte. — Han var en ivrig jæger, og ved midsommertid kom hans broder, Stanley, der var skovrider paa Guldborgland, over til ham, og så gik de på fuglejagt på Bøtø, og der fik Christian og jeg lov at følge med. Det var ingen magelig dag, først gik vi $1\frac{1}{4}$ Mil til Veggerløse, så ud på Bøtø, hvor vi nærmest spillede hunderoller ved at hente det skudte vildt, og så atter hjem sent på aftenen, og jeg var dog kun 11—12 år og Christian 3 år yngre. Men det var en dag, vi glædede os til længe i forvejen, og bagefter kunde vi længe tale om, hvad vi havde oplevet.

Det er en god ting, når de gamle således kan være børn med børnene, ikke blot fordi de vil glæde dem, men fordi det er dem selv en fornøjelse; det knytter båndet imellem dem fastere og det forhindrer, at der kommer vildskab og råhed i legen og gør, at der bliver drevet ærligt spil.

Jeg tror nok, min fader havde sin bedste tid som præst i Kirkeby. Han var en virksom mand, der gik meget om i sit sogn og tog sig af fattige og syge, og så vidt jeg ved, havde han også altid haft nogenlunde god kirkegang, hvad dengang ikke var almindeligt paa Falster. Men ca. 1849 kom der Mormoner til øen, og der opstod et stærkt åndeligt røre. Deres fører, Forsberg, der såvidt jeg husker, siden blev leder af hele deres mission i de nordiske lande, var en veltalende mand, hvis ord gjorde indtryk på mange. — Fader bekæmpede ham både med mund og pen, der var ikke nogen forsamling, offentlig eller privat, som han ikke mødte ved, når han havde fået underretning om den, og han begyndte nu også selv at holde møder på herregården Ourupgård, hvor der var

mange, som var blevne grebne af den ny lære. Det skyldtes ham, at Mormonerne måtte opgive at holde forsamlinger og indskrænke sig til at påvirke de enkelte i husene. Det store røre lagde sig derfor snart, men det havde den blivende virkning, at fader havde fået sine kirker fulde, og det varede ved, så længe han var i Kirkeby.

Jeg fik lov til at følge ham til møderne. Jeg kan ikke med sikkerhed sige, om jeg fik andet indtryk deraf, end at han var en stærk mand, der stred for en god sag, og at han altid sejrede. Nogle enkelte småtræk kan jeg dog huske. En af Mormonerne havde udtalt, at der ingen forskel var på Johannes' og Jesu dåb. Fader slog da op i sit nye testament, Ap. Gern. 19, og læste om de Johannesdisciple, der lod sig døbe i Jesu navn. — Jeg synes endnu, jeg kan se, hvor ynkeligt Mormonen vred sig, da han skulde forklare dette på sin vis. — En anden gang var der møde i en lille skov ved Ourupgaard. Forsberg rev da sin vest op, slog sig for brystet og råbte: „Det er et rent hjerte og et helligt hjerte, som bor i dette bryst“, men tillige brugte han ukvemsord mod fader. Da sprang den unge godsejer Tesdorpf op; han var en Hamborger, der den gang endnu kun ufuldkomment kunde udtrykke sig på dansk, og som tilmed altid stammede lidt. Jeg blev derfor forbavset ved at høre ham udtrykke sig i klare og flydende ord, da han med indignation afviste beskyldningerne mod sin præst. Det var første gang, jeg erfarede sandheden af det gamle ord, at det er hjertet, der gør veltalende. — Jeg tror egentlig ikke, at hele denne bevægelse gjorde noget stærkt religiøst indtryk på mig. Snarere fik jeg en følelse af, at det er noget, der er værd at have oplevet, at se en mand således sætte hele sin kraft ind i kampen for, hvad han for alvor tror, og at fader havde været en hyrde for hjorden, der ikke flygtede, da ulvene kom.

Det stærkeste indtryk fra denne tid fik jeg vistnok fra treårskrigen. Det behøver ikke at siges, at der intet sted var, hvor begejstringen flammede højere end i drengehjærter. På Falster var der jo fredeligt nok, men krigen var dog ligesom kommet os på livet, da begge faders karle, Niels og Per, vore gode venner, indkaldtes og måtte erstattes af to husmænd. Der dannedes også et frivilligt landeværn, hvis øvelser vi fulgte med stor iver og selv stræbte at efterligne. — Fader plejede i den tid, når det var ham muligt, om aftenen at gå til Ourupgård, hvor han kunde læse de nyeste efterretninger i aviserne; i præstegården fik vi kun to gange om ugen post, der måtte hentes med et bud fra Nykøbing. Den aften, han havde fået efterretningen om slaget ved Bov, var vi børn gåede i seng, inden han kom hjem. Men endnu før han kom ind i vort sovekammer, hørte vi ham, der ellers ikke plejede at give sine følelser stærke udtryk, råbe højt: „Hurra, vi har sejret!“ Det var jo næsten 200 år siden, de danske havde vundet en sejr, der var værd at nævne, og nu grebes store og små af en tillid til og taknemlighed mod den tapre landsoldat, hvem det skyldtes, at folket igen kunde føle sejrens glæde. Sangen om ham var jo da også på alles læber, selv på mine, uagtet jeg ikke har en ærlig tone i livet. — Lige så levende mindes jeg den Påskedag, da budskabet om ulykken i Eckernførde fjord nåede præstegården. Vi børn løb og legede i gården, da én kom ud og fortalte os, hvad der var sket. Vi kastede legetøjet og gik ind i stuen; der sad de voksne tavse med bedrøvede ansigter, og vi krøb hver ind i sin krog og sad og græd. — Vi lærte — og jeg tror næppe, at nogen, der har oplevet det, har glemt det siden — at dele vort folks og vort lands glæde og sorg.

Jeg tror ikke, at jeg har været noget vanskeligt barn at opdrage. En tid var jeg, som vel iøvrigt mange børn, tilbøjelig til at lyve, ikke egentlig fordi jeg havde sat mig

for at dølge sandheden, men det kom over mig, uden at jeg vidste af det, før ulykken var sket. Men det ved jeg, at disse løgne har kostet mig mere og bittere anger end mange værre synder i en senere tid. Thi det lærte vi hjemme tilgavns, at gøre forskel på godt og ondt. Vi blev ikke stærkt religiøst påvirkede; der holdtes ingen husandagt og bades ingen borbøn. Men det følte helt igennem, at det var et afgjort kristeligt hjem, og det gik her, som det var gået i Horbeløv, der var ingen af de mange børn, der voksede op i det, som ikke holdt fast ved deres barndoms tro, og dette skyldtes næst Gud den store og inderlige ærbødighed og kærlighed, hvormed vi knyttedes til hjemmet. — Vi følte, at delte vi ikke dets tro, så var vi skilte fra det. Jeg har derfor altid bevaret en stærk tillid til den indirekte påvirknings magt. Måske har jeg undervurderet den direkte. Men det er i ethvert tilfælde vist, at bæres denne ikke af det gode eksempel, mangler den sin grundvold, og det er altid en mislig sag at ødsle med formaninger overfor børn. — Når jeg har bedt med David: „Herre, kom ikke min ungdoms synd ihu“, forekommer det mig, at det oftest er gået mig som den lille pige, der havde fået lov til at gå ned i gården med strengt forbud mod at komme til en stige, som stod der. Så stod hun henne ved den og sagde til sig selv: „Jeg må ikke, og jeg vil ikke! Jeg må ikke, og jeg vil ikke!“ og hver gang, hun sagde det, krøb hun et trin højere op. Både viden og villen var i orden, men alligevel Men selv hvor viden og villen svigter, er det godt, at de er der. Det er ved deres hjælp vi lærer, at synden „smager sød udi din mund, bli'r bitter dog om føje stund“.

Så længe jeg kan huske, har jeg gået i kirke om søndagen. Jeg ved ikke, hvorfor jeg gjorde det. Jeg blev ikke formanet til det, og det blev ikke påtalt, hvis jeg blev hjemme, jeg gik måske mest, fordi de andre gik.

Så var det en søndag, jeg var da i latinskolen, men hver søndag kom jeg hjem, og denne ene dag var for mig mere værd end alle de seks andre, hver time skulde nydes. — Da nu klokkerne ringede til kirke, var jeg på det rene med, at jeg vilde blive hjemme, jeg kunde ikke få mig til at spendere den kostbare tid. Jeg så fader og de andre kirkegængere fra præstegården gå; men næppe var de borte, før synden begyndte at smage besk i min mund, og tilsidst drev angeren mig til at løbe op til kirken og prøve, om jeg endnu kunde komme ind. Men, som sædvanligt i sådanne tilfælde, det var for sent; fader stod på prædikestolen, og så turde jeg ikke komme videre end i våbenhuset. — Man vil måske kalde dette en vanekirkegang, og det var det vel også; men gode vaner er ikke at foragte.

En landsbypræstegård var den gang en stor bedrift. Vi havde to karle og en røgter, 3 piger, og når der var små børn, og det var der altid, desuden en barnepige. Men der skulde også brygges og bages, laves smør og ost, slagtes, og omtrent alle vore klæder var af hjemmelavet hvergarn af egne fårs uld, hørren til linnedet voksede på vor egen mark, hvor der også dyrkedes hamp, så vidt jeg husker til folkelagener. Jeg hørte aldrig noget til, at der var bryderier med disse mange folk, af hvilke de fleste blev mange år hos os. — Hele husholdningen førtes i den største tarvelighed, og det kunde også nok behøves. Fader havde fire år efter moders død ægtet hendes yngre søster, og da han 1861 flyttede fra Kirkeby, var vi 12 levende børn, af hvilke jeg var student. Når dertil føjes hele den store husstand, var det mange munde, der skulde mættes af et middelstort embede. Vi led visselig ingen nød, men han har næppe været sparet for mange bekymringer. Der var aldrig tale om fornøjelser, der kostede penge, men vi følte intet savn deraf, og jeg tænker med taknemlighed paa, at jeg er vokset

op i sparsomhed og nøjsomhed; jeg har ofte nok havt brug for begge dele, og når man fra barndommen er vant dertil, falder det ikke svært at øve dem, og de bliver heller ikke overflødige, fordi man opnår at have rigeligt.

Under disse omstændigheder var det af største betydning, at avlingen blev godt passet. Den skulde jo levere råstoffet både til klæder og føde. Men fader var også den gang en dygtig landmand, og præstegården var vist nok den bedst drevne gård i byen. Også jeg blev, da jeg var bleven lidt større, sat til at gøre, hvad jeg kunde, i marken, og det betragtedes både som en ære og en fornøjelse, især når jeg kunde få med hestene at gøre. Når jeg kunde få lov til at køre en harve bagefter avlskarlen, kunde jeg ufortrøden traske ager op og ager ned, og hver gang jeg ved enden lykkeligt havde udført den vanskelige vending, følte jeg mig meget stor og vigtig, allermost en gang jeg vidste, Christian måtte ligge inde i haven og luge, medens han af hele sit hjærte misundte mig; man lærer tidligt, at der ikke er nogen behageligere fornemmelse end at være misundt. — Når det under høsten truede med regn, og der lå ustakket hø eller ubunden sæd på marken, måtte alle, der kunde, ud til arbejdet, og jeg kunde jo også føre en rive eller bære de bundne neg sammen. Fader gik også selv med. Der var ikke det festlige over arbejdet, når det således udførtes under en truende himmel og i stor hast, som under roligere forhold, men en vis alvor, der gav fornemmelsen af, at det gjaldt noget vigtigt, som det nok var værd at anstrenge sig for til det yderste. Jeg har siden tænkt paa dette arbejde, når jeg læste Runebergs vers, hvor den gamle soldat svarer bonden, der spørger ham, hvorledes han var tilmode, når han var i ilden:

„Såsom du, når hagel falle, ljungeld blixstrar,
ok du berger tegen til de dina.“

Om end på en anden måde havde haven fuldt så stor betydning for os som marken. Fader gjorde selv en stor del af arbejdet i den; han havde arvet kærligheden til den fra sin fader, og den gik atter i arv til hans børn. Vi kendte enhver blomst i den og hilste dem med glæde, når de sprang ud om foråret. Især var der en stor Hortensia, der stod oppe ved havedøren, som var faders stolthed. Om vinteren byggedes der et helt hus over den, og om sommeren taltes dens blomster for at se, hvor mange der var komne til siden forrige år; jeg tror, den drev det til 25. — En anden enestående prydelse var en stor Aristolochia, der fik lov til at gro ud over et helt krat, som den unægtelig handlede ilde med, men det så prægtigt ud. — Da jeg havde været nogen tid i latin-skolen, havde jeg blandt andre uvaner lært at ryge tobak, hvad jeg dog ikke måtte gøre hjemme, før jeg blev student. En sommerferie havde jeg dog bragt en lille snadde med hjem, og så lavede jeg et lille skjult lysthus under dens store blade. Ingen kendte det, end ikke mine brødre, og jeg sneg mig derind så forsigtig som en ræv, for at der ikke skulde blive trådt en kendelig gang. Når jeg nu tænker derpå, er det egentlig ikke tobaksnydelsen, jeg husker, men hvor smukt der var, når sollyset faldt gyldent ind gennem de store blade.

Også i haven måtte vi tidligt arbejde. Det var just ikke altid behageligt; lugning var meget ilde set. Heller ikke var det rart om morgenen at skulde ligge i dyngvåde bede og plukke jordbær, og når det gjaldt ribs eller stikkelsbær til syltning, var det ikke til at få ende på, de skulde plukkes i lispundevis. Derimod var træfrugthøsten en fryd for os, da gjaldt det jo at klatre i træerne og vise sin dygtighed ved at nå ud på de yderste grene, hvor de bedste frugter hang. Jeg tror aldrig, jeg har kendt en bedre frugthave; Espalieret bragte ferskener, aprikoser og druer og de fritstående træer kirsebær og

blommer af alle slags, et stort morbærtræ bar frugt i lispundevis, og der var æbler og pærer af alle de bedste da kendte sorter.

Samtidig med frugthøsten kom det store fugletræk mod Syd. Jeg tror, at alle Skandinaviens trækfugle lagde vejen over Falster; det var jo også på den måde, den lange flyvning over Østersøen blev kortest. Der kom på engang hundreder af storke en eftermiddag og satte sig på kirkens og præstegårdens tage; den næste morgen var de borte igen. I haven viste der sig småfugle, som man ellers ikke så, og der var dog altid om sommeren et rigt fugleliv. Ikke blot vrimlede der af bogfinker, rødhalse og musvitter, men også de små smukke mejser, hale- og blåmejsen, fluesnapperen o. fl. byggede der; ligeså fuglekongen, lille som en kolibri, men med gyldent diadem over panden, og gærdesmutten, der ser ud som en kugle af dun, hvor der er stukket et hoved ind på den ene side og en hale på den anden. Flakspætterne slog deres taktfaste slag på træstammerne, og engang imellem kom der en kærnebider, og så kunde en morgenstund kødet og de knækkede stene af bærrerne ligge under et syltekirsebærtræ. Nattergalen forsøgte sig også hvert forår, og det var en sorg, når den ikke kunde få fred for ugerne.

I det hele var naturen den gang langt fra kommet således under tugt og ave, som den nu er. Rundt omkring lå der små krat med et par enkelte træer og talrige tjørne- og slåenbuske, hvor fuglene havde tilhold. Der var enge og moser, der ikke bar andet spor af kulturen end nogle tilgroede tørvegrave, og en forhugget bondeskov bød på mange overraskelser, som ikke fandtes i de forstmæssig behandlede, der iøvrigt heller ikke nær var så regelmæssige som nu. På markerne var der brede grøfterande og stengærder, der nu er slåede i skærver, men den gang husede de sjældne blomster og bregner,

der er forsvundne med dem. — Kort sagt, den gamle Pan var endnu ikke helt død. Jeg har mer end en gang mødt ham, når jeg en stille sommeraften gik i en lille lund, som præstegårdshaven løb ud i, og så den susen skred igennem trætoppene, som man ikke kan forklare sig, fordi der slet ingen vind synes at være. Jeg vilde gjerne være en tapper dreng, men det endte dog altid med, at jeg løb så stærkt jeg kunde, lige til jeg stod på havetrappen.

Hvorfor sidder jeg nu og nedskriver al denne kulturfjendskab? Jeg går dog nu hellere på de makadamiserede og cementerede veje i Frederiksberg have, end jeg vilde følge en bugtende og umagelig sti gennem skov og krat, og jeg forarges, når jeg ser en kornmark; der er fuld af kornblomser, klinte og „onde urter“, hvor smukt det end i virkelighed ser ud. Men alligevel — jeg kan blive greben af længsel efter den uberørte natur, når den er rig og fyldig, som den var på Falster. Naturligvis, kulturen skulde frem; men den kunde dog måske nok have trådt lidt mindre hårdt, end den har gjort.

Det var ved naturen der hos mig vaktet nogen virkelig skønhedssans. Kunst kunde der naturligvis ikke være tale om, jeg havde vel aldrig set et kunstværk, før jeg som student kom til København, og jeg fik aldrig det indtryk af kunsten eller den glæde over den som over blomster og træer, marker og enge. Også fader bevarede denne kærlighed til det sidste. Da han blev gammel, sagde han ofte: Nu vil jeg ikke plante mere, jeg får dog ikke at se, at det vokser. Men alligevel blev han ved at plante til det sidste år, han levede.

Når mit hjem nu står så lyst for mig, er det ikke, fordi det ikke havde sine sorger. Allerede i Vodder døde en lille dreng, i Kirkeby en dreng og en pige, min moder og tilsidst også min stedmoder. Efter at vi var flyttede til Riserup begge mine ældste brødre, Christian og Elers,

min faders søster. som havde bestyret huset først efter min moders, siden atter efter min stedmoders død, og endelig fader selv. — Når jeg tænker på disse sorgens dage, må jeg altid mindes Paulus ord: „Jeg vil ikke brødre, at I skal være uvidende med hensyn til dem, der sover hen, for at I ikke skal sørge som dem, der ikke har håb“ (1. Thess. 4., 13). Vor sorg var i sandhed ikke uden håb. Der blev, når den sidste strid var endt, ikke fældet så mange tårer og ikke klaget så meget over savnet; huset gik sin sædvanlige gang, og hver passede sit. Der blev måske trådt lidt varligere og talt lidt sagtere end sædvanligt, det var det hele; men ingen kunde tvivle om, at det var et sørgehus, og at der ikke sørgedes uden håb.

Så endte barndomsidyllen, da jeg 12 år gammel kom i Nykøbing skole. Denne var den gang ikke i nogen god tilstand. Vel var der nogle dygtige lærere som O. W. Tidemand, hvis foresatte jeg siden blev, da jeg som provst i Smørum og Sokkelund herreder blev medlem af en direktion for Jonstrup seminarium, hvis forstander han var. Endvidere Fr. Øhlenschläger og B. Vestesen, der siden blev præster; men de fleste var ikke dygtige, og mindst rektor, der engang havde havt et navn som skolemand, men som nu var lige uduelig til at undervise og styre skolen. Flere af lærerne brugte spanskrøret i en utilbørlig grad; det vænnede vi os dog snart til og brød os ikke det mindste om. Men jeg følte mig til at begynde med usigelig ulykkelig. Jeg savnede alt, hvad jeg brød mig om, og jeg syntes, jeg fik ingen erstatning. Tonen mellem drengene var slet; der sad endnu meget af den gamle pennalisme tilbage, de højere klasser tyranniserede de lavere og de stærkere de svagere, mellem hvem jeg, der aldrig har havt synderlig legemlige kræfter, hørte. Det

var altid den råeste og vildeste dreng i klassen, der gjorde sig til dens herre. Rapsen af penneskafter, blyanter o. desl. hørte til dagens orden, det var ikke at stjæle, det hed at petere, og at snyde en lærer henregnedes nærmest til gode gerninger. Jeg stod uden alt opsyn og støtte. Jeg boede først hos en gammel kone, siden hos et par gamle piger, fjærne slægtninge af min fader. Begge steder var det gode og venlige mennesker, men de nøjedes dog egentlig med at give os vor tarvelige kost, hele dagen sad vi ene på vort værelse, hvor vi kunde gøre hvad vi vilde.

Det var intet under, at dette ikke løb af uden at vi tog skade af det. Men jeg gider ikke skrive om de synder, utilbørligheder og drengestreger, jeg har været delagtig i. Jeg har siden betragtet det som en styrelse, at de som regel aldrig blev opdagede. Jeg er vis på, at var dette sket, så jeg havde fået straf og formaninger og mærket, at jeg blev mistrot, og at der blev passet på mig, vilde det have været langt vanskeligere for mig at slå ind på bedre veje, end det nu blev. Det er som når et voksent menneske får forbryderstemplet på sig, så bliver det dobbelt vanskeligt for ham at omvende sig.

Hvad der hjalp mig var, at jeg dog var så nær ved hjemmet. Vi havde fri på skolen lørdag eftermiddag, og så snart middagsmaden var spist, skyndte jeg mig afsted, vejen var kun en mil, og jeg tror ikke, at jeg har tilbragt en søndag i Nykøbing hele min skoletid. Det var ganske ligegyldigt, hvordan vejret var. Engang gik jeg lige imod et rygende snefog, som jeg aldrig burde være sluppet ud i. Da jeg var kommet halvvejs, kunde jeg ikke mere. Der var just ingen fare; ti der var huse nok ved vejen, og desuden behøvede jeg kun at vende om, så jeg fik vinden i ryggen, så kunde jeg sagtens være nåt tilbage til Nykøbing: men det var hårdt at skulle opgive at nå målet. Medens jeg stod med ryggen mod

vinden og betænkte mig, kom heldigvis en mand forbi i en kane, og han tog mig op. Jeg kendte ham ikke; men han var meget venlig, og tilsidst vilde han absolut køre mig om ad en markvej, der førte lige til præstegårdens port. Det var ikke mange skridt jeg på den måde kunde spare, men jeg har aldrig kunnet sige nej til en velment villighed, og det gjorde jo heller ikke noget, at vi væltede i driverne på bivejen. Jeg var helt stolt af min bedrift og kunde ikke forstå, at de andre ikke lod til at ville anerkende den. Men vist er det, at jeg, som ellers ikke har været bange for nogen slags vejr, altid siden har havt respekt for snefog.

Når jeg så var kommen hjem, var lørdag eftermiddag herlig uden nogen tanke på fremtiden. Søndag formiddag ligeledes, men over eftermiddagen begyndte allerede mandag morgen at kaste sin mørke skygge. Så skulde jeg nemlig op før kl. 6 for at kunne være på skolen kl. 8. Jeg har gået vejen mangen smuk sommermorgen, når tågen lå over alle lavninger, så det så ud, som om der var fuldt af søer. Men jeg har også gået den i mulm og mørke om vinteren, og så var det dobbelt trist at skulle tilbage til den forhadte by og den endnu mere forhadte skole. Når jeg fik byen i sigte, ragede dens høje bygning op over de andre huse, og jeg gik da og ønskede, at ilden vilde bryde frem gennem taget. Jeg tænker endnu derpå, når jeg i aviserne læser om børn og unge tjenestefolk, der sætter ild på deres husbonds hus for at slippe ud af tjenesten. Vel tænkte jeg ikke på selv at fremkalde katastrofen, men forskællen er egentlig ikke så forskrækkelig stor. — Men hvor ulykkelig jeg end var, især i det første skoleår, så klagede jeg mig dog aldrig hjemme. Ingen fik det mindste derom at vide. Det var jo noget, der ikke kunde forandres, og så måtte jeg heller stride min strid selv.

En sådan mandag morgen, da jeg havde været et

måned i skolen, var jeg kommet for sent afsted og nåede først skolen kl. 8¹/₄. Jeg var endnu så lidt skolelevant, at jeg følte mig meget ulykkelig ved tanken om de ubehageligheder, der ventede mig. Men læreren, og det var endda Tidemand, der ellers ikke sparede på en lussing, sagde kun et par ord om forseelsen, medens han derimod befalede mig, der som nyindkommen havde siddet nederst, at sætte mig op ved det øverste bord. Jeg forstod slet ikke, hvad det skulde betyde, før de andre drenge fik forklaret mig, at der havde været månedsomflytning, og jeg havde gjort et stort spring forbi de fleste af kammeraterne. Det blev også ved at gå ret godt de første 3 år; men i det 4. faldt der en underlig sløvhed over mig. Jeg var ikke syg, og jeg tror heller ikke, jeg var doven, men jeg kunde ikke følge med, men måtte sidde et år over i 6. klasse. Heldigvis fortog denne sløvhed sig hurtigt, og i de sidste år tror jeg nok, jeg tør sige, at jeg var en flink discipel. Måske hjalp det dertil, at den gamle rektor fik sin afsked, og hans eftermand, Paludan-Müller, bragte god orden og nyt liv i skolen.

Iblandt de familier, jeg kom i, var også hans. Jeg var det sidste år i klasse med hans søn Jens, der siden faldt ved Sankelmark. Når Pal.-Müller gjorde så stærkt et indtryk på mig og vistnok også på de fleste andre af sine disciple, var det ikke blot fordi han var en dygtig lærer, men fordi han i alle måder var en mand. Det fulgte af sig selv, at han skulde lystres. Han var ikke så lidt døv, men der var den fuldstændigste stilhed i hans timer, ikke den mindste hvisken eller suffleren, som vi dog dog ellers fra det forrige regimente var vel øvede i, og vi skulde tale så højt, at han kunde forstå hvert ord. Når vi, sønnens kammerater, kom hos rektorens om aftenen, gav han sig meget af med os, og vi befandt os overmåde vel. Det kunde endog hændes, at det trak vel længe ud,

inden vi gik. Men når så fruén sagde til datteren: „Louise! der er vist ikke mere olie på lampen“, så forstod vi signalet. Engang kom jeg dog galt afsted. Rektor gjorde mig den ære at indbyde mig til at spille schak med sig; men mod forventning var jeg der den dygtigste, han tabte spillet. Jeg kunde se på hans ansigt, at dette var en ubehagelig overraskelse, og jeg kom heller aldrig senere til at spille med ham. —

Også hos biskop Monrad kom jeg, hans plejesøn, Carl Nissen, der døde ung, var også min klassekammerat. Han var en meget begavet dreng, lystig og kåd. Engang lukkede han mig og biskoppens ældste datter Adda inde i et lysthus, hvor vi fik en lang tète à tète, som ingen af os var glade ved. Vi var begge lige gamle nok til finde, at det ikke var rigtig passende, og vi måtte da også siden høre adskilligt derfor. Biskoppen selv gav sig ikke af med os; til ham vil jeg siden komme tilbage.

Endnu en mærkelig mand kom jeg i berøring med, præsten i Tingsted, Joh. Chr. Lindberg. Jeg havde allerede tidt set ham i Kirkeby hos min fader, og han havde gjort et vist indtryk på mig, især fordi han var en hel kæmpe, stor og stærk og utrolig hårdfør. Engang kom han en kold vinterdag for at besørge en forretning i kirken for fader, der var syg. Jeg bragte hans præstekjole ind fra vognen og så med forbavselse og agtelse, at han ude i den kolde forstue trak først frakken, så vesten af og tog kjolen på over den bare skjorte. Siden havde jeg hørt ham meget berømme for det mod og den omhu hvormed han havde plejet de syge, da koleraen 1853 hårdt hærgede hans sogn. I de sidste år, jeg var i skolen, kom jeg nu og da til Tingsted præstegård, hvor der var jævnaldrende sønner. Jeg har siden lært Lindberg at kende som den hensynsløseste polemiker, der ingen våben vragede, især når det gjalt at komme prof. Clausen og alle hans slægtninge og venner til livs. Men i det

daglige liv var han det sindigste og velvilligste menneske, der kunde tænkes. Jeg kom gerne derud, mere for hans end for sønnernes skyld. Han behandlede mig fuldkommen som voksen, og det er noget, man i 17—18 års alderen sætter stor pris på. Jeg fik så lang en pipe at ryge på, som jeg aldrig har set, hverken før eller siden, og han kunde tale med mig i timevis. Således kom jeg ud til ham i efteråret 1854, da det Ørstedske ministerium havde opløst rigsdagen. Han var fyr og flamme; hele aftenen sad han og belærte mig om ministeriets skændighed, om den uro, der var vakt i befolkningen, om at der utvivlsomt nu var oprør i København o. s. v. Jeg lyttede til, meget betaget, men hans kone benyttede siden en lejlighed til på en diskret måde at lade mig vide, at jeg ikke skulde tage alt dette for alvorligt, hendes mands fantasi løb altid af med ham. Hun gjorde et elskværdigt, men lidt forknytt indtryk. Hun har vist lidt meget ved, at hans finanser altid var i den største uorden. En gang gik han formelig fallit; men han tog sligt med stor ro. Medens tvangsauktionen over hans bo, som den gang skik var, bekendtgjordes i Nykøbing ved trommeslag, sås han ganske rolig spadserere på gaden. — Af sønnerne kunde jeg bedst lide Niels, der siden i mange år redigerede „Dansk Kirketidende“, hvor han ufortrødent tærskede den tørreste polemiske langhalm. Han lignede faderen, men rigtignok var det kun i mindre format. Monrad har træffende karakteriseret ham, når han sagde: „Han er det bedste menneske, der kan tænkes, men der er en djævel i hans blækhus“. Jeg er glad over, at jeg har lært gamle Lindberg personligt at kende. Enten det nu var på grund af eller på trods af alle de underlige modsigelser, der rummedes i hans hjærne og hjærte, var der noget stor-slået over ham; man glemmer ham ikke, når man har kendt ham.

Jeg var heller ikke længer ked af skolen som i den

første tid. Jeg vidste, at jeg gjorde mit arbejde ordentlig, og jeg holdt af det, så det kunde more mig at løse en matematisk opgave eller skrive en latinsk stil med mange ciceronianske vendinger, som min lærer, dr. G. Lund, dog ingenlunde altid mente, at Cicero vilde have vedkendt sig. Dr. Lund var i det hele en fortrinlig lærer. Grammatiken lærte vi ved at skrive stile, og jeg har kendt Madvigs grammatik lige til anmærkningerne. Men i de mundtlige timer fortalte han os om de mænd, vi læste om og om oldtidens politiske og sociale forhold; jeg har endnu en lille græsk-romersk realordbog, som ikke hørte til de bøger, der skulde anskaffes, men som jeg selv købte, fordi alle disse historiske oplysninger levende interesserede mig. Også læste jeg flittigt i Boisens romerske antikviteter, som det dog ikke egentlig forlangtes, at vi skulde kunne. — Jeg fik da også en god afgangseksamen. Den eneste, der havde grund til at være utilfreds med den, var min gamle lærer i Hebræisk, hvor jeg kun fik „Godt“. Han sagde til mig: „Din slusk! kunde du ikke lige så godt have fået en ordentlig karakter i Hebraisk som i de andre fag!“ Men det var et af de få store øjeblikke i mit liv, da Madvig, der var censor, efter at jeg var eksamineret i Latin, sagde: „Det var meget godt“. Det måtte da, om ellers noget, gælde for en højesteretsdom. Uagtet Nykøbing skole den meste tid, jeg havde gået i den, langt fra var god, så havde vi dog lært noget. Jeg har siden, hvor jeg har haft lejlighed til at se det, tidt undret mig over, hvor lidt de unge nu om stunder kan, når de har gennemgået skolen. Mon der ikke er gået så meget humanitet i den, at det er gået sørgeligt ud over humaniora?

Så var da barndomstiden endt, og når jeg skal forklare, hvorledes jeg slap nogenlunde igennem den, så må jeg atter tilbage til mit hjem. Men hvor meget jeg end skylder det, så havde det dog en uafhjælpelig man-

gel: der savnedes en moder, og selv med den bedste villie kunde hverken min tante eller min stedmoder helt afhjælpe savnet. Det føles ikke så meget, medens børnene er små, som i overgangsalderen. Da har sikkert de fleste unge mennesker en trang til fortrolighed, til at tale om alt det, de ikke selv kan finde rede i, med et menneske, som de er visse på har forståelsen, og ikke bliver træt af at hjælpe dem tilrette, og mon nogen andre end en moder ret har forstået den kunst? Med fader kunde jeg tale om alt muligt andet, og han kunde godt forstå og bære over med min umodenhed, men jeg kunde ikke tale om mig selv. — Heller ikke sluttede jeg drengevenskaber i den forstand som mange andre. Jeg havde gode kammerater, som jeg holdt meget af; den sidste, højesteretssagfører P. G. C. Jensen, døde fornylig, og det var med savn og vemod, jeg talte ved hans begravelse. Men der var ingen, til hvem jeg havde egentlig fortrolighed; der var bestandig i mit indre et lukket land, som ingen kom ind i.

Men alligevel var der i hjemmet lagt en grundvold for mit liv, som det aldrig lykkedes noget eller nogen at rive mig løs fra. I den græske mytologi fortælles der om kæmpen Antæus, Jordens søn, som selv Herkules ikke kunde faa bugt med, så længe han stod på den moderlige jord; hver gang han faldt og rørte ved den, forøgedes hans kræfter. — Fristelse og synd, anger og mismod har stærke kræfter, men de har dog aldrig formået at løfte mig ud af forbindelsen med hjemmet, og med, hvad der blev nedlagt i mig.

2. MIN STUDENTERTID

Det var med bankende hjærte, jeg en efterårsdag 1856 med dampskibet Zampa sejlede ind gennem Københavns havn. Jeg var ikke så ung som mange andre studenter

har været, men trods mine 19 år var jeg grumme uerfaren. Jeg kendte intet andet af verden end Falster, knap nok Lolland, og jeg havde altid været mit hjem så nær, at jeg var både bleven støttet og ledet derfra, og nu skulde jeg stå på mine egne ben. Havde det endnu været skik at råbe rus efter de nye studenter, vilde det have passet godt på mig, jeg var en ægte landsbystudent.

Men havde nogen den gang sagt mig dette, vilde det ikke være bleven godt optaget. Bankede mit hjærte, var det ikke af benovelse og erkendelse af mine egne mangler, tværtimod, jeg har aldrig havt større tanker om mig selv. Jeg havde hele det sidste år været skolens dux; reelt taget betydede det ikke ret meget; ti vi var kun tre dimittender, men højere kunde man nu engang ikke komme, og i en lille by skaffede stillingen en anseelse, som man måske med lidt dristighed kunde kalde en social position. Jeg vidste godt, at jeg blev anset for at være et lyst hoved, som man ventede sig noget af, og jeg var selv af den mening, at der var god grund til denne forventning, — der var intet spørgsmål om, at jeg sagtens kunde klare mig. Nej hjærtet bankede ved tanken om alt det nye, der nu slog mig imøde, om de videre horisonter, jeg vilde finde, og over, at som jeg nu med al ære drog ind til universitetet, skulde jeg nok også her blive mellem de første. Jeg havde ingen anelse om, at det første, der skulde læres, var at få de store tanker om sig selv ud af hovedet, men det er dog ikke den ringeste af de lærdomme, livet giver os.

Jeg fulgtes ind til København med regensprovst F. C. Petersens familie, der havde besøgt os på Falster. Hans kone var min faders kusine, og de hjalp mig med største velvillie over de første besværligheder. Så længe jeg var i København, spiste jeg hos dem hver søndag, og jeg kom til at dele megen både sorg og glæde med denne familie, der blev mig meget kær. Men allerede her fik

min selvbevidsthed det første knæk; de hørte til, hvad man har kaldt de Heibergske kredse, fruens moder, der boede i huset, var en søster til fru Gyllembourg, og så lidt som de lod mig føle det, så havde jeg dog forstand nok til at mærke, at jeg her stod over for en finere danselse, end jeg før havde truffet, og jeg var ganske klar over, at det var omgivelser, hvori jeg ikke tog mig ud. Jeg var kejtet og kantet og måtte passe på mig selv for ikke at støde an, og der blev talt om så meget, som jeg ikke forstod mig på, eller som opfattedes på en anden måde end hjemme i præstegården. Jeg havde ment, at jeg var en velopdragen ung mand med respektable kundskaber, men jeg fik syn for, at der stod endnu meget tilbage at lære. Det var en meget gavnlige dukkert at få, men medens den står på er den ikke behagelig. Jeg må være taknemlig, fordi jeg gjorde denne nedslående erfaring mellem mennesker, der ikke overså mig eller mødte mig med irettesættelser eller direkte opdragelse. Især fru Petersen og hendes to døttre, af hvem nu kun den ene lever, hører til dem, jeg helst mindes, når jeg tænker på gamle dage.

Det første, jeg havde at gøre i København, var at søge mig et logi. Den gang var pensionater ukendte. Unge mennesker som jeg lejede et værelse, spiste på en restauration og holdt sig selv med tør kost. Jeg var så heldig for en billig penge at få to værelser på en 4. sal ved Vestervold tæt ved Vesterport, som den gang endnu stod, og aldrig har jeg havt så herlig en udsigt fra mine vinduer som der. Helt ud til Frederiksberg var det dengang som en have, man så kun træer, ingen huse. Over Amager kunde jeg se sejlene på de skibe, der gik forbi, og om aftenen fyret på Stevns, ikke at tale om fyrværkeriet i Tivoli. Huset står endnu uforandret, og jeg har, når jeg gik forbi det, tidt tænkt på, at jeg havde lyst til at gå op og bede, om jeg ikke måtte se ud af kvistvin-

duerne, men jeg har dog aldrig gjort det; jeg vilde vel også kun have kunnet sige: Ak hvor forandret! Der er megen skønhed bleven ødelagt i København siden den tid. Da jeg så havde indmeldt mig i studenterforeningen købt spisebilletter for en måned, skaffet mig et madskab og udstyret det med en tepotte, et par knive, tallerkener og kopper og den nødtørftigste fetaille, var det udvortes apparat i orden, og jeg kunde begynde på den nye gerning, der stod for mig, at studere.

Jeg havde gjort mig en forestilling om, hvad dette vilde sige. Den var især bygget på, når vi i skolen havde fri tor at repetere til eksamen. Det forekom mig da at være en næsten ideal tilværelse at kunne blive siddende hjemme uafhængig af skoleklokken, rygende på sin pibe, og gennemgå en bog af Tacitus eller en dialog af Plato med den fornemmelse, at jeg godt magtede dem, min viden trængte kun til en opfriskning. Således måtte det vel kunne blive altid, kun endnu bedre, når jeg ved universitetet kunde arbejde frit uden at være afhængig af, hvad en lærer satte mig for. Havde Hostrup ikke sunget om studenten, der sad på sin kvist og „så ved lampen musernes dans“. Kvisten havde jeg, men muserne kom jeg rigtignok ikke til at se noget til. Virkeligheden svarede som sædvanligt ikke til fantasibilledet.

Jeg skulde jo nu begynde med at læse til Philosophicum og indtegnede mig til forelæsninger hos Sibbern og R. Nielsen. Begge havde til at begynde med auditorierne fulde; men medens R. Nielsen holdt tilhørerne fast, svandt de hos Sibbern stærkt ind, til der tilsidst næsten ingen var tilbage. Hans betydning for dansk åndsliv havde utvivlsomt ikke været ringe; men han var nu blevet gammel og var helt ude af stand til at give en flok russer noget begreb om filosofiens værd. Der var ikke andet at gøre end lade forelæsningerne skøtte sig selv og se at lære hans bøger om logik og psykologi udenad så godt som

muligt, og det var ikke det, jeg havde tænkt mig, at studering skulde gå ud på. Jeg gør vel nok disse bøger uret, når jeg siger, at der for mig slet intet var at lære af dem, jeg kunde ikke få min tanke skærpet ved logiken, og de mange og lange definitioner i psykologien skaffede mig ikke nogen indsigt i det menneskelige sjæleliv. Så villigt som jeg indrømmer, at dette tildels skyldtes min umodenhed, kan jeg dog ikke komme bort fra den mening, at de kun var lidet skikkede til lærebøger for begyndere.

R. Nielsen var en mand af en ganske anden art. Hans forelæsninger over propædeutik holdtes med stor veltalenhed, ofte var de et helt fyrværkeri af åndrigheder og paradokser. Det kunde jo være meget underholdende, men jeg i det mindste blev aldrig klog på, hvad det egentlig var, han vilde lære os. Rent galt blev det, da han kom ind på at anvende den højere matematik, jeg tror for at oplyse forholdet mellem det endelige og det uendelige. Vore kollegiehefter så forskrækkelige ud, fulde af nogle mærkelige tegn, der skulde betyde integraler og differentialer; men hvad dette havde at sige, havde vi intet begreb om. Han må dog formodentlig have fået fært af, at det var galt fat, ti hen på universitetsåret udgav han en lille piece: „Filosofi og matematik“, der indeholdt den matematiske del af hans forelæsninger. Den var jo altid noget tilgængeligere end vore umulige hæfter; men heller ikke den lærte os at forstå den højere matematik. Det var med en ondsksfuld glæde, vi siden læste professor A. Steens bevis for, at R. Nielsens matematik ikke duede, der gav anledning til en fejde mellem de to lærde mænd, som begge brugte meget skarpe udtryk om hinanden; Nielsen talte således om „matematisk hornkvæg“.

Jeg var syg det forår, da jeg gik op til filosofisk eksamen, og var derfor kun mådelig forberedt. Hos R. Nielsen gik det endda helt godt. Jeg „målte ham mintro

skæppen fuld“ og blev ham ikke svar skyldig, men da jeg var færdig, vidste jeg ikke, hvad jeg havde været oppe i. Han må dog have været tilfreds, ti jeg fik mg. — Det var et stort held, at jeg for at få ende på det og komme hjem og se at komme lidt istand igen, var gået op den første eller anden eksamensdag. Ti allerede dagen efter begyndte han på en ligefrem blodtørstig måde at slå eksaminanderne ned, de faldt i dusinvis og i de følgende år blev det endnu værre. — Hos Sibbern gik det ikke så godt; der kunde snakketøjet ikke klare det; han vilde have sit eget igen, helst med sine egne ord. Jeg fik dog mg. og g. og havde således reddet, hvad der måtte kaldes en 1ste karakter. Dette fik siden en ikke ringe betydning for mig; var resultatet blevet ringere, havde jeg næppe fået regensen. Men ellers kan det ikke nægtes, at den tid, jeg havde anvendt på filosofikum, var spildt. Der var ikke lagt nogen somhelst grund, hvorpå der kunde bygges videre, og der er heller aldrig bleven bygget videre, enten det nu skyldes den uheldige begyndelse eller min mangel paa filosofisk anlæg. Efter min ringe mening vilde den eneste fornuftige metode have været at give os en udsigt over filosofiens historie.

Værre var det, at det næsten så ud til, at det skulde gå ligeså galt med teologien. Samtidig med, at jeg hørte filosofiske forelæsninger, begyndte jeg paa denne. Jeg gik op på universitetsbiblioteket og lånte De Wettes kommentar til Apostlenes Gerninger, som jeg så gav mig i lag med. Men jeg kunde slet ikke begribe, at der skulde en tyk bog til for at forklare et skrift, som jeg kunde læse så godt som uden at slå et ord op; det faldt lige så let som Xenofons Anabasis, som jeg slet ikke havde anset det fornødent at repetere, da vi opgav nogle bøger deraf til eksamen. Hvad nytte gjorde den hele hærs-kare af grammatikalske undersøgelser? Jeg havde jo klareret de vanskeligheder ved hjælp af Langes græske grammatik

overfor vanskeligere forfattere. — Langt mindre hjalp de Wette mig til at få noget virkeligt billede af apostlenes personlighed, og var der så noget, hvorom jeg ønskede større klarhed (f. eks. Glossolalien), var jeg omtrent lige klog, når jeg havde læst de mange sider, der handlede derom. — Jeg hørte også Scharlings forelæsninger over et par af Pauli breve. Hvad jeg her fik nogen nytte af var indledningerne; men forklaringerne syntes mig at indeholde for meget af det, jeg kunde sige mig selv, og for lidt af det, jeg trængte til at få at vide. — Jeg kom snart på det rene med, at jeg måtte se at hjælpe mig selv med Meyers kommentarer. Her fandtes ganske vist også det store grammatiske apparat og de uendelige drøftelser af, hvad en partikel på dette sted skulde betyde, og når man virkelig prøvede at læse teksten, kunde selv jeg stundom indse, at enkelte af disse forklaringer var umulige (som når det fastholdes, at partiklen „hina“ altid var kausal og skulde oversættes „fordi“); men når der var virkelige vanskeligheder, fik man dog at vide, hvilken af de mange forklaringer, forfatteren anså for den rigtige, og når $\frac{3}{4}$ af det store stof indstregedes, kom der en til vort tarv passende kommentar ud af det.

Men således gik det i grunden overalt: forelæsningerne skødes til side, jeg hørte så mange, som var nødvendigt for at få de fornødne flidsattester, men jeg læste dem ikke, jeg brugte trykte bøger. I kirkehistorie således Kurtz Kirchengeschichte og Hases kirkehistorie (oversat), to bøger, som hver på sin vis er fortræffelige, og som jeg endnu bestandig først tager min tilflugt til, når jeg søger oplysninger om den almindelige kirkehistorie. — Kun i Hebraisk måtte Hermansens forelæsninger bruges. De var vistnok fortræffelige, men beregnede på læsere, der havde langt mere færdighed i sproget end i det mindste jeg, der aldrig lærte ordentligt Hebraisk og ikke gjorde

mere ved dette fag end det absolut nødvendige og knap nok det.

Jeg hørte Clausens forelæsninger over dogmatik; men jeg kunde lige så lidt komme tilrette med dem, som med hans trykte bog. Det forekom mig, at den var grumme langt fra at være et system. Det var en stadig dialektik mellem to yderlige opfattelser af hvert dogma; den sande forståelse kom så ud som en mellemproportional, efterat de to yderligheder var blevne behørigt beskårne. Men dette stemmede ikke med min opfattelse af sandhedens tilblivelse. — Når jeg så prøvede at efterslå: de mange skriftsteder, der anførtes, kunde jeg ofte slet ikke se, i hvad forbindelse de stod med det, de skulde bekræfte. — Martensens dogmatik læste jeg naturligvis også, og jeg fik en fornemmelse af, hvor betydeligt et værk den er, men den er ikke en bog for begyndere, mindst af alt skikket til at bruges til eksamenslæsning. Jeg kunde nok forstå de resultater, han kom til, men ikke tænke hans tanker efter.

Men så fik jeg, jeg ved ikke hvorledes, fat på C. Hases „Hutterus redivivus“ hvori jeg gjorde bekendtskab med den gamle lutherske dogmatiks udviklinger, og hvad man så end ellers mener om disse, så vil ingen nægte, at det er en skole, hvori man lærer at tænke og at forfølge en tankegang. Selv når en sådan, som f. eks. i kristologien, føres så langt ud, at resultaternes værdi bliver tvivlsomme, forstår man godt, hvorledes de gamle var blevne førte til disse og hvilken værdi, de havde for dem. — Jeg er siden bleven bekræftet i denne betragtning ved at læse i Brochmands „Systema universæ theologiæ“. Det er ingen sag at finde fejl og ting, der ikke længer er tidssvarende, i en 200 år gammel bog; men den er båret af en levende tro, og for ham har det været et arbejde, han gjorde til Guds ære, når han stræbte at fatte hans tanker til menneskenes frelse og følge dem

så langt, han formåede. — Jeg havde, om jeg må bruge et så videnskabeligt udtryk for min smule viden, fundet en metode, jeg kunde bruge, og hvad der er mere værd, jeg var kommet til den erkendelse, at en dogmatik uden metafysik altid vil blive et rodløst træ, der hverken kan vokse eller bære frugt.

Mod slutningen af studentertiden gik jeg på skriveøvelser hos prof. Hermansen. Hans teologi stod de gamle lutherske teologers nær, og jeg tror, han påskønnede det, da han mærkede, at jeg prøvede at gå på deres veje. Han gennemgik mine præstationer med stor omhu og talte meget med mig om dem, og han var da både belærende og forstående. Jeg tænker med taknemlighed på, hvad jeg lærte af ham. Men de lauder, jeg fik hos ham, stundom endog med stort L., vakte forhåbninger hos mig, som ikke opfyldtes, da eksamen kom.

Det fag, det stod ringest til med, var etik, som prof. Bornemann læste over. Han manglede ligefrem i forbavsende grad evnen til at udtrykke sig forståeligt; på forelæsningerne dikterede han paragrafer, som vi nedskrev. Men når han udviklede dem nærmere, blev det ufravigelig resultatet, at den ene af tilhørerne efter den anden nedlagde pennen, fordi det var umuligt at forstå ham. Det var en sørgelig forestilling, mest for den stakkels professor, der blev mere og mere forvirret for hvert penneskift, der klaskede mod bordpladerne, han vidste altfor godt, hvad det betydede. — Da der ikke syntes at være nogen etik, hvori man kunde læse sig til lidt viden, lod jeg mig manuducere nogle få timer af Skat Rørdam for dog at få en lille smule begreb om denne videnskab, før jeg gik op til eksamen. Ved denne forstod jeg ikke Bornemanns spørgsmål, og jeg tvivler om, at han forstod mine svar. Det var højst ufortjent, at jeg slap derfra med et haud I.

Hvad jeg her har skrevet om fakultetet er kun min egen opfattelse, det skal ingenlunde gælde for en objektiv

skildring. Måske vil mange andre have gjort ganske andre erfaringer end jeg. Især tvivler jeg ikke om, at de, i hvis lod det faldt at komme i personlig berøring med professorerne, har fundet velvillie og vejledning hos dem, som jeg selv fandt det hos Hermansen. Det er vel min egen skyld, at jeg aldrig har været indenfor andre professorers dør end hans, og det endda først, da jeg efter endt eksamen forlod byen; jeg gik da op til ham og takkede ham for, hvad han havde været for mig. Det var også langt fra, at jeg skulde have næret noget nag til professorerne eller mene, at de ikke havde gjort, hvad der var deres skyldighed, det faldt mig næppe ind, at det kunde være anderledes, end det var, at vilde jeg studere, så betydede det, at jeg skulde lære at hjælpe mig selv. Ved nogen vejledning vilde vel de kundskaber, jeg erhvervede mig, være blevne jævne og fulstændigere, nu var der slemme huller i dem; men det har jo altid sin betydning, at ens ejendom, selv om den er fattig, er selverhvervet.

Da jeg i sommeren 1861 gik op til eksamen, tror jeg egentlig ikke, jeg var i tvivl om, at jeg skulde få første karakter; men hullerne i min viden blev altfor godt fundne, i de fire første fag fik jeg haud I. Jeg var derfor, da jeg gik op i det sidste fag, kirkehistorie, i et meget bidsk humør, og netop her var jeg farlig, thi den vidste jeg, jeg kunde, medens jeg ikke var nær så vis på, at det samme gjaldt om professor Hammerich. Jeg svarede på det første spørgsmål omtrent så godt, som der kunde svares. Men så vilde professoren vide besked om nogle andagtsbøger i den franske kirke. Dette var et ganske urimeligt forlangende, og jeg sagde straks, at jeg intet vidste derom. Han blev imidlertid ved, og jeg sad og tav bomstille, indtil han kom til Pascals lettres provinciales, så indskød jeg, at jeg ikke troede, at den kunde kaldes en andagtsbog, hvilket han dog syntes at mene, medens jeg blev ved mit, og jeg havde let spil, thi vi

kendte lige meget til bogen, ingen af os havde læst den. Så endte forestillingen, og jeg gik hjem gram i hu, men dog ret tilfreds med at have fået lejlighed til at slå et slag. Jeg ventede ikke engang for at høre, hvad karakter jeg havde fået, den kunde hverken gavne eller skade mig, mit haud I. stod fast nok. Nogle dage efter traf jeg daværende provst Fog, der havde været censor, og jeg spurgte ham da, hvorledes det gik til, at jeg havde fået laud, uagtet jeg slet ikke havde svaret på det andet spørgsmål. Ja, sagde han, jeg havde jo svaret godt på det første, og der var desuden noget af det professoren sagde, der ikke var ganske rigtigt. Jeg skylder sikkert Fog mit eneste laud.

Jeg kom dog snart over denne skuffelse; men det var ikke rart at komme hjem med en anden karakter; det var man ikke vant til i vor familie. Fader lod dog ikke til at tage sig ulykken synderlig nær; men jeg havde på fornemmelsen, at der bag de lykønskninger, kandidaten fik, lå spørgsmålet: Hvorledes gik det dog til? og dette blev længe ved at forfølge mig. Endnu mange år efter drillede biskop Monrad mig gentagne gange med det, indtil jeg en gang svarede ham: „Ja, det ved jeg ikke, men det er jo dog altid bedre, at man skal spørge: hvorledes gik det til, at han fik anden karakter, end om man skulde spørge om, hvorledes det gik til, at han fik første“.

— Siden gentog biskoppen ikke sit spørgsmål.

I det første par år, jeg boede i København, levede jeg meget stille. Jeg havde hjemmefra rekommendationsbreve til faders gamle ven, P. Fenger, og til Monrad. Men hos Fenger blev det ikke til mere end en visit, og hos Monrad kom jeg kun en gang i et aftenselskab, hvorfra jeg ikke mindes andet, end at jeg så Orla Lehmann og ellers hele aftenen følte mig som en spurv, der var kommet i

tranedans. Min gamle kammerat, Carl Nissen, var blevet en fuldstændig københavnsk kavallér, hvis færdighed i at konversere damer jeg nok beundrede, men slet ikke kunde tænke mig at efterligne. — En vinter boede jeg sammen med min broder Christian, der læste til styrmands-eksamen, Han var en rask sømand, der allerede havde set en del af verden, og jeg følte mig stundom som en fattig bogorm ved siden af ham. Han talte frejdigt med alle og var virkelig underholdende og fornøjelig. — Jeg husker tydeligt en dag hos prof. Petersens. Heiberg og frue gjorde visit, og jeg sad i en krog og så på dem med lige stor respekt og lyst til at komme i lav med dem, men uden at kunne få sagt et ord. Christian derimod var som en fisk i vandet, han morede sig øjensynligt i høj grad, og ikke mindre morede han de celebre gæster.

Jeg kom hver dag i studenterforeningen, men kun sjældent om aftenen eller til soldene, men om middagen, da jeg „trolig åd madammens mad, om den var nok så dårlig“. Efter spisningen blev der røget en pibe tobak og tidt spilt Schak. Der var adskillige dygtige schakspillere, og om jeg end ikke kunde regnes mellem de bedste, hørte jeg dog til de næstbedste, og når der ingen jævnbyrdig modstander var, nedlod mestrene, især arkivar Plessner, sig til at indbyde mig til at tabe et parti; men det var allerede en ære at findes værdig dertil. Vi var naturligvis alle gode demokrater, men vi var dog den gang ikke komne videre, end at vi roligt overlod regeringen til dem, vi mente forstod sig bedst på den. Det var en kreds af de ældre, der sad i senioratet, stod for gilderne og skrev viserne, der var meget morsommere, end de blev i senere tider. — Jeg deltog ikke i generalforsamlingerne; men jeg tror ikke, der var nogen opposition eller partier. — Jeg kan intet fortælle om foreningens ledere; jeg har altid haft det kedelige uheld ikke at

komme i berøring med berømt heder — ellers vilde disse optegnelser kunne være blevne både indholdsrigere og morsommere end de er — men naturligvis fik jeg efterhånden mange bekendte. Det var dog kun i foreningen, vi mødtes, jeg husker aldrig, vi kom på hverandres værelser.

Der var egentlig hyggeligt i den gamle foreningsbygning i Boldhusgade. Det skyldtes ikke lokalet, der næsten var så ringe, som det kunde være, gammelt, forsømt, forfaldent og snavset. Men hyggen bestod i, at vi alle udgjorde et selskab, der var ingen partier. Politikken skulde ikke skille os; det var en given sag, at vi alle var nationalliberale — hvad skulde vi ellers være? Det var jo den store reformperiode, da så mange forhold omordnedes for at passe ind i den ny statsform. Reaktionen anså vi for overvundet, da det Ørstedske ministerium for et par år siden var faldet, og vi var enige om, at denne reaktions mænd ikke var stort bedre end Slesvigholstenerne. Danmarks rige til Eideren! det var målet, som vi mente, vi var nær ved at nå — og skandinavismen: „Atter det skilte føjer sig sammen! engang i tiden vorder det et!“ — Jeg husker dog, at jeg har haft nogle svage tvivl om dennes pålidelighed, men dem har jeg næppe vovet at lade komme for dagen. — Ganske vist var der jo endnu et parti: Bondevennerne; men vi kunde dog virkelig ikke tænke os at slutte os til et sådant, der havde J. A. Hansen og Balthasar Christensen til førere. — „Fædrelandet“ var det ideale blad, og „Flyveposten“ var kun til at gøre løjer med, hvad den jo også tidt opfordrede til, og „Morgenposten“ tror jeg egentlig slet ikke læstes. Især Hall og Lehmann var vore helte.

Mange vil måske mene, at det er sørgeligt, når man er gammel, at se tilbage på en ungdom, hvis idealer er blevne således skuffede som vore. Men dels er det ikke

målet for bedømmelsen af et tidsrums bestræbelser, om de har sejret eller lidt nederlag, og dels havde alt, hvad jeg her har omtalt, et grundlag, der ikke er bleven rokket, nemlig en stærk og levende kærlighed til vort fædreland. — Jeg tænker endnu med glæde på, hvorledes det gik til, når vi dengang holdt grundlovsfest i København. Da samledes alle på Kristiansborgs ridebane, hvor toget ordnedes med de talrige faner i første række mod søjlegangen. Der kom kongen frem med et glimrende følge, men ingen kunde tvivle om, hvem der var kongen; som fordem Hakon Jarl ragede han op „som en eg imellem alt det andet småkrat“. Vi bragte ham vor hyldest ved at synge en sang, og han svarede med en røst, der kunde høres helt ned til Marmorbroen: „Tak børn! Tak skal I have!“ Der var noget heri, som i det mindste på mig gjorde et varigt indtryk. Både grevinde Danner og de mange historier om kongen var glemte. Det var et enigt folk, som bragte sin konge en hyldest og blev modtaget på den værdigste måde. — Det er nu en menneskealder siden, jeg hørte op at gå til grundlovsfester; men når jeg tænker på de parodier af sådanne, som siden er blevne holdt af hvert parti for sig selv, synes jeg nok, det er en bedrøvelig forandring. Vor fædrelandskærlighed er bleven prøvet, og den har stået sin prøve. — Et par år før jeg blev student skrev Ploug en sang for kongen, der var tilstede ved en studenterkomedie. Det sidste vers lyder således:

„Vær hilset, vær takket, at dele du vil
 I aften vor spøg og vor latter!
 Derude i livets alvorlige spil
 Engang skal du finde os atter,
 Med mund og med pen,
 Med sværd om vor lænd
 For dig og vort land vil vi slå som mænd.“

Det var et løfte, som ærligt blev holdt 1864, og da Slesvigerne, efter at våbnene var blevne nedlagte, på anden vis fortsatte kampen, fandt de mange af deres bedste støtter i Danmark mellem dem, der hører til mine samtidige. —

Naturligvis forhandlede der også i foreningen om alle slags æstetiske spørgsmål; teatrene fyldte en lige så stor plads i det københavnske liv, som de gør endnu. Jeg selv vidste ikke nogen større fornøjelse end at sidde i den kære gamle bygning og se forventningsfuld på genierne, der trak tæppet til side. Og når det så endelig gik op, lysekronen hejsedes op i sin kasse og tilskuerpladsen formørkedes, så fik vi, selv om det måske var et ret tarveligt stykke, der spillede, den herligste fremstilling af menneskelige sorger og glæder, af store lidenskaber og smålig spidsborgerlighed, og hvad var det så ikke, når det var Shakespeare, Øhlenschläger eller Holberg, Moliere og Heiberg, der spillede. Aldrig siden og måske heller aldrig før er der spillet bedre komedie end i vore unge dage. Det var en fest så ædel og ophøjet som ingen anden, og det var ikke for dyrt købt, om man gav afkald på sin middagsmad for at få råd til at købe sin billet. —

Maler-, billedhuggerkunsten og arkitekturen var naturligvis en for mig helt ubekendt verden. Jeg dristede mig i det mindste i den første tid ikke til at tale med om sligt, når det drøftedes i foreningen, men hørte ivrigt efter. Hvad malerkunsten angår, tror jeg nok vi alle hørte til den Høyenske skole. Men jeg husker dog at have hørt en mand, der var forud for sin tid, føre et glødende forsvaret for, at det var ganske ligegyldigt, hvad der blev malet, når blot det var „godt gjort“; men det var dog vist dengang et enestående kætteri. — Jeg bestræbte mig efter ringe evne for at få øjnene op for kunstens herlighed; så godt som hele den tid, jeg var i København,

gik jeg, når jeg om søndagen havde været i kirke, skiftevis i Thorvaldsens museum og i malerisamlingen på Kristiansborg. Jeg gik der ganske ene uden nogen slags hjælp eller anvisning, og jeg tør heller ikke sige, at jeg fik nogen forstand på kunst, men jeg fik dog glæde over den.

En ting, som nu spiller en stor rolle, manglede i min tid i foreningen: der blev ikke holdt foredrag, i det mindste husker jeg ikke at have hørt noget sådant. Det er naturligvis umuligt at sige, hvad vi vilde have syntes om, hvis der var bleven budt os oplysning under denne form. Men jeg har på fornemmelsen, at vi vilde have følt nogen tvivl om nytten af den måde at påfylde os kundskab, uden at vi selv skulde have videre ulejlighed med at erhverve den.

Om jeg således end egentlig mest kun betragtede foreningen som en klub, tænker jeg dog med taknemlighed på den. Det var i den, jeg udløstes af den trykkende ensomhedsfølelse, der havde hvilet over mig, og lærte at bevæge mig lidt friere i de nye forhold. Tonen i den var god; det kunde jo ske, at en eller anden ved et sold fik en tår over tørsten, men jeg husker aldrig at have hørt eller set nogen råhed, der heller ikke vilde være bleven tålt, og om der end var adskillige, der levede et uordentligt liv, så førtes der aldrig uren snak. — Der førtes en gang en stor strid om, hvorvidt Casanovas memoirer skulde anskaffes til læsestuen eller ej. Forfatteren er en don Juan, der meget detailleret fortæller om sine bedrifter. -- Forsvarerne, i spidsen for hvem der stod et af de ældre medlemmer, holdt på, at bogen var et kulturhistorisk aktstykke, og at den burde kunne læses som et sådant, og de sejrede på en generalforsamling, hvor jeg iøvrigt ikke var tilstede. Den blev så fremlagt, og nu skulde naturligvis alle læse den, under den foregående forhandling havde jo meget få kendt den. Jeg fik da

også fat på den og læste nogle sider; men da jeg endnu efter så mange års forløb kan huske, hvad de handlede om, må jeg anse det for afgjort, at anskaffelsen var uheldig, den var vel skikket til at besmitte unge menneskers fantasi.

Hvad de teologiske studenter angår, tror jeg ikke, at de fleste af os var mere end jævnt flittige; vi havde vist næsten alle en del udenomsinteresser, mest æstetiske. Jeg læste i de første år en mængde dansk og tysk skønlitteratur, især digte, vers var den gang for mig gudernes tungemål. Jeg opdagede også, at jeg kunde læse Svensk, da jeg fik fat i Runebergs Fændrik Stål. Den læste jeg atter og atter, til jeg kunde store stykker af den udenad, og endnu den dag idag ved jeg ingen digtning, der har grebet mig stærkere. — Jeg tvivler ikke om, at de fleste af nutidens teologer er langt flittigere end jeg og mine samtidige var, og de dygtigere af dem, af hvilke jeg har lært at kende en del, ved mere end vi vidste. — Men jeg tror også, at der nu er mange flere end den gang, som kun læser for at få eksamen. Det er præstegerningen, de længes efter, og kunde de slippe nemmere til denne, gav de gerne afkald på en del af kundskaberne. I vor tid tror jeg ikke, vi tænkte så meget på tiden efter eksamen; men vi havde en respekt for studiet, selv når det faldt os strengt og tørt nok; vi vilde ikke blot af navn, men i virkelighed være studenter, og ikke nøjes med vort eget fag, men stræbe efter en almindelig human dannelse. Jeg i det mindste så altid med en vis ringeagt på manuduktionsvæsnet. Det forekom mig at være en nedværdigelse således at sætte sig selv på skolebænken. Da jeg, som ovenfor omtalt, ikke kunde undgå dette, når jeg vilde have lidt forstand på, hvad etik var, skrev jeg, hver gang jeg kom hjem fra en time, en hel selvstændig bearbejdelse af, hvad jeg havde hørt af Rørdam.

Det kunde ikke undgås, at hele min udvikling, som

jeg har stræbt at fremstille den, måtte blive ensidig. Jeg tænker mig, at enhver teologisk student må have et hovedfag, hvilket det nu bliver, og dertil knytte det øvrige. Et sådant blev for mig kirkehistorien. — Hverken jeg eller nogen anden kendte den gang det siden så hyppigt brugte ord: værdidomme. Men det er jo sådanne domme, historien fælder over mænd og lærdomme, over konfessioner og sekter. Hvor vanskeligt det end kan være at se styrelsens tråd i en så broget udvikling, forekom det mig dog klart, at livsbetingelserne altid har beroet på, hvorvidt sandheden bevaredes eller krænkedes. Enhver skævhed i læren fremkaldte også skævhed i livet og omvendt. De værdidomme, som der nu tales om, og som fældes af de enkeltes bevidsthed og erfaringer, eller af et helt tidsrums åndelige retning, er kun underrettsdomme, der alle skal indankes for kirkehistoriens højesteret, og enhver kan let se, hvor ofte underrettsdommene er bleven kasserede. Jeg har derfor aldrig havt tro til, at der kan opretholdes en virkelig teologi på ren subjektivistisk grund.

Der var ingen, der den gang tænkte på, at studenterne skulde tage aktiv del i kirkelig fattigpleje eller anden sådan gerning, og langt mindre, at de skulde påtage sig at vejlede og belære andre. „Indre mission“ eksisterede der jo ikke. Jeg tror desuden, at vi langt fra selv vilde have fundet os modne dertil. De småkredse, der sluttede sig sammen, havde til formål at hjælpes ad ved studeringerne, men tilsigtede næppe indbyrdes opbyggelse. — Da jeg kom til København, troede jeg, jeg var Grundtvigianer, og gik altså i Vartov kirke. Jeg fik der ganske vist et stærkt indtryk af, at der var en menighed, men rigtignok et lige så stærkt af, at jeg ikke hørte til den; det var, som var jeg kommen uindbudet i et sluttet selskab. Salmerne kendte jeg ikke, og vel kunde jeg se, at alle lytledede med spændt opmærksomhed på prædikenen, men jeg kunde ikke få noget ud af den; jeg havde vel heller ikke

uret i, at jeg syntes, at den drejede sig i en meget snæver kreds. — Jeg søgte da til stiftprovst Paulli i Frue kirke, og her syntes jeg at kunne mærke, at hans milde og kærlige røst også talte til mig. Siden hørte jeg mest Fog i Holmens kirke, og det samme var tilfældet med de fleste andre studenter. — Egentlig hørte jeg slet ikke til nogen københavnsk menighed. Jeg gik til alters hjemme, og da jeg en eneste gang prædikede kort før jeg tog attestats, var det også i min faders kirker.

Da jeg havde været 2. år student, fik jeg regensen. Det gjordes hårdt behov, ti min fader havde en stor flok børn; 12 af dem blev voksne, og det vilde være bleven vanskeligt for ham at blive ved at holde mig i København. — Om livet der i almindelighed skal jeg ikke tale, da det er skildret i gode og fornøjelige bøger af to af mine samtidige, R. Nielsen og Bokkênheuser. — Regensen var som en lille verden for sig selv. — Den havde sine egne traditioner fra Plougs og Hostrups tid, det var deres sange, der lød ved vore gilder, og som endnu havde bevaret deres magt over sindene. Vi var dog øjensynlig en epigonslægt, vi havde bevaret det gamle, men vi formåede kun i ringe grad at forny det. Der var dog et par små opgaver, som ikke var uden betydning, og som vi stræbte at løse. Ti indenfor vore mure var der ikke mindre end to kredse, der afsluttede sig fra os andre: Slesvigere og Islændere. De første havde først nylig i større mængde begyndt at søge Københavns universitet. Nogle af dem følte sig helt som Danske, men adskillige kunde dog ikke glemme, at de fremfor alt var Slesvigere, og i det mindste et par gjaldt for endnu at bevare slesvigholstenske sympatier. Disse sidste tror jeg nok, vi betragtede som uhelbredelige, de førte et meget ensomt liv og har næppe bevaret gode minder fra Regensen. Men derimod gjorde vi os al umage for at drage dem til os,

vi mente at kunne påvirke, og det var kendeligt, at det hjalp således at få trukket dem ind i samlivet med os andre. — Især husker jeg en sådan ung mellem- eller sydslesviger. Han var et elskværdigt menneske, men han var ingeniørlunde sikker på, hvor retten var i den store strid. Egentlig vilde han gerne være dansk, og når vi havde havt ham under kærlig påvirkning, troede han også, han var det; men et par dage efter havde betænelighederne atter fået magt, og han kom da helt troskyldig op på vort værelse og forelagde os disse, hvorefter han fik et nyt kursus, og således blev det ved, uden at jeg ved, hvad det endelige resultat blev. Så vidt jeg ved, blev han efter 1864 præst i Slesvig, men han døde ung. — Islænderne var det vanskeligere at få fat på; de talte jo altid indbyrdes deres eget sprog og havde en fra vor ikke lidt forskellig kultur; men der var dog i det mindste enkelte, der satte pris på at komme sammen med os. Jeg mindes således med fornøjelse den stærke Bløndal. Han så ud, som man kunde tænke sig en af sagaernes helte, og at han bar sit tilnavn med rette, fik jeg at se, da han en aften på Gammeltorv rystede en vægter, som gjorde mine til at ville tage fat på en kammerat. Men han var det godmodigste menneske, man kunde tænke sig, og vi satte alle pris på ham.

Uagtet jeg som sagt ikke vil fortælle om enkelthederne i vort liv, må jeg dog gøre en undtagelse. Ti der tilkommer med rette regensen æren af en opfindelse, nemlig friluftsteatret. Men det er gået her som så tidt, den egentlige opfinder er bleven glemt, og efterlignerne har tilegnet sig æren. Jeg kan ikke opgive året, da denne opfindelse blev gjort, heller ikke hvem der først udtalte tanken; på Regensen var alt kollegialt. Men det skete på 4de gang nr. 7, at det blev besluttet, at der ved en skovtur skulde opføres en komedie. Den blev skrevet af vor poët, Peter Olaf Bentzen, under adskillig kritik og medvirkning af os

andre, og festkomiteen blev sendt ud for at søge en til teater passende plads. Den fandtes tæt nord for Fileværket, en lille åben plads omgivet af unge bøge, der endnu kun var tætte buske, som lukkede for det hele. Komediens indhold kan passende angives ved det Povl Møllerske vers:

„Den er om to unge hjærter,
som man skiller ad med list,
men som efter grumme smerter
få hinanden dog tilsidst.“

Der var især en scene, der modtoges med bifald: „Sandhedsfaklens“ redaktør har en skøn søster, der selvfølgelig er forlovet med en student, og lige så selvfølgelig vil broderen forpurre denne forlovelse, da han ikke kan udstå studenter. Dette søskendepar er i skoven, hvor redaktøren pludselig får et anfald af mavepine, der nøder ham til at gå om bag en busk. Næppe er han borte, før studenten kommer, og der veksles ømme elskovsord på scenen, medens redaktøren, der er ude af stand til at gribe ind, sidder bag busken og udstøder rædsomme trudsler.

Da jeg nu har reddet opfinderæren for regensen, skal jeg tilføje, at denne historiske forestilling er den eneste, hvorved jeg i min studentertid personligt har medvirket; jeg var nemlig suffleur.

Regenslivet fik især betydning for mig, fordi jeg der har knyttet venskabsforbindelser, der har været livet igennem, og som, om de end til tider har været afbrudte, dog igen er blevne fornyede. Tre af disse lever endnu som pensionister her i byen: etatsråd Georg Sørensen og professorerne Bokkenheuser og R. Nielsen. Den sidste har en tid været min kontubernal, og vi har nu mange flere fælles oplevelser og erindringer end dem, vi samlede i de unge dage. Han har i sin bog om Regensen omtalt så godt som alle vore fælles bekendte, og jeg skal derfor ikke her atter nævne dem.

Der var dog en af disse, som kom til at stå mig nærmere end noget andet menneske udenfor min familie, nemlig Nicolai Brun. Han var en Jyde fra Ringkøbing-egnen, et ualmindelig smukt menneske, afholdt af alle, der kendte ham. Da jeg kom ind på Regensen, boede han sammen med Fr. Wickmand, der for kort tid siden er død efter at have taget sin afsked fra toldinspektørembedet i Odense. De havde begge begyndt at studere teologi, men var kørte fast, jeg ved ikke af hvilken grund, idet mindste for Bruns vedkommende var det ikke hverken på grund af tvivl om kristendommens sandhed eller teologi-ens berettigelse. Men de var blevne optagne af livet på læsestuen og i regensgården, og i længere tid havde de vistnok slet intet bestilt. Så besluttede de at slå om og læse til statsvidenskabelig eksamen. Omtrent på samme tid var Bruns regenstid udløben, han flyttede ud i byen, og jeg kom ind på hans plads hos Wickmand. Denne var en elskværdig kontubernal, altid i et jævnt godt humør, og det faldt ham ikke vanskeligt at få fat på det nye studium. Selskabeligheden blev dog ikke afbrudt. Vort værelse var et meget søgt sted, der var ikke mange aftener, hvor vi ikke havde fremmede. Jeg tør ikke dølgte at det gik under navnet „kroen“, men det var ikke en kro, hvori der sviredes, beværtning fandt slet ikke sted, de der vilde have en flaske øl, måtte selv bringe den med, men der drøftedes mangfoldige lærde og kuriøse materier, sikkert med større iver end sagkundskab. Da besøget blev noget rigeligt, kundgjorde vi, at døren blev lukket til kl. 10 om aftenen, og det overholdtes strængt, også når gæsterne stod og bankede på og bad indtrængende om at slippe ind.

Mellem vore mange gæster var Brun den kæreste; der var ikke nogen dag, hvor han ikke kom. Det gik ham, som det gik alle dem, der ikke tog deres eksamen, medens de lå på regensen, han savnede den og følte sig

ikke tilpas i sit logi. Vi blev nu rigtig gode venner, vi gik lange ture med hinanden, i almindelighed på volden; men når der om foråret kom uro i blodet, tog vi om søndagen i skoven. Det var ingen bekostelig sag; vi købte $\frac{1}{2}$ pægl brændevin og to firskillings franskrød, som vi spiste tørre, og vi gik både ud og hjem. Men det var meget fornøjelige ture.

Men der kom en trang tid for Brun, han tog ikke så let på tingene som Wickmand, og jeg tror nok, at det faldt ham vanskeligt at få fat på det nye studium, medens det tyngede på hans samvittighnd, at han havde spildt så megen tid. Og så skete det, at der kom en ung pige fra hans hjemsted til København. Han havde holdt af hende fra sin barndom, og han vidste, at hun også holdt af ham. Men kunde han forsvare at forlove sig, når det havde så lange udsigter med bryllupet? Og var der i det hele energi nok i ham, til at han kunde blive til noget? Sagen blev drøftet og betragtet fra alle sider på vore spadsereture. Jeg radede ham kraftigt til at sætte alle betænkeligheder tilside. Jeg var vis på, at her var en sand og dyb følelse, og at forlovelsen vilde kunne vække hans sløvede energi. — Så kom han en dag op på Regensen strålende af glæde og fyldt med nyt mod; han havde friet og fået ja. Det var vel nok gået således også uden min hjælp. Men da jeg et par dage efter blev forestillet for hende, og hun sagde til mig, at det glædede hende, at Brun havde en sådan ven, havde jeg så taknemlig en følelse af at have gjort en god gerning, som kun sjældent er faldet i min lod. — Han tog nu virkelig i kort tid sin embedseksamen; men iøvrigt gik det ikke, som vi den gang håbede. Hun døde af brystsyge, og få år efter døde han af samme sygdom.

Jeg kan ikke ende disse optegnelser fra min ungdom uden at nævne ferierne, ja jeg er nærvædet at sige: de var det vigtigste af det hele. Vi havde i skolen ved translokation før sommerferien sunget en latinsk sang. Jeg kan endnu kun huske den første linie: *Heus auriga! fer caballos!* og omkvædet: *dulce Domum concinamus!* Men den gang kunde jeg den udenad, og der er næppe andre ord, der har lydt mere jublende i mit øre. Det kan sikkert have store fordele, når et ungt menneske kan blive i sit hjem, til han selv kan danne sit eget. Men feriegleden lærer han kun halvt at kende. Når den nærmede sig, kom der uro i blodet, i den sidste uge var det umuligt at få noget bestilt. Så endelig gik det afsted, om sommeren med dampskib, om vinteren med toget til Ringsted, hvor banen den gang endte, og videre med deligence til Vordingborg. Selskab var der jo altid med, kammerater, der var i samme løftede stemning. Når vi kom til Ringsted, hørte det sig til, at vi lånte et opklæbet landkort hos værten på banegården, købte et spil kort og et stearinlys, og så blev der spillet l'hombre til Næstved, den, der sad over, holdt lyset. Stykket fra Næstved til Vordingborg anvendtes til at sove. Der kunde godt indtræffe små æventyr, især var det ængsteligt, når det sneede. Så gik det skridt for skridt gennem driverne, en gang imellem lod det, som om hestene helt vilde gå i stå. Tænk om vi ikke nåede Vordingborg, det var jo juleaften imorgen! Mig er denne ulykke dog aldrig vederfaret; men en af mine yngre brødre kunde en gang ikke nå længere end til Næstved. Så gik han de 4 mil til Vordingborg over markerne, vejen var impassabel, men han vilde hjem til Juleaften, og han nåede det. Havde man så nået Vordingborg, kunde det ske, at Masnedø var tillagt, og vi måtte gå over dette, Masnedø og sundet mellem denne og Falster. Jeg tror dog, at de damer, der var med, blev trukket over isen på kælker

og kørte i en slæde over øen. En gang var isen så glat, at det var umuligt at gå på den, vi gled og faldt og kom næsten ikke af stedet. Så var der heldigvis et bundt landmålerstokke mellem bagagen. Dem lånte vi og brugte som pigkæppe, og så gik det. Alt sådant var dog kun løjer, når vejen gik hjemad, værre var det, når uheldene indtraf, når vi skulde tilbage til København. Jeg har en gang været 24 timer om at nå fra Gåbense til Vordingborg. Der var isgang i sundene, og vi måtte på åbne slæder køre om ad Grønsund, Møen og Kallehave, og vi studenter havde sandelig ikke pelse på.

Nåede vi så Nykøbing og jeg kom på vognen hjemmefra, der var sendt efter mig, så hilste jeg hvert træ og hvert hus som gamle bekendte, det var jo den vej, jeg havde gået så mangan gang, som gik så let når den lørdag aften førte mig hjem, men var så træg, når jeg mandag morgen skulde tilbage til skolen. Når jeg kom ind i vor egen by, nikkede alle bekendte så venligt til mig, de vidste godt, hvor glad jeg var, og så rumlede vognen over portens toppede stene, og jeg var i præstegården, hjemme mellem mine egne. Det var noget andet end København. Der var der dog altid så meget, man skulde vogte sig for, her var luften så forunderlig ren. Jeg stod ikke længer alene mellem mer eller mindre ligegyldige mennesker, men mellem dem, der var mig de kæreste. Her fandtes der for mig ingen bekymringer, heller ikke for det daglige brød, de kunde tidt være slemme nok, „når mod månedens midte det lakked og pengene var slupne op.“

Når jeg taler om ferierne, må jeg ikke glemme besøgene i Horbelev, hvor min faders ældste broder, Johan Buntzen, nu var præst. Jeg har aldrig kendt nogen ældre mand, der som han forstod at være ung med de unge. Han befandt sig aldrig bedre, end når han havde en flok af os om sig, og det var næved at Horbelev kunde

trække mig fuldt så stærkt til sig som mit hjem. Han var enkemand, og huset bestyredes af hans ældste datter, der uagtet hun kun var et par år ældre end jeg, dog forstod at hævde en vis moderlig myndighed over os alle. Det var ubegrænset, hvor mange, også liggende gæster, huset kunde rumme, og der kom mange; der var vist ikke i hele egnen noget sted, hvor folk befandt sig bedre, og der var dog næppe heller noget, hvor der toges færre særlige hensyn til gæsterne. Husholdningen var tarvelig, og der gjordes ingen forandring, fordi der kom gæster. Minderne fra Horbelev hører til de lyseste fra min ungdom. Det var der, som om der hver dag var fest; vi havde så at sige lov til at gøre og lade omtrent som vi vilde, og dog ved jeg aldrig, at lystigheden udartede til råhed eller udskejelser.

Jeg er overbevist om, at disse ferier har havt en stor og gavnlig indvirkning på mig. Unge mennesker kan vanskeligt undvære fornøjelser, hvor man kan slå sig løs og for en gangs skyld give sig glæden helt i vold. Men her lærte vi, hvad god og uskyldig glæde er. Alt, hvad København kunde byde os, var for intet at regne mod ferien, og var der ved de københavnske adspredelser noget, der var urent eller råt, så kunde det ikke få magt over os. En glæde, der efterfulgtes af legemlige eller moralske tømmermænd var intet værd.

Det var, da jeg i 1861 blev teologisk kandidat, 12 år af mit liv jeg havde anvendt på at forberede mig til at blive præst. Det var en dyr vej for en landsbypræsts søn, selv den gang kan det næppe have kostet min fader mindre end 12000 kr., snarere mere. Og så var der endda et godt stykke vej tilbage; ti der var kandidater nok, og det kunde være vanskeligt blot at blive personel kapellan. Men man må også spørge: hvad var nu resultatet blevet for mig selv? Var jeg nu udrustet til at kunne være en god præst? Nu om stunder vilde sikkert

mange ganske benægte dette. Jeg havde jo aldeles ingen praktisk uddannelse, ikke engang havde jeg besøgt pastorseminariet, og i København kunde jeg ikke siges at have følt mig som medlem af en menighed, og det samme havde egentlig været tilfældet hele skoletiden igennem; jeg kom jo aldrig i Nykøbing kirke.

Men en sådan dom vilde dog have været uberettiget. Jeg drister mig til at sige, at jeg måske kendte fuldt så meget til, hvad der kunde forlanges af en præst, som de fleste af de studenter, der nu har tilbragt en stor del af deres tid med at undervise i søndagsskoler og andet kristeligt og socialt arbejde. Det har i den henseende ingen ringe betydning at være opvokset i en præstegård og at have leget fra lille af med landsbyens børn og gået ud og ind i deres huse, og måske heller ikke, at jeg så længe jeg kan huske aldrig har tænkt mig andet eller ønsket mig nogen anden stilling end at blive præst. Når jeg stræbte at få enhed og klarhed i mine tanker ved studiet, var det først og fremmest, fordi jeg vilde være på det rene med, hvad der var sandhed. Herren er vejen og sandheden og livet, og grundvolden for al prædiken er dog, at den er pålidelig og troværdig, så bliver den først værd at annamme. Og jeg vilde ikke nøjes med, at det, jeg skulde forkynde andre, skulde være „sandhed for mig“, det skulde være sandhed i sig selv. Jeg anser det for en stor lykke, at jeg med fuld oprigtighed har kunnet slutte mig til den lutherske kirkes lære; der råbes nu nok på, at sådan konfessionalisme vidner om sneverhed og uselvstændighed og er et åg, mennesker ikke bør bøje sig under; jeg tror, at den for et skrøbeligt menneske er en mægtig støtte. Jeg kan kun glæde mig over, at den ikke længer er så snæver som i forrige tider, men at konfessionerne nu kan arbejde sammen og til en vis grad anerkende hverandre, når det kan ske således, at vi dog beholder det ejendommelige

præg, som den kirke, vi hører til, bærer. Men det synes mig rigtignok at mange præster i vore dage i deres iver for at lære af andre kirkesamfund, egentlig rettest må siges at være gåede over til disse, eller dog at være blevne, hvad man i gamle dage kaldte „meget blandede i troen“. De taler om, at de hører til den hellige almindelige kirke; men hvor i verden findes den udenfor konfessionerne?

Jeg kan slet intet fortælle om opvækkelser eller påvirkninger af andre mennesker, hverken i min ungdom eller senere. Jeg er ikke bleven noget menneskes discipel. Naturligvis har også jeg oplevet, at „sorrig og glæde de vandre tilhobe . . . solskin og skyer de følges og ad“; men om min hele åndelige udvikling kan jeg kun sige, at det er gået „som når en mand lægger sæd i jorden og sover og står op nat og dag, og sæden spirer og bliver høj, han ved ikke selv hvorledes“ (Mark 4, 26). Det er hverken mig selv, der har lagt sæden eller ladet den spire. Og selv om jeg kunde fortælle mere derom, vilde jeg ikke; der er intet, herren siger oftere til dem, han har hjulpet, end: „Se til at du ikke siger det til nogen“! Han, som kendte, hvad der bor i vore hjerter, har også vidst, i hvilken grad selv det dybeste indtryk kan forjaskes ved, at der tales derom, og at det næsten er umuligt at fortælle det samme tidt uden at pynte på historien.

Vi havde i den tid, da jeg var ved universitetet, også vor bibelkritik; Tübingerprofessorerne F. C. Baur og Hilgenfeld o. fl. fortsatte det arbejde, som Semler havde begyndt, at opløse Kanon og undersøge de enkelte skrifter tid og deres ret til det forfatternavn, de bar. Det var især det Nye Testament, det gik ud over, og de kom til det resultat, at med undtagelse af nogle af Pauli breve var alle de andre skrifter uægte. Men så vel jeg selv som, så vidt jeg ved, de fleste andre studenter var mærkelig lidt berørte deraf. Jeg kunde naturligvis ikke

gendrive deres grunde; men det hele forekom mig alligevel så mærkelig umotiveret. Det syntes mig, som om de prøvede at skære i granit med en lommekniv. Ti vel var det jo klart nok, at hvert af biblens skrifter var noget for sig og bar det præg, dets forfatter havde sat på det. Men dog var den en enhed, den var en bog skrevet gennem mange århundreder, men den sammenknyttedes ved, at den helt igennem handlede om forjættelsen om frelse fra Gud og opfyldelsen af denne forjættelse. Jeg har mange år efter ved en årsfest for bibelselskabet prædikeret over det første og sidste vers i biblen: „I begyndelsen skabte Gud himlen og jorden“ og „Han, som siger disse ting, siger: Se! jeg kommer snart! Amen! Ja kom herre Jesus!“ De var som et symbol på, at denne bog omfattede verdens historie fra begyndelsen til enden som ingen anden. Alle kritikens enkelte argumenter forekom mig smålige, når de stilledes overfor denne i sandhed vidunderlige sammenhæng.

Jeg har aldrig næret tvivl om biblens pålidelighed eller i det hele om kristendommens sandhed. Men det, som for mig var det store spørgsmål, var om jeg kunde tilegne mig dens forjættelser, og her måtte jeg trøste mig, som jeg siden har søgt at trøste andre med, at vel er der en stor tro, men der er også en lille, og sennepskornet kan vokse og blive til et stort træ, fordi der i det er nedlagt livskraft. Det er det, der er skællet mellem mennesker, om det vokser eller visner.

3. KRIGEN.

Da jeg kom hjem efter at have taget eksamen, blev jeg huslærer for mine yngre sødskenne. Jeg må vel have taget arbejdet ret alvorligt, ti jeg kan huske, at jeg gjorde forsøg på at skrive både en ny bibelhistorie og

en lærebog. Men dog tvivler jeg noget om, hvor vidt jeg egentlig har været en god lærer. Vist er det, at jeg aldrig har følt mig helt tilfreds med dette arbejde, som dog nu skulde udfylde mit liv i næsten 10 år. Ved siden af hjalp jeg min fader ved af og til at prædike for ham; men mærkelig nok, uagtet han nu var provst, tror jeg aldrig, han har anmodet mig om at hjælpe sig med noget skriveri.

Netop i de dage jeg skriver dette for 50 år siden, skete den store begivenhed i mit liv, at jeg blev forlovet med Caroline Henriette Winding, datter af praktiserende læge Winding i Højer. Det var i den gamle minderige præstegård i Horbeløv dette skete, og den var nu for mig blevet et minde rigere, det kæreste af dem alle. Alt fra den aften står så klart for mig, som var det sket idag. Begivenheden blev holdt hemmelig — en dag. Som følge deraf måtte jeg tilbringe det meste af aftenen med at spille kort med min onkel og et par andre tilstedeværende mænd. Det plejede jeg ellers intet at have imod, men den aften kunde jeg ikke holde tankerne ved kortene. Jeg måtte så nøjes med, da vi skulde i seng, at få en hilsen og et smil, som jeg endnu kan se. Den næste dag gik hemmeligheden i stykker; vi mærkede, at vi ikke havde været gode diplomater, der var ingen andre end min gamle onkel, som blev overrasket, da vi gik til bekendelse. Det varede selvfølgelig ikke længe, inden vi begyndte at tale om, hvordan vi skulde blive istand til at gifte os; men det skulde vare en god stund endnu.

I efteråret 1864 døde kong Frederik VII. Sorgen var stor over hele landet. Enhver vidste, at vi gik alvorlige tider i møde. Jeg gik dengang hver eftermiddag til en lille herregård i sognet, hvor jeg læste med en dreng; jeg kom da forbi kirken, hvor sørgeklokkerne ringede. Men det syntes mig, de lød som stormklokker: „Danne-mark er stedt i nød, kalder sine sønner“, og jeg var på

det rene med, at skete det, vilde jeg have følt det som en skam, hvis jeg var bleven siddende hjemme. — Der kom da også henimod jul en indkaldelse; men jeg var på sessionen udskreven til militærarbejder, og det var ikke den slags tjeneste, jeg havde lyst til.

Foreløbig var der intet at gøre derved. Jeg mødte i Odense, hvor der var et såkaldt depot for militærarbejdere. Det var velforsynet med rekruter, jeg tror vi var 800 mand; derimod var det meget småt med befalingsmænd. Foruden en oberst, som vi aldrig så, og som vist heller aldrig så os, var der en løjtnant og et par underofficerer til at styre en sådan aldeles udisciplineret bande. Der blev da udtaget nogle af de mest intelligente blandt os (jeg var ikke iblandt dem) til underbefalingsmænd. De fik en uniform, medens vi andre, der dog også var i kongens tjeneste, måtte slide vore egne klæder, og formentlig lærte de i en hast lidt af eksersitsens elementer, som de så igen skulde lære os andre, for at vi dog kunde have lidt at bestille og ikke skulde bukke under for lediggangens fristelser. Det var ikke videre morsomt at stå i en kasernegård og gøre højre og venstre om, men langt værre var det, da vi antoges at have lært så meget af elementerne, at vi blev førte ud på en eksercerplads for at få en højere uddannelse. Det var ikke blot, fordi det hele var så aldeles unyttigt, at det ærgrede mig at spille tiden på den måde. Men det værste var, at vi skulde gennem hele byen for at komme ud på fælleden, og det generede mig ikke så lidt at skulle deltage i så latterligt et optog. Dissiplinen var dog heldigvis ikke strengere, end at man nok kunde liste sig ud af geledet og ind på fortovet og lade, som om det hele ikke kom en ved. — Det var egentlig ikke så underligt, at de fleste af dem, som regnede sig til „den bedre klasse“, var helt uhyggeligt tilmode. De forsvandt også efterhånden, idet de stillede for sig, der var stillingsmænd nok at få, da

priserne var høje. Jeg ønskede naturligvis også at få ende på denne komedie, uagtet jeg fandt mig nogenlunde tilrette i forholdene, hvad jeg aldrig har haft vanskelig ved. Arbejdet, der krævedes, skulde jo ikke besvære, og jeg havde fået et godt kvarter sammen med to flinke kammerater. Især den ene, farversvend Holm, kom jeg til at holde meget af. Vi holdt også trofast sammen, til krigens gang siden i Fredericia skilte os ad, og jeg har ikke siden set ham.

Udsigterne blev mere og mere krigerske, og jeg skønnede, at jeg ikke stod i fare for at blive freds-soldat, hvis jeg lod mig gøre til kombattant. Min løjtnant lod til at blive meget forbavset, da jeg meddelte ham dette, og rådede mig fra det; vi fik, mente han, ingen krig. Jeg fastholdt dog mit forsæt, men det gik ikke så let at få det udført. Jeg havde tænkt mig, at et sådant tilbud i sådanne tider vilde blive modtaget med velvillie; men tværtimod var der mange vanskeligheder og formaliteter at overvinde. Det var ikke som i 1848, da en mand, der vilde være frivillig, gik op i krigsministeriet og fik en seddel med til en ekcercerskole, hvor han så straks samme dag blev iført uniformen; og allerede inden aften gik og ekcerserede. Det varede næsten et fjerdingår, før jeg kom så vidt.

Kort efter Jul blev depotet sendt til Fredericia. Vi begav os da på den, så vidt jeg husker, 6 mile lange march. Den første dag kom vi ikke længere end til Vissenbjerg; men uagtet det kun var et par mil, vi havde gået, var der adskillige, der ikke havde kunnet følge med, og den næste morgen beordrede en korporal mig ud med en vogn for at samle marodørerne op. Jeg måtte næsten helt ind til Odense, før jeg fik de sidste med, så havde jeg en halv snes stykker, så vognen var næsten lidt fuldere, end den kunde være. Sent om aftenen kom jeg med dem til Middelfart, og jeg havde således skilt

mig vel ved den eneste selvstændige kommando, der blev mig betroet i min soldatertid. Men jeg kunde ikke andet end undre mig over, at man slæbte sådanne stakler med; det var øjensynligt, at de aldrig kunde gøre nogen slags tjeneste, og de fleste af dem blev også siden hjemsendt.

I Fredericia fik vi da endelig noget alvorligt at bestille. Hver morgen før dag gry førtes vi ud af kongens port nord for byen, hvor der anlagdes en såkaldt befæstet lejr, der skulde forhindre fjenden fra at beherske fæstningens forbindelse med Fyen, et arbejde, der, som så meget andet, vist heller skulde være gjort før end efter krigens begyndelse. Det var bidende koldt, jorden, der var stivt ler, var dybt frossen, den kunde kun hakkes op, og de fleste af os havde aldrig før havt en hakke i hånden. Men vi sled i det så godt vi kunde, og egentlig talt følte jeg mig ret vel tilpas ved første gang i mit liv at gøre strengt legemligt arbejde. Alligevel var jeg vel tilfreds, da den ingeniørofficer, vi stod under, skaffede mig en plads som skriver på korpsets hovedkontor.

Den meste tid, vi ikke havde arbejde, tilbragte jeg med sammen med nogle kammerater at spille billiard i en beværtning. Det var slemt nok at skulle være i kvartererne om natten, om dagen var de helt umulige. Det gik endda i begyndelsen, men efterhånden som der kom flere soldater, fik de de gode kvarterer, og vi fortrængtes til de ringere. En tid boede jeg hos et par gamle folk; manden gik under navnet „den rige daglejer“; men han må have skjult sin rigdom godt. Jeg havde et værelse med en seng, der var så ussel, at jeg måtte gå i den med klæderne på og så endda dække mig med en rejsekappe, jeg havde med hjemmefra. Hver morgen havde musene ædt et stort stykke af tællelyset, der stod ved mit hovedgærde. Det var derfor en stor forbedring, da kateket Sidenius tilbød mig at bo hos sig. Fjenden ventedes jo nu hver dag foran fæstningen, og fru Sidenius

havde som mange andre taget sin tilflugt til Middelfart. Husene stod rundt om tomme, og jeg var vist ikke den eneste, der omkvarterede sig på egen hånd. I et smukt hus i en af hovedgaderne stod der bag en rude et stykke papir, hvorpå der stod skrevet med store bogstaver: Her er fnat! Det betød sikkert det samme som om der havde stået: Tilgang frabedes!

Jeg skylder pastor Sidenius stor taknemlighed. Ti efter at jeg var flyttet hen til ham, havde jeg det i virkelighed så godt, som det den gang var muligt i Fredericia. Jeg håber også at have ydet et ringe vederlag for den velgerning, han gjorde mod mig. Han var en svagelig noget upraktisk mand, der nu alene skulde holde hus sammen med en halv voksen tjenestepige. Det kunde derfor godt behøves, at jeg tog mig lidt af huset, og jeg tør nok tilskrive mig æren for, at vi virkelig fik det ret hyggeligt. Når vi om formiddagen sad ved et pænt kaffebord, kom den gamle præst, dr. Zeuthen tidt ind til os, og vilde åbenbart gerne have en kop med; også hans familie havde forladt byen. Så satte han sig ned, gned sig i hænderne og sagde: „A! hvor her er rart hyggeligt! alle andre steder løber de, som de var gale.“ — Jeg gjorde også bekendtskab med pastor Gøttsche, der siden blev biskop i Ribe. Jeg har engang for ham uddelt understøttelser til underofficerskoner, hvis mænd var i krigen. Derimod tror jeg ikke, jeg traf det andet bispeæmne, byen rummede, pastor Clausen; men det var hos ham, at jeg og de fleste andre soldater gik i kirke. Jeg havde også hos en kone fundet et godt sted, hvor jeg spiste til middag sammen med en del underofficerer, deriblandt korporal Frank, en smuk og stolt soldat, altid glad og frisk. Han bestyrer nu hovedbanegårdens oplag af glemte sager.

På mit kontor havde jeg en behagelig og venlig foresat i oberst Glahn. Der var, da jeg kom der, egentlig

intet for mig at bestille, og jeg fik det indtryk, at det var af ren barmhjertighed, jeg var blevet antaget. Men så fik en civil skriver en anden ansættelse, og hans eftermand var temmelig uduelig og fik desuden kanonfeber, da krigen kom nærmere. Han forsvandt, og nu var der ikke andre tilbage end jeg og en anden militærarbejder, der var vinhandler i byen. Men af os to var jeg den dygtigste, så jeg blev første mand. Jeg havde just ikke stor kontorforstand, men obersten må dog have været vel tilfreds med mig. Ti der blev ikke antaget nogen ny civil skriver, medens jeg var i Fredericia. Jeg må endnu nævne en vakker ung maler, Schondel, som også en tid var på kontoret. Jeg ved ikke rigtig, hvad hans bestilling var, men han havde da ikke mere travlt, end at han sad og tegnede krigsbilleder; jeg har endnu et par sådanne, som han forærede mig.

Krigen var efterhånden kommen os nærmere og nærmere, og der var mange tropper i byen. De første, der kom, var 21de regiment, der havde været i kamp med Østrigerne ved Jagel. Det var et rygende snefog, da skibene kom ind. Jeg var gået ned til havnen for at se udskibningen, og det gjorde et stærkt indtryk på mig, at soldaterne kunde stå på dækket og synge, så det stod efter, i det vejr. De folk var ikke forknytte. En af dem, som jeg traf siden, fortalte mig om kampen ved Jagel, hvor de havde ligget bag et dige og vekslet kugler med Østrigerne, medens deres kaptajn havde gået op og ned på diget og skrævet over geværpiberne, og han tilføjede: „Han er en hård hund; men det er det samme, for han er ikke bange.“ — Så kom fægtningen ved Gudsø, hvor et kompagni af 20. regiment blev omgået og fanget. Blandt de underofficerer, jeg spiste med, var der flere fra dette regiment, og jeg fik ved middagen den næste dag en just ikke skånsom kritik over førelsen af det tabte kompagni. Denne var dog ubillig. Kaptajnen blev ved

en krigsret fuldkommen frikendt for al skyld. — Endelig d. 8. marts stod træfningen ved Stovstrup, hvor vore forposter kastedes ind mod fæstningen, efter at general Wilster var blevensåret og hans stabschef, kaptajn Hoffmann, var falden. Fra volden kunde vi se kampens slutning; fjenden var da kommen så nær, at fæstningen kunde begynde at skyde. — Men da havde jeg min indkaldelsesordre til en rekrutskole i Odense i lommen, og en dag eller to senere sejlede jeg sammen med mange flygtende kvinder og børn over til Strib.

Jeg havde på egen hånd skaffet mig en lille ferie. Der var intet i vejen for at få obersten til at lade mig rejse et par dage før, jeg skulde melde mig på skolen. Jeg tog nu ligesom et andet civiliseret menneske ind på et hotel, og det var en stor tilfredsstillelse om aftenen at kunne sætte støvlerne udenfor døren og finde dem pudse om morgenen uden at jeg selv havde haft mindste ulejlighed dermed. Jeg fik nu første gang uniform på. Det var en gammel trøje uden skøder, der vist ikke har klædt mig, der næsten er tre alen høj. Geværet var heller ikke til at rose sig af, det var et gammelt glatløbet exercergevær. Men alligevel, når jeg kom på gaden, selv om det var lønningsdag, og jeg gik med et rugbrød under armen, følte jeg mig helt stolt. Jeg var nu rigtig soldat, den eneste passende stilling for en rask ung mand i krigstid. Jeg undlod da heller ikke at forevige både trøjen og muskedonneren ved at lade mig fotografere; men jeg tror egentlig ikke, at min kæreste var synderlig tilfreds med det eksemplar af fotografiet, som jeg sendte hende.

Jeg fik et udmærket logi, hvor jeg behandledes som søn i huset; jeg vandt endog et uskyldigt pighjærte, husets yngste ca. 10 år gamle datter, der satte sin dukke ind i mit værelse for at jeg skulde have selskab, til gengæld hjalp jeg hende med hendes lektier, og da vi sidste

gang skiltes, fik jeg under mange tårer et kys, „det var det første og blev det sidste“, jeg har aldrig set hende siden. Men jeg har endnu et fotografi af den lille Conradine, hvor hun står med mit overfor omtalte skønne rekrutbillede i hånden, det var det kæreste, hun ejede.

Så begyndte eksersitsen. Skolen kommanderedes af en kaptajn, som vi sjældent så, og både befalingsmænd og menige så ham også nødigt. Men øvelserne lededes af tre fortræffelige løjtnanter; Boldt, der siden blev toldinspektør, og to forhenværende underofficerer, Petersen og Krigsmand. Den sidste kom jeg til at stå under; han var en smuk soldaterskikkelse med et mægtigt sort skæg, der hang langt ned på brystet. — Alle disse tre var dygtige mænd, vel skikkede til deres gerning, og det forekom mig, at de havde et godt skøn om, hvad det var nødvendigt at lære feltsoldater, og hvad der på grund af tidens korthed måtte udelades; skolen varede kun 6 uger. Naturligvis var der adskilligt, som burde være lært, der måtte overspringes. Det værste var, at vi ingen skydeøvelser fik. Dette havde dog sine gode grunde, dels var der vistnok ingen skydebaner ved byen, og om der havde været, kunde vore geværer ikke bruges til at skyde med. Man kan jo heller ikke lære alting i skolen.

Forholdet mellem befalingsmænd og menige var godt. Så vidt mig bekendt blev aldrig nogen rekrut straffet. Småforseelser blev der set gennem fingre med. En aften hændte det på hotellet „Postgården“, hvor både officerer og menige kom, at den korporal, jeg stod under, blev nærgående mod officererne, vilde drikke med dem osv. Løjtnant Krigsmand bad da ganske stille mig at få ham ud og følge ham til hans kvarter, og det lykkedes mig også ret ubemærket at få ham med, uagtet han var dygtig fuld. Da vi stillede den næste dag, kaldte løjtnanten ham til side; vi kunde ikke høre, hvad der blev sagt, men det var let at se på synderens ansigt. Dermed

var den sag bragt ud af verden, og korporalen, der ellers var en flink soldat — han blev siden såret og fanget på Als — kom og takkede mig, fordi jeg havde skaffet ham bort, inden han havde begået værre forseelser. Men det var unægtelig løjtnanten, hvem takken tilkom.

Jeg kom efterhånden på en sådan fod med officererne, at jeg kunde besøge dem omtrent så tidt jeg vilde i deres messe om aftenen, og jeg har der tilbragt mange fornøjelige timer. Jeg påskønnede meget, at det aldrig mærkedes i tjenesten, at jeg stod i et nærmere forhold til dem end mine kammerater; jeg blev behandlet som enhver anden rekrut, dog med en undtagelse. En gang imellem holdt en gammel sergeant forelæsninger for os om disciplin og subordination. Jeg fejler næppe, når jeg tror, at det var kaptejnen, som havde fundet, at det var nødvendigt, at vi fik et kursus i disse militære hovedbegreber, medens løjtnanterne var meget utilfredse dermed. Det var da også pure tidsspilde. — Jeg har hørt mange kedsommelige foredrag, men aldrig noget værre vrøvl. Da jeg havde overværet denne forestilling et par gange, kom løjtnant Krigsmand, da den atter forestod, hen til mig og befalede mig at følge med sig, han havde ekstratjeneste til mig, og siden indtraf det samme hver gang, der skulde være læsning. Men ekstratjenesten bestod i at sidde og ryge tobak inde i hans stue. Der er, sagde han, ingen grund til, at De skal stå og høre på det sludder. Havde han kunnet, havde han sikkert gerne friet også de andre derfor. Endnu en gang gjorde han mig en tjeneste, som jeg skønnede på. Da vi om morgenen d. 19. april stillede, kom han hen til mig og sagde: „Dybbølstillingen er taget — De må gerne gå hjem.“ Jeg var unægtelig heller ikke oplagt til eksersits den dag.

Under min rekruttid blev den gamle pastor Schwitzer ved Frue kirke syg, og da han hørte, at der var en teologisk kandidat mellem soldaterne, sendte han bud til mig, om jeg vilde prædike for ham. Jeg henviste ham til

mine foresatte, og med disses samtykke prædikede jeg to gange i Frue kirke, hvor bænkebl. a. var ret godt besatte med soldater, der skulde høre, hvorledes kammeraten slap fra det. — Siden kom jeg tidt hen i præstegården, hvor jeg tilbragte mange hyggelige aftener. I det hele lærte jeg nu, at i krigstid står en kombattant mange grader over en militærarbejder, som jo den gang kaldtes trænkusk, i daglig tale endog trankusk eller dunk. Mange huse åbnede sig for mig, og jeg er aldrig siden kommet til Odense uden med taknemlighed at mindes min rekruttid. Men det bedste minde er dog officersmessen.

I de sidste dage af april sluttedes skolen. Vi fik nye fine uniformer — der påstodes, at de var fra Paris — og taprifler i hånden, den korte infanterisabel ved siden og tornisteret reglements­mæssig pakket. Jeg tror nok, at mine følelser omtrent er udtrykte i Kørners sang:

„Du Schwerdt an meiner Linken!
wie thust du heiter blinken,
hab' meine Freude dran!“

Vi fik nu vor første længere marschtur; vi skulde ned til Middelfart eller et sted der i nærheden for at fordeles til de afdelinger, vi skulde tilhøre. Det var den samme vej, som da vi for tre måneder siden vandrede til Fredericia; men det var noget ganske andet end dengang. Nu havde jeg nået det mål, jeg havde eftertragtet, og jeg havde slet intet imod, at det skulde prøves, om vi kunde udstå en virkelig strabads. Ti vel er 5 mil kun en dagsmarsch, som enhver soldat skal kunne gøre, men det er langt for rekrutter, der kun havde havt meget lidt marschøvelse og som første gang bar fuld oppakning; den sagdes med geværet at veje 60 pund.

Da vi nåede bestemmelsesstedet, fandt vi en flok underkorporaler, der var sendt fra kompagnierne for at hente det mandskab, der tilkom dem. Jeg tillige med vistnok

30—40 andre skulde til 17de reg.s 6te komp. Men det var et hårdt stød, da vi fik at vide, at vi endnu havde en mil til dettes kvarter. Det gik dog, til vi kom til Indslev kro, men her brast disciplinens bånd; mandskabet løb ind i kroen og forlangte øl, og den stakkels underkorporal kunde ikke få dem ud igen. Men heldigvis lå general Wørishøfer i kvarter i kroen. Da han så, hvad der gik for sig, kom han ud og tog sig af sagerne. Han kommanderede ikke, men han snakkede godt for de dødtrætte mennesker. Jeg havde sat mig på en sten ude ved vejen, så jeg kunde ikke høre, hvad han sagde til dem; men resultatet var, at de alle kom ud, så underkorporalen atter kunde stille sig i spidsen for sin flok og marschere videre. Han sagde: „Det var skam godt, at generalen kom ud og hjalp mig, ellers ved jeg ikke, hvorledes det skulde være gået.“ Og han havde ret, det kunde let være bleven en bedrøvelig historie; uagtet jeg ikke havde hørt den gamle sergants forelæsninger om disciplin og subordination, vidste jeg nok, at det er en alvorlig sag, når soldater forser sig mod disse, selv om det kun er overfor en underkorporal.

Det 17de reg. var blevet hårdt medtaget den 18de april; kommandøren, oberst Bernstorff, var faldet og mange officerer og næsten det halve mandskab enten ligeså eller såret og fanget. — Ved vort kompagni var der kun to officerer, en premierløjtnant og en reserveofficer. — De faste underofficerer, som blev dem, jeg kom nærmest i berøring med, var alle Holstenere. De ældre af dem havde i den forrige krig tjent i den slesvigholstenske hær, de havde dennes jærnkors hængende hjemme i deres stue, og jeg tror nok, det var dem en sorg, at de ikke kunde bære det; indbyrdes talte de deres kære plattysk, og det følger af sig selv, at de ikke kunde have nogen dansk nationalfølelse. Men de var dygtige og pålidelige soldater, der tilfulde havde gjort deres pligt under kampene, og de forstod godt at omgås de menige, der respekterede dem

og stolede på dem. Både kommandersergeanten og våbenmesteren ved vort kompagni blev da også dekorerede med sølvkorset, den ene af dem ved valg af mandskabet.

Men de var ikke lidt forskellige fra deres danske kolleger, det var, som de var lettere både i sind og skind end disse, meget talende, lidt pralende, dog ikke af deres bedrifter i krigen, men af den snildhed og behændighed, de havde udvist ved andre lejligheder, og så kunde man nok få historier at høre, som det ikke var så let at tro på. — Engang imellem kunde de få en raptus. Således fandt de engang på at holde jagt efter spioner, som de fangede og satte ind i Middelfart kirke, hvor der var en feltvagt. Jeg var inde at se på fangsten; der var 3—4 fyre, som gerne kunde se ud til allehånde. Hvad der blev af dem, ved jeg ikke, men jeg tør nok indestå for, at ingen af dem blev skudt.

Det var med en af disse mænd, kommandersergeant Hellner, jeg kom til at leve sammen, omtrent både dag og nat i fire måneder. Han var et soldaterbarn, født og opdraget på en kaserne, som om der aldrig var tale om andet, end at han skulde være soldat. Han kendte alt, hvad der hørte til tjenesten, både ud og ind, men han forstod godt, at ikke alle garnisonstjenestens regler kunde overholdes i krigstid. Han var ikke ked af sin stilling, snarere var han stolt af at være soldat; men han var hjærtelig ked af krigen og talte tidt med en vis rørende sentimentalitet om sin længsel efter mutter og børnene. Men var han i tjenesten, tænkte han kun på den. Han var en god mand og en pålidelig soldat, og det anerkendtes både af over- og underordnede.

Kompagnikommandøren var en god og velvillig mand; men han havde ikke været ret længe i sin stilling og blev let nervøs, når der var noget påfærde: en inspektion, hvor han var bange for, at vi ikke skulde tage os ud, eller en

ordre, der hurtigt skulde efterkommes. og så var det Hellner, der var hans frøst og støtte. Det var egentlig også ham, mandskabet betragtede som deres nærmeste foresatte og ved enhver lejlighed henvendte sig til.

Han havde næppe hørt, at jeg var teologisk kandidat, før han har tænkt på, at her var en mand, han kunde bruge. Han havde nemlig nogle ganske vist ikke meget omfattende daglige skrivelser, men alle sådanne anses for en stor plage, når man er på feltod, hvor de jo også ofte må udføres under meget ubekvemme omstændigheder. Til dagligdags var det dog kun regimentsbefalingen, der skulde hentes på dettes stabskontor af en skriver. Den dikteredes af adjudanten; men der krævedes ikke sjældent en del konjekturalkritik for ved kompagniet at finde ud af, hvad regimentets egentlige mening var. Vigtigere var udfærdigelsen af rapportbogen, der hver dag meldte, hvorledes forholdene ved kompagniet var. Var der fejl eller uoverensstemmelser i denne, fik man ubehageligheder fra regimentet, så det var et vigtigt hverv, der blev mig betroet at udfylde dens skema. Jeg fik et, forresten mindre behageligt bevis for, at jeg havde tilfredsstillet Hellner. Da han en gang havde været sammen med regimentets andre kommandersergeanter, må han have rost mig, og han har sikkert brugt stærke ord for at vise, hvor udmærket han havde uddannet sin skriver. De andre tøvede naturligvis ikke med at foreholde deres skrivere, at de kun var sinker mod mig, og følgen var, at den næste dag stillede de alle 7 hos mig; en skolelærer var ordfører, og han skældte mig med god vilje ud for alt det værste, han kunde finde på.

Jeg havde nu altid kvarter sammen med Hellner, hvad jeg stod mig godt ved, det var vel nok det næstbedste, der var til at få, og vi kom udmærket ud af det sammen. Vi var en lille kreds, våbenmesteren, en slesvigsk reservekorporal Rath og en underkorporal Møller, der var slagter

i København; vi var, når tjenesten tillod det, gerne sammen om aftenen, og der gik, når det kunde overkommes, en del øl og andre våde varer med; men havde vi ikke andet, havde vi dog vore trofaste tobakspiber.

To af de nævnte traf jeg siden sammen med i København. Rath havde havt en lille ejendom, som han måtte gå fra, og levede nu med sin kone i så stor fattigdom, at jeg bogstavelig tror, han var død af sult, havde jeg ikke fået fat på ham. Det lykkedes ved Brygger Jacobsens medfølelse for en gammel flink soldat at få ham anbragt som kustode i Glyptotheket. — Jeg sad ved hans dødsleje. Han havde i sin trængselstid søgt trøst i spiritismen og vilde gerne omvende mig til den; jeg derimod prøvede ikke at omvende ham; jeg tror, at han trods spiritismen døde som en god kristen. — Møller havde en lille butik på Utterslev mark. Jeg fik det først at vide ved et valg til Brønshøj sogneråd, hvor jeg som formand førte en protokol; men da var jeg som provst i hans øjne bleven så stor en mand, at han slet ikke dristede sig til at tale til mig; men jeg tror nok, han blev glad, da jeg fornyede gammelt bekendtskab. Siden besøgte jeg ham af og til i hans butik; nu er også han for mange år siden død.

Vort hverv var nu at bevogte kysten fra lidt nord for Strib ned til Assens; den strækning, hvor der, især efter at Als var kommen i fjendens hænder, kunde befrygtes en overgang. Det var på en gang en meget ensformig og meget omskiftelig bestilling. Vi blev nemlig sjældent mere end et par dage på samme sted, uden at vi naturligvis kendte det mindste til grunden til disse bevægelser, der kunde komme os meget ubelejligt, som når vi i skoven ved Middelfart havde fået bygget os den herligste baraklejr af træernes grene, smukt anlagt i regelmæssige gader, og så dagen efter måtte forlade den, eller når vi havde holdt vask på undermunderingen og nu måtte

pakke skjorter og strømper dyngvåde i tornisteret, der var tungt nok i forvejen. – Om dagen blev vi trukket tilbage til vore stærkt overfyldte kvarterer. En tidlang boede vi i et langt skur ved Kauslunde. Langs begge langsider lå der halm, hvori vi sov, kun i en gang i midten var der passage. Der var ikke tale om at kunne foretage anden afklædning end at trække støvlerne af; der kunde gå flere uger, hvor vi ikke kom af klæderne. Om natten måtte vi ud i stillingen langs beltet og udsætte forposter. Jeg kunde godt have benyttet min begunstigede stilling til at blive fri for vagttjenesten, men det vilde jeg ikke, og jeg tænker endnu med fornøjelse på ved sådan en vagt en smuk sommernat at gå ganske ene på en af de lange odder, der strækker sig ud fra Fyns kyst, uden, når man havde fundet, hvor ens nabovagt stod, at have andet at bestille end nu og da at kaste et blik ud over det spejlblanke belt og forvise sig om, at ingen fjendtlige både var i sigte. — Mindre behageligt var det naturligvis, når det var regnvejr, og vi kom drivvåde tilbage til teltvagten. En sådan morgen vilde jeg krybe ind i en hytte, vi havde lavet; men for regnens skyld var der bestandig dynget mere og mere grene og halm på dens tag, og just som jeg havde lagt mig til hvile, faldt det hele sammen og havde nær kvælt mig. Jeg havde ikke opnået andet end foruden at være våd og søvning også at være bleven snavset, og det var ikke så let at bøde på den gang, hvor man på grund af mangel på vand ikke just hver dag blev vasket.

Lidt afveksling beredtes der os af og til, ved at overkommandoen mente, at der var grund til at vente et forsøg på overgang. Engang holdt vor regimentskommandør endog en tale til os om, hvorledes vi skulde forholde os, hvis dette indtraf. Vi måtte ikke blive liggende for længe i løbegravene og skyde, men så snart bådene nåede kysten, skulde vi gå på med bajonetten: „Tag to på

hver bajonet!“ Rådet var vist ikke så dårligt, ti vi havde kun nogle få alen at løbe fra løbegravene ned til kysten. Men jeg tænkte dog på, at det vilde være rart, hvis Preusserne ikke var bedre oplærte til at bruge bajonetten end jeg, der slet ingen anvisning havde fået dertil.

Engang troede vi dog næsten selv, det var blevet alvor. Det var en nat, vi lå på Fænø. Vi plejede hver nat at høre kanonskud, men dem tog vi os ikke noget af, de gjaldt nogle kanonbåde, der om dagen lå bag ved øen, men om natten patrouillerede i beltet, og så vidt jeg ved, blev aldrig nogen af dem truffet. Men den omtalte nat lød pludselig den ene geværsalve efter den anden. Så kom der liv i os, vi var oppe og stod på vor plads, næsten før kommandoen var faldet, og jeg fik et stærkt indtryk af, at det var alles mening, at kom fjenden, skulde han også blive modtaget. Hvad grunden til skydningen var, fik vi aldrig at vide, formodentlig var en af bådene kommet den slesvigske kyst så nær, at fjenden har ment at kunne nå den med geværkuglerne.

Under stilstanden i Maj og Juni lå vi i gode kvarterer i Bogenseegnen. Nu skulde der altså atter ekserseres, og er der noget, feltsoldater ikke holder af, er det eksersits. Jeg slap dog for at være med ved denne, undtagen ved nogle inspektioner og mønstringer. Kompagniets stambog og andre papirer var komne i slem uorden, og jeg skulde prøve at bøde derpå. Det var en behagelig fornemmelse, når alle de andre drog bort om morgenen, og jeg havde hele formiddagen for mig selv.

Så kom freden, og så snart præliminærerne var afsluttede, opløstes hæren. Vi skulde gå til Holbæk for derfra at permittere det meste af mandskabet. Jeg blev på vandringen dertil endnu beriget med en erfaring om, hvad der kan hændes soldater. Vi skulde føres fra Nyborg til Korsør i transportbåde, der bugseredes af dampskibe. Disse fartøjer ligner nærmest store dejtgruge med

et låg over og en stor port i agterenden. Gennem denne marscherede vi ind sektionvis, og når vi havde sluttet op, var der akkurat så megen plads, at man kunde sætte tornistret ned på kant og sætte sig på det. Da det blæste en frisk vind, og kasserne naturligvis rullede frygteligt, var vi ikke ude af Nyborg fjord, før hele kompagniet endrægtig brækkede sig ned ad ryggen på deres formænd. Uagtet jeg tilsidst tillod mig at snige mig op på dækket, hvor søsygen straks gik over, var denne tur dog den værste, jeg har oplevet som soldat, og dog havde andre det endnu værre. En af disse både sprængte sin bugserline og drev helt op nord for Sprogø, hvor den måtte hentes af en damper.

Der klagedes, vistnok ikke uden grund, over den lige-yldighed og kølighed, hvormed de hjemvendende soldater modtoges. Vi havde ingen grund til at klage. Vor marsch til Holbæk kunde ikke blive et triumftog, vi havde jo ikke nogen triumfer at fremvise. Men hvor vi kom frem, blev vi godt modtagne, det var åbenbart, at alle gerne vilde vise, at de følte sig taknemlige for, hvad hæren havde stridt og lidt. — På denne marschtur havde jeg et par små oplevelser, som viste, at jeg dog måske i sin tid istedetfor at ryge tobak hos løjtnant Krigsmand burde have hørt forelæsningerne om disciplin og subordination; ti om jeg end ikke tror at have forsyndet mig mod den første, kneb det sommetider med den sidste. Vi var den første dag bleven indkvarterede i omegnen af Slagelse. Da jeg kom efter, at jeg kendte konen på en større gård, gik jeg derhen for at gøre visit. Jeg blev modtaget med stor venlighed, og der var ikke tale om andet, end at jeg skulde blive der om natten; der blev sendt bud til mit kvarter efter mit gevær og mit tornister. Men jeg blev noget betaget, da det viste sig, at jeg skulde dele værelse med kompagnikommandøren, der lå på samme gård. Dog ikke alene gik dette godt; men den

næste dag blev han kørt i lukket vogn til samlingsstedet, og — underkorporalen sad ved siden af ham! Hellner var nær gået bag over, da han så mig komme ud af vognen; han vilde sikkert aldrig have tilladt sig sligt, om end kaptajnen havde tilbudt ham det, allerhøjest vilde han have siddet på bukken. — Samme dag kom vi atter forbi en gård, Ødemark, hvor der var beredt os stor frokost; for officererne inde i spisestuen, og for os andre stod der ude i gården borde, rigelig besatte med smørrebrødsfade og mælkekander. Jeg havde dog ikke rigtig lyst til at give mig i lag med dette, men da jeg så en flok unge damer, der var beskæftigede med at smøre endnu flere rundtenommer, gik jeg hen og gav mig i snak med dem gennem et åbent vindue. Naturligvis viste det sig snart, at vi havde fælles bekendte, og det endte med, at jeg blev af mine nye veninder ført ind til officersbordet, hvor jeg iøvrigt blev meget godt modtaget. Af H. S. Helms erindringer ser jeg, at gårdens ejer var hans svigerfader, kammerråd Petersen (s. 198). Jeg må endnu tilføje, at jeg tænker med taknemlighed på den præstedatter i Stenmagle, der overlod mig sit værelse for en nat. Jeg ser endnu sengen med de fine lagener, den lille boghylde og alt andet, der gjorde værelset så hyggeligt. Et sådant kvarter havde jeg ikke haft hele min soldatertid. Men hendes fader, pastor Møller, havde også selv været soldat, var avanceret til kaptajn og havde ført kompagni ved Isted. — I Holbæk blev vi kun et par ugers tid, før vi blev permitterede. Jeg benyttede lejligheden til at benytte de dejlige søbade, hvad jeg hårdt trængte til. Den forfærdelige støv på de fynske veje med deres levende hegn, og den mangelfulde renlighed, der var uundgåelig, havde skaffet mig et slemt udslet med små bylder, som det varede længe, inden jeg kom af med. Ellers havde jeg ikke nogen eneste dag i min soldatertid været syg.

Da jeg satte mig i diligencen for at køre til Ringsted, var soldatertiden endt. Den havde varet næsten et år. — En spildt tid! vil sagtens mange sige. Men jeg vilde ikke have undværet den. Det er sandt, at for den nyttes skyld, jeg gjorde, kunde jeg ligeså godt være bleven hjemme. Men der er en gammel engelsk ballade, der begynder således: „Now all is done, what mann kann do“. Det er den jakobitiske adelsmands ord, da han må opgive kampen og drage i landflygtighed. Også jeg syntes at kunne sige, at jeg havde gjort hvad jeg kunde. Men dertil kom, at jeg har fornemmelsen af at have været med i noget stort, der var opløftet over det sædvanlige og hverdagsagtige. — 1864 var ikke 1848, men der gik dog en løftning gennem folket; den udebliver ikke, hvor alt voves for en god sag, og den følte også den gang med rette. Når en gang den tids historie skal skrives, vil det ikke være rigsdagsforhandlinger, systemskifter, masseproduktion af love eller den højt priste kultur, der vil lyse op i den, men det, at Danmark to gange har sat sin kraft ind på at værgе sin gamle grænse. De store ofre, der bragtes 1864, har heller ikke været forgæves. De er grundlaget for den kamp, der nu føres i Sønderjylland. Ingen vilde som Sønderjyderne stride og lide mod håb og dog med håb, hvis det danske folk ikke også havde stridt og lidt for dem. De talrige soldatergrave dernede er et fælleseje for hele det danske folk, og det kan ingen stormagt tage fra os.

Jeg ser altid med ærbødighed på enhver mand, høj eller ringe, der har taget del i slagene og sat sit liv i vove for den gode sag, og jeg har fattet en stor kærlighed til og beundring for den danske hær, dens befalingsmænd som de menige. Den er bleven dårlig lønnet af det folk, for hvis ære og ret den har kæmpet. Men alligevel føler jeg mig overbevist om, at skulde der atter komme tider, da der kaldtes på den, vil der altid være

officerer, som vil være forrest i alle farer, og der vil være unge mænd, der vil glemme deres blødagtige vaner for at følge deres førere, mænd ligeså trofaste, udholdende og modige som de, der stod bag Dybbøls skanser.

4. VEJSTRUP OG BRØNS

Der er ikke nogen mere sorgløs stilling end at være menig soldat, Det er andre, der bestemmer, hvor han skal være og hvad han skal foretage sig, hans eget ansvar er kun såre ringe, og han har ikke behov at bekymre sig for, hvad han skal spise eller hvormed han skal klæde sig. Intendanturen har påtaget sig hele omsorgen derfor. — Men såsnart man er vendt tilbage til det borgerlige liv, møder igen dets mangfoldige bekymringer. — Således gik det også mig, da jeg kom hjem. Jeg skulde jo have noget at bestille og at leve af, og der var ikke meget at få af, hvad en teologisk kandidat kunde anses for skikket til. Mine yngre brødre var satte i latinskole, så der var ikke noget at gøre for mig hjemme; der var jo flere teologer, der nu var arbejdssøgende af samme grund som jeg, og det værste var, at der var fuldt af fordrevne slesvigske præster, der alle vegne gik forud for os andre. Det så næsten håbløst ud.

Det måtte betragtes som et held, at jeg fik en huslærerplads hos proprietær Ravn på Sjølundgård i Vejstrup sogn, Nørre Tyrstrup herred; dette bestod af de 8 sogne af Slesvig syd for Kolding, som vi havde beholdt. Jeg kom hurtigt til at befinde mig vel i denne stilling; mit arbejde var ikke strengt, der var kun to børn, den nuværende landstingsmand C. Ravn og en yngre søster. Egnen havde under krigen været stærkt hjemsøgt af preussisk indkvartering, og der var fuldt op af fortællinger om, hvad der i denne tid var oplevet. Der hørtes dog aldrig

egentlig klage over de preussiske soldater; var der begået tyverier eller sket anden uorden, blev det straffet strengt. Hvad der derimod havde oprørt alle var, at Preusserne havde føjet Slesvigholstenerne i at vælte mindestøtten på Skamlingsbanken. Stenene var blevne solgt ved auktion og købt af Ravn og nogle andre mænd med forpligtelse til at bortfjerne dem. De lå nu inde på en mark, og det var medens jeg var på Sjølundgård, at støtten atter blev rejst af den samme flensborgske stenhuggermester, Klewing, der havde rejst den første gang. Der var ingen højtidelighed, da arbejdet var udført, men formanden for arbejderne holdt en lille tale til de få, der var mødt, og forsikrede, at nu var grunden lagt så dybt og stenene forbundne så fast, at selv om Preusserne kom igen, skulde de nok lade den stå. De afslåede hjørner og kanter på stenblokkene er ikke noget hædersminde om deres krigsførsel. —

Befolkningen var velhavende, gårdene store og velbyggede. Men som vel overalt i Slesvig var der i mange henseender noget gammeldags ved den. Ikke at den var uoplyst; tværtimod, den stod i den henseende ikke tilbage for, hvad jeg kendte på andre egne. Den livlige kvæghandel, der dreves, havde givet adskillige et videre udsyn, end der fandtes på øerne, og der var mere tradition i den, og dette gav den ligesom et fastere standpunkt end hvor den såkaldte kulturudvikling havde taget vel pludselig fart. Men det bevirkede også, at der ikke var så lidt overtro. Der var mange, der havde mødt ligtog, når de om aftenen gik på kirkevejen, og der sås forbrand og andre varsler. — Kristiansfeld havde stærkt påvirket hele egnen, nærmest således, at manges kristendom bar et vist pietistisk præg. I Vonsild og Dalby sogne havde således præsten Salling († 1833) kæmpet ivrig for at udrydde al verdslig sang, der måtte ikke synges andet end salmer. I Vejstrup var der, uagtet præsten ikke var afholdt, ret

god kirkegang, men mange tog dog tidt om søndagen til Kristiansfeld; jeg har selv ofte været der, og man fik virkelig en god prædiken i menighedshuset.

Politiske partier fandtes ikke; der var kun en forskel, Dansk eller Tysk. I det daglige liv var den ikke af stor betydning, da der i hele herredet vistnok kun var en af de store bønder, der ansås for blakket. Men i mange af de danskes anskuelser fandt der dog en forskydning sted. Selv de, der hørte til de bedste og pålideligste, havde aldrig ønsket en indlemmelse i kongeriget. De vilde fuldt høre til Danmarks rige; men de vilde bevare mange af de ejendommelige slesvigske ordninger. Dette standpunkt var nu blevet umuligt, og det vakte da heller ikke nogen uvilje, da dansk lov indførtes. — Hvad jeg her har skrevet, passer ikke længer; nu er der lige så fuldt af politiske og kirkelige partier som andre steder.

Medens jeg var på Sjølundgård, kom jeg — for første og sidste gang — til at deltage i en valgagitation, men den kunde ikke siges at være af egentlig politisk art. Der skulde holdes valg til folketinget, og det stemmede godt med befolkningens karakter, at der blev opstillet, jeg ved ikke af hvem, en mand, der var kendt og anset i kredsen, en lærer fra Vonsild. Men adskillige, deriblandt Ravn, mente dels, at vi nu, da den kongerigske retsorden skulde indføres, kunde trænge til en repræsentant, der var kendt både med slesvigske og kongerigske tilstande, og dels, at det kunde være passende, om den eneste slesvigske kreds, der var tilbage, valgte en af de mænd, der havde været danskhedens talsmænd i stænderforsamlingen. Men en sådan havde vi netop i pastor Mørk-Hansen, næstformanden i den sidste stænderforsamling, og han lovede da også at stille sig. Det var fra få mænd denne opfordring til ham var udgået, jeg husker ingen andre end Raben i Vonsild, der siden blev kongevalgt landstingsmand, men der har sikkert været flere. Når der nu

skulde rejses en kraftig agitation for vor kandidat, vilde det nutildags have været nødvendigt at holde så mange møder, som vi kunde overkomme; men så demokratisk var Tyrstrup herred endnu ikke dengang. Det gjaldt om at vinde de ansete og førende mænd i sognene og ikke gå nogen af disse forbi. Hvad de andre — jeg havde nær sagt af de sammensvorne — foretog sig, ved jeg ikke; men Ravn og jeg kørte rundt 3—4 dage fra morgen til aften og sparede ikke på vor veltalenhed. Jeg idetmindste var dødtræt; men resultatet var storartet, læreren trak sig tilbage, og på valgdagen var der ikke andre kandidater end Mørk-Hansen.

Jeg var dog ikke tilstede på valgdagen i Vonsild. Ti uagtet jeg, der jo ikke en gang var vælger, kun havde spillet en helt underordnet rolle, havde rygtet om den sejr, vi havde vundet, bevirket, at jeg fik en opfordring til at komme til Kolding for at bekæmpe C. Berg, der her for første gang stillede sig. Havde jeg kunnet medvirke til at besejre ham ved hans første forsøg på at komme ind i politisk virksomhed, vilde jeg måske have fortjent et navn i Danmarks historie; men det lykkedes ikke. Det gik mig, som det oftere er gået siden: min veltalenhed, om jeg tør bruge så stort et ord, var kun til lokalt brug, når jeg stod mellem helt fremmede, virkede den ikke.

Berg og jeg var iøvrigt den gang allerede gamle bekendte. Som lærer på Bogø besøgte han ofte min fader, der var hans provst, og som satte megen pris på ham som en dygtig og fremadstræbende lærer. Siden har jeg besøgt ham på Bogø, og så lidt som jeg holdt af hans politik, så umuligt var det ikke at holde af ham selv. Jeg kunde heller ikke andet end at respektere hans store ævner og den utrættelige flid, hvormed han arbejdede på at sætte sig ind i sin nye stilling som politiker. Som agitator var han uovertræffelig. Hans veltalenhed passede langt bedre ved et vælgermøde end på rigsdagen.

Hans forbillede var sikkert nærmest de ældre grundtvigske præster, og der var altid en vis idealitet over, hvad han sagde; det var ment, når han henvendte sig til tilhørernes følelser med bevægede ord om fædrelandet, friheden, gamle Danmark osv., selv når det kunde blive til slemme flokler („Dannevirke i brystet“), der gør det forståeligt, at det kunde hænge fast, når Hørup kaldte ham „en ordinær rumlepotte“, uagtet dette i virkeligheden var højst uretfærdigt. Men Berg og Hørup var også så absolute modsætninger, som mennesker kan være. De er ofte gåede sammen, men det kunde kun blive til fordel for den snildeste af dem, og det var ikke Berg. —

Han holdt af at markere, at han som folketingets formand en tid var omtrent den mægtigste mand i landet eller i det mindste anså sig derfor. — En af de sidste gange, jeg talte med ham, var ved en fest i kongens have, jeg husker ikke i hvilken anledning. Vi satte os på en bæk og fik en lang god samtale som i gamle dage. Så kom biskop Fog forbi, og da han tog hatten af for at gengælde vor hilsen, stod der som så tidt et betydningsfuldt smil på hans ansigt. Jeg kunde ikke blive klog på, om det var sarkastisk eller billigende han så på, at ulven og lammet således græssede fredeligt sammen. Men jeg var ikke i tvivl om, at det var med en vis overlegenhed Berg sagde: „Ja jeg har altid godt kunde lide den gamle mand“. Der var sikkert underforstået: Men han har jo ingen politisk indflydelse. — En anden gang vilde jeg gerne tale med ham for at forsøge at skaffe en mand en ledig plads som betjent ved rigsdagen. Jeg syntes ikke, at det så rigtig demokratisk ud, at det var en tjener i liberi, der lukkede op, da jeg søgte ham i hans bolig, hvor jeg ikke traf ham, han var i rigsdagen. Jeg gik da derud, men mødte ham allerede i Bredgade og plæderede min klients sag, medens vi fulgtes ad over Kongens Nytorv. Men han hørte på mig med en hold-

ning og en mine, så ingen, der mødte os, kunde tvivle om, at jeg var en allerunderdanigst ansøger, der anstregte sig for at opnå en allernådigst resolution, men kun havde meget ringe udsigter dertil. Jeg følte mig lettet, da jeg kunde skilles fra ham uden at vi havde mødt nogen af mine bekendte. — Men trods denne store selvovervurdering var han en brav og god mand. Han tilsatte aldrig den idealitet, der havde gjort ham så tiltalende i hans ungdom, og om han end søgte magt og ære for sig selv, har han aldrig tvivlet om, at opnåede han det, skulde det blive til gavn for folk og land. Måske havde det også været bedre, om det var bleven ham og ikke Hørup, der havde sejret i den strid, som snart åbenbart, snart lønligt førtes imellem dem.

Trods mit nederlag i Kolding havde min deltagelse i valgene 1865 dog hos mig vakt noget af den lyst til at være med at gribe ind i politiken, som er opstået hos så mange unge mænd. Heldigvis har der dog aldrig budt sig nogen lejlighed for mig til at komme ind på denne farlige vej. Jeg er en gang i firsindstyverne af etatsråd Tesdorpf og flere andre gode mænd blevet opfordret til at stille mig i Nykøbing. Men det kostede mig ingen overvindelse at afslå dette, især da der ikke var mindste udsigt til, at jeg kunde blive valgt.

Jeg var nu næsten bleven 30 år gammel; vi havde været 4 år forlovede og længtes stærkt efter at kunne gifte os; men det var endnu stadigt umuligt at få endog det mindste embede. Så brød jeg overtvært, købte et hus på Grønninghoved mark og oprettede en privat skole. Jeg vidste, at der var flere familier, som ønskede, at deres børn skulde lære lidt mere, end der undervistes i i den almindelige skole, og i foråret 1866 stod vort bryllup hos min svigerfader, praktiserende læge Winding i Højer, hvor-

efter jeg førte min unge hustru hjem til vort hus. Vi havde lidt jord og holdt en ko, så vi var blevne rigtige husmandsfolk. Vi tilbragte her et par lykkelige år. Eggen var smuk; vi havde kun et kvarters gang til Skamlingsbanken, utvivlsomt et af de smukkeste steder i hele landet, og rundt omkring var der småskove. Ganske vist var indtægterne kun små, men vi havde mange gode venner, først og fremmest Ravn og hans hustru, proprietær Vissing på Vonsildgård o. fl., der ikke glemte at betænke os med et stykke, når de slagtede, så vi havde ingen sorger for det daglige brød.

Vor nærmeste omgang var dog forfatteren Beatus Dodt og hans hustru, der boede ganske nær ved os. De var blevne tumlede adskilligt om, og var just ikke kommen let igennem verden. Han var egentlig farmaceut og havde bestyret et apotek på Fanø; da dette blev solgt blev han toldembedsmand og var ansat flere steder i hertugdømmerne, siden i Århus, og efter krigen var han kommet til Vejstrup, hvor der var en vej, som førte ud over grænsen. Altid havde de havt det grumme småt; men nu var han begyndt at slå an som forfatter, hans bøger havde fået et publikum, og hans forlægger tog uden kritik hans manuskripter, og dette var ret heldigt; ti bøgerne var ikke alle lige gode. Dette skyldtes vistnok for en del, at hans embede egentlig ikke krævede andet af ham, end at han altid skulde være tilstede; der kom kun få vogne forbi, og de fleste havde intet at fortolde. Pengekassen var en almindelig apotekeræske, der stod på hans bord. Men han var en meget flittig mand, der sad ved skrivebordet fra morgen til aften, og det var da intet under, at arbejdets kvalitet ikke altid svarede til kvantiteten. Men han nærrede heller ikke nogensomhelst literære pretensioner. Hans forfatterskab var ham et bierhverv, hvorved han kunde skaffe sig og sine et sorgfrit udkomme, som de aldrig før havde havt. Men både han selv og hans

hustru var meget bedre end hans bøger. Da han ikke kunde forlade huset uden at kræve assistance, var det næsten altid os, der kom til dem. De havde en mærkelig ævne til at lade hver dag have sin plage. Kom vi en eftermiddag og fru'en vilde friste os til at blive om aftenen, lovede hun, at vi skulde få al den mad, de skulde have havt den næste dag, og jeg er vis på, at vi virkelig fik den, og at der den næste dag kunde være smal kost nok. Han havde et uopslideligt godt humør, og det er vel også det, der er det bedste i hans bøger. Han kunde fortælle mange pudsige historier, så man ikke kunde lade være at le af dem, og havde de en sjælden gang en flaske vin eller andet usædvanligt traktament, kunde han glæde sig over det på så barnlig en måde, at det også for os andre blev en hel fest. — Vi har tilbragt mange fornøjelige timer på Vejstrup toldsted.

Hovedbegivenheden for os, imedens vi boede i Vejstrup var dog at vi et år efter brylluppet fik tvillinger, en dreng og en pige. En så stor første forøgelse af familien er jo noget overraskende, og dertil kom, at det varede længe, inden min kone kom til kræfter. Når vi kom nogenlunde over det, skyldes det ikke mindst min kones søster Charlotte, der plejede hende med utrættelig omhu, samt at vi havde en fortræffelig pige, Dorothea, der så godt som helt overtog plejen af det ene barn. Det er i det hele ingen ringe lykke, når man, som vi, kan sige, at vi som oftest har haft hengivne og trofaste tjenestefolk; adskillige blev hos os hen imod 10 år, eller endnu længer. — Da min kone atter var bleven rask, kom min fader og min broder Elers over til os til børnenes dåb. Min kone bar selv pigen, og min fader drengen; det var en gammel kirkeskik, der som så meget andet gammelt var bevaret i Slesvig, at drenge ved dåben bares af en mand.

Efter at familien var bleven så talrig, kunde det være

meget ønskeligt for os at få lidt mere at leve af, og da der 1868 oprettedes en folkehøjskole i Brøns i Slesvig, fik jeg, vistnok især efter Mørk-Hansens anbefaling, pladsen som forstander for denne. Det var dog ikke alene for at få mere at leve af, jeg modtog denne stilling, lønnen var heller ikke forførende stor. Men jeg havde nu på nært hold set, hvorledes det gik til i Slesvig, og jeg havde stor lyst til selv at være med i den kamp; måske kunde jeg der komme til at gøre lidt mere nytte, end jeg havde gjort som soldat. — Det var en hel besværlig flytning til vort nye hjem 2 mil sønden for Ribe, tæt ved mit fødested Vodder. Der var ingen jærnbaneforbindelse mellem øst og vestkysten; vort gods måtte læseses på en flyttevogn, og vi selv kørte i en lejet karet de 8 mil fra Kolding til Ribe, hvor vi overnattede, og hvor jeg lod min kone og børnene blive den næste dag, medens jeg selv tidligt om morgenen fulgte tilfods med flyttevognen de to mil til Brøns. Jeg kunde ikke forlade den, da jeg skulde se at bringe mit gods toldfrit og uaf-læsset forbi det preussiske toldsted. Dette gik dog meget nemt; toldembedsmændene og jeg fik os hver et glas portvin eller to (toldstedet var foreløbig anbragt i Høgsbro kro), og vognen kørte uantastet videre. I det hele må jeg tilstå, at hvor jeg har havt med de preussiske embedsmænd at gøre, er jeg altid bleven behandlet godt og især bleven ekspederet nemt og hurtigt uden nogen smålighed. — Jeg har iøvrigt siden misbrugt dette, netop på det samme toldsted. Når vi havde været i Ribe og kom lidt sent hjem, kunde vi ikke fortolde de småting, vi havde købt, da der ingen nattjeneste var. Havde vi toldpligtige varer, måtte vi enten smugle dem ind eller lade dem ligge og hente dem den næste dag, og da der var en mil mellem Brøns og toldstedet, er det let at tænke sig, hvilket af disse alternativer der valgtes. Jeg har ikke havt noget samvittighedsnag over denne toldsvig, og det

er heller ikke mange mark, jeg har bedraget den preussiske statskasse for. Toldeftersynet om natten var også så lempeligt, at jeg fik det indtryk, at embedsmændene helst så, at vi sparede dem ulejligheden for sådanne bagatellers skyld.

Det var ingen venlig modtagelse min fødeegn gav mig, da jeg vendte tilbage til den; den viste sit aller værste ansigt, og det er ikke venligt. Det blæste op til en nordvest storm med regnbyger; havet gik op gennem åerne og fyldte engene, og mågerne kom ind i store skarer og satte sig trætte på markerne. Jeg søgte så godt jeg kunde at dække mig ved at gå i læ af flyttevognen, men det blev en streng tur, og da jeg nåede toldstedet, trængte jeg hårdt til den omtalte portvin. Men trods den syntes jeg ikke, jeg kunde gå længer, og da kromanden havde en lukket vogn, lejede jeg den og næppe havde jeg sat mig i den, før jeg sov lige til den holdt i Brøns, og da jeg om aftenen havde fåt mit flyttegods aflæst, tror jeg nok, jeg var omtrent så træt, som et menneske kan blive.

Jeg kom aldrig til at finde mig tilrette med vesteregens natur og klima. Landet er fladt og ensformigt, man ser milevidt uden at der møder øjet nogen afveksling. Gesten, hvor byerne ligger, er ufrugtbar, man ser kun fattige kornagre og græsmarker med „fåretotter“, et stridt gråligt græs, der vokser i små tuer, og mange steder er der store lyngheder. Kun langs med åerne er der grønne enge. Egnens rigdom, der gør befolkningen velhavende, er marskengene, men dem ser man ikke meget til. Der vokser det korte fine græs, der dog er så tæt, at når det er slået, ligger det i tykke skår. For at få alt med, skulde det slås, medens duggen lå på det. Først langt ud på aftenen drog karle og piger ud til slætten. Så sov de på marken i læ af en væltet vogn de få timer, da det var mørkt, og når dagen begyndte

at gry, tog de fat igen. Denne høslet var festdage. Madsen blev kørt ud til dem, og den skulde være det bedste, huset formåede at yde. — Fugleverdenen havde foruden spurvene næsten kun to repræsentanter. Der var storke-reder, som oftest flere, næsten på hver gård, og det myldrede af lærker. Når man en forårsdag gik ud i sin dør, kunde man høre dem synge som et helt kor. Mellem byen og møllen lå det gamle Hvidding herreds tingsted, en opkastet høj, hvorpå der nu var bygget et hus. Det var der kong Erik Emun var bleven dræbt, og der levede endnu et sagn om hvorledes dette var gået til, der ikke er så lidt forskelligt fra, hvad krønikerne beretter: Da Sorte Plov havde jaget sit spyd gennem kongen, blev han forfærdet over sin egen dåd og sprang på sin hest og red over Brøns kær, der dengang ansås for impassabelt for en hest, men som ved et under slap han over og nåede Spandetgård, som han ejede. — Også et nyere minde ejede byen. I 1849 var der rejst en landstorm der på egnen, og slesvigholstenerne havde da sendt en afdeling dragoner dertil for at afvæbne den. Disse havde besat Brøns, og landstormen drog nu nordfra ned mod byen for at fordrive dem. Det var et meget ubetænkt foretagende, der var intet som helst på det terræn, de skulde over, der kunde tjene til dækning for skytterne eller hindring for ryttere, og da disse huggede ind, spredtes de danske let, der faldt nogle mænd og såredes og fangedes flere. Til minde herom er der rejst en stor kampesten med indskrift:

„Til minde ej om nogen glimredag.
men om et trofast hjærtelag.“

Da der blev opført en bygning til højskoien, kom denne sten til at stå i dens have.

Da vi bosatte os under den preussiske ørns vinger, havde den ingenlunde således vendt kløerne mod den dan-

ske befolkning, som den nu gør. Det var først efter krigen med Østrig, at Slesvig var bleven indlemmet i Preussen, og fredstraktaten berettigede jo til at tro, at den hele tilstand kun var midlertidig. — Dette forklarer og undskylder den uheldige taktik, der en tid fulgtes i den kamp, der var begyndt (udvandring, option osv.) Heller ikke var de danskes modstand, og kunde ikke være, således organiseret, som den er nu. Men der var i befolkningen den samme faste og alvorlige villie til at værne om sit sprog og sin nationalitet, som der er endnu, kun at den nu er hærdet og befæstet ved den næsten halvhundredårige kamp mod den store overmagt.

Man kan næsten sige, at de danske i Haderslev amt den gang var monarkisk regerede, og kongen var Hans Kryger i Bevtoft, og ingen steder havde han trofastere tilhængere end i Vesteramtet. I Østeramtet kunde der nok være nogen rivalitet; men hos os var der ingen, der tragtede efter nogen indflydelse udenfor den nærmeste kreds, og der var så at sige heller ingen hjemmetyskere eller „blakkede“, det var en landbefolkning så ren dansk som nogensteds i Jylland eller på øerne, ofte lidt træg og tung, men udholdende indtil stædighed, når den var sat i bevægelse, og havde en mand vundet dens tillid, kunde han også stole på den. — Det var en fest, når Kryger kom til Rejsby kro og holdt et møde; der sandelig ikke blev noget diskussionsmøde, hvorfra folk går bort endnu mere uenige og usikre end de kom. Når Kryger havde talt, var alt, hvad der iøvrigt blev sagt, kun tak og tilslutning. Jeg tror ikke, han var egentlig veltalende, i det mindste talte han ikke til følelsen og brugte ikke stærke ord, heller ikke mod vore modstandere. Men han talte ud af villien, en stærk og ubøjelig villie, der ikke talte sine modstandere; derfor var der over ham en sejersvished, der meddelte sig til hans tilhørere. Når han med sin dybe stemme sagde: „Vi skal nok holde

ud!“ styrkedes modet og tilliden hos os. Disse ord står jo igunden endnu den dag idag på den fane, hvorunder der kæmpes i Slesvig.

I vinteren 1869 var jeg med til et møde i Gram, hvor der overrasktes Kryger en gave til tak for hans virksomhed. Der var forsamlet mange af de bedste mænd fra hele Nordslesvig, de danske landdagsmænd, Callisen fra Åbenrå og Lassen Lysabild, Junggren, Ahlmann o. fl. Den, der gjorde størst indtryk på mig, var den sidstnævnte, som var Krygers kollega som rigsdagsmand. De to mænd var vistnok meget forskellige, men de supplerede hinanden godt. Der var en inderlighed og stemningsrigdom i alt, hvad han sagde, der greb tilhørerne med stor magt. Han talte om vort hjem, om alt, hvad vi ejede i det, om vor skyldighed til at værne og bevare det, og om hvilken ulykke det vilde være, om vi mistede det og blev fremmede i det. Så endte han med, at der var et salmevers, som han satte stor pris på, også fordi det, når to ord ombyttedes, ikke blot passede på Guds ord, men blev en bøn for hjemmet; det kom da til at lyde således:

„Vort hjem, det er vor arvegods,
det skal vort afkoms være!
Gud giv os i vor grav den ros,
vi holdt det højt i ære!
Det er vor hjælp i nød,
vor trøst i liv og død.
O Gud! ihvor det går,
lad dog, mens verden står,
det i vor æt nedarves!“

Der var ikke mange af disse mænd, der jo alle kæmpede „for alter og arne“, hvis øjne var tørre, da denne tale endte. — Da jeg sagde Ahlmann farvel og takkede ham for dagen, ønskede han mig held til mit nye arbejde

og tilføjede: „Vi er jo arbejdere i samme vingård,“ og jeg følte det som en ære at være arbejdsmand, hvor arbejdet lededes af mænd som ham og Kryger.

Ved dette møde fik jeg ret et indtryk af den betydning, de danske sange havde og endnu har for Slesvigerne. Der blev sunget meget så at sige overalt, hvor vi kom sammen, men der var en egen klang deri her, hvor der var repræsentanter fra alle danske egne. Da der var udbragt et leve for kong Christian IX, rejste hele forsamlingen sig uden nogen aftale som en mand og sang: „Kong Christian stod ved højen mast.“ Jeg har naturligvis hørt dette vers mange gange både før og siden, og egentlig aldrig syntes, at det passede til at være nationalsang. Men her lød det med kraft og alvor; det var mænd, der tilsagde deres rette konge troskab, men som også vidste, hvad det vilde koste dem at holde løftet.

Jeg har, efterat jeg måtte forlade Slesvig, flere gange været i møder, hvor der forhandlede om, hvad vi kunde gøre for at vise, at vi ikke havde glemt det, og at vi vidste, at det også var vor sag, der stredes for, og der har stundom været noget af den samme ånd over dem som over disse møder i Slesvig. Især husker jeg et, en taler havde endt med at citere et vers af Ibsens digt „en broder i nød“, hvor han lader Danmark bebrejde Norge, at det har svigtet det:

„Jeg stred en livsens strid for Nord,
mit hjemland blev en grav:
jeg spejded' over belt og fjord
forgæves dine snekkers spor.
Min bror, hvor blev du af?“

Men det, tilføjede han, skal Slesvigerne ikke kunne sige om os! Vi var alle adstadige ældre mænd, der blev ikke sagt et ord, ikke råbt hør! eller bravo! Men uden at det kunde ses, at nogen rørte sig, gik der en sagte susen

gennem salen, den var tilsagnet om, at vi skulle ikke svigte vor broder i nøden. Jeg fortalte en gang redaktør Jessen dette, og han sagde: „Der har de oplevet noget stort!“ Og han havde ret; der følte det, at hvor adspalttede og uenige vi end er, så er der dog endnu noget, der taler alle danske mænd til hjertet.

Jeg skulde nu selv tage min lille plads i kampen mod den store overmagt. Jeg havde fået en dygtig og elskværdig medhjælper, seminarist Buch, og vi vidste, at hensigten var, at når vi udvidede vore elevers kundskaber og søgte at vække deres kærlighed og ærbødighed for alt sandt og godt, skulde dette tillige gøre dem skikkede til, når tiden kom, at fylde en plads imellem dem, der stred for under det fremmede herredømme at bevare kærligheden til Danmark og det danske sprog, og jeg håber, der i den korte tid, skolen bestod, dog er bleven udrettet lidt i den henseende.

Udsigten til, at det skulde blive til noget stort med skolen, var ikke gode. Næsten alle de unge karle var udvandrede eller gåede til Danmark, og vi måtte modtage eleverne yngre end egentlig heldigt var. I de to år, skolen bestod, havde vi c. 15 mandlige elever om vinteren og lidt flere kvindelige om sommeren. Det første år måtte vi leje lejlighed, medens der blev opført en skolebygning med bolig for os. — Det kan ikke siges, at øvrigheden egentlig generede os. Kort efter at skolen var kommen i gang gjorde jeg min opvarnting for provsten i Vesteramtet, Møller. Det løb meget fredsommeligt af, jeg blev endda trakteret med kaffe og fik det indtryk, at der foreløbig ikke var nogen fare på færde. Siden kom der dog mere betænkelige tegn; jeg blev stævnet til Haderslev og vidtløftigt forhørt af amtmand Kier og provsten om skolens organisation og dens formål, og

noget efter kom provsten til Brøns for at visitere den. Det var om sommeren, så vi havde piger, og de var i krigshumør, ikke det mindste imponerede; de svarede raskt, og når lejlighed gaves, forsømte de ikke at sige adskilligt, som ikke kunde være provsten behageligt; jeg selv var måske heller ikke så forsigtig, som jeg burde have været. Provsten sagde dog intet, hverken billigende eller misbilligende, og der blev intet foretaget mod os, så vidt jeg ved heller ikke mod de andre små skoler, der var oprettede i Åstrup ved Haderslev og på Sandbjerg i Sundeved.

Foruden at være lærer blev jeg tillige prædikant. Brøns kirke var en af de største af de tufstenskirker, som der findes adskillige af i egnen omkring Ribe. Den tilhørte tiendejerne, og disse havde, vistnok med stor bekostning, ladet den istandsætte. Den var lys og venlig, men det kunde ikke nægtes, at der ikke var taget noget som helst hensyn til dens oprindelige stil. Uagtet befolkningen havde været stærkt kirkesøgende, stod den nu næsten tom om søndagen. Præsten var en ældre mand, der vel ikke drev tysk propaganda; men med undtagelse af at han prædikede på helligdagene, stod han ikke i noget-helst forhold til eller forbindelse med menigheden; man så ham aldrig. — En fordreven dansk præst, Riis Lowson, der boede i Seem, var hidtil kommet ud nu og da og havde holdt en prædiken, jeg ved ikke i hvilket lokale; ti da jeg nu overtog dette hverv, måtte vi begynde i en lade. Da dette blev for uhyggeligt, lånte vi en sal i kroen, indtil vi, da den nye skolebygning var færdig, rykkede ind i den. Jeg blev ved med en sådan regelmæssig prædiken, så længe jeg var i Brøns, ligesom jeg søgte, så godt jeg kunde, at bøde på, at præsten aldrig kom til syge eller andre, der kunde trænge til at støttes. Der var dog adskillige, som var betænkelige ved en sådan selvbeskikket prædikantvirksomhed. Da nogle af os

fandt, at det passede os bedst, at jeg prædikede om formiddagen i stedet for som hidtil om eftermiddagen, blev en del af tilhørerne en tid lang borte, næppe fordi de gik i kirken, men fordi de fandt, at det var et hensyn, der skyldtes denne, at der ikke måtte holdes forsamling i kirketiden, og deri havde de vel igrunden ret.

De mænd i Brøns, hvem jeg kom til at stå nærmest, var den gamle møller Jacobsen og hans to sønner, Lydik, der havde overtaget møllen, og Hans, der ejede gården Kærmark. Det var især dem, det skyldtes, at skolen var bleven oprettet. Vor hele stilling var så udsat, at vi følte trang til at komme sammen. Det var ikke fordi vi altid forhandlede det samme emne, når vi mødtes, vi talte om alt, hvad venner ellers taler om og beskæftigede os med det samme, som allevegne bruges som adspredelse. Men bagved lå dog, at vi følte os alle enige i den sag, vi kæmpede for, at her vilde vi, så vidt vi formåede, stå skulder mod skulder, og at vi kunde stole på hverandre, som en soldat stoler på sin sidemand. Jacobserne og iøvrigt mange andre, en ung gårdejer fra Røjsby, Lars Jensen, min kones farbror, Winding på Havedgård og flere end jeg her kan nævne, var i sandhed trofaste mænd. De tragtede ikke det mindste efter at opnå førerstillinger, men de var rede til at bringe ethvert offer for den gode sag og forvissede om, at de derved gjorde, hvad der var ret for Guds ansigt. Det sætter et eget præg på mennesker, at stå i en sådan kamp for så ideelle goder som modersmål og fædreland, og de har heller ikke svigtet, da striden blev langt hårdere. — Bevidstheden om, at vi levede under fremmed herredømme, gennemtrængte alt og alle. Når mine 3 år gamle børn løb udenfor huset, og gendarmerne kom forbi på landevejen, løb de forskrækkede ind. Jeg havde ikke lært dem dette; men gendarmen var symbol på det for-

hadte regimente, og det lå i luften, at ham skulde man vogte sig for.

Af familiebegivenheder skal jeg kun nævne, at vort tredje barn, Lucie, blev født, og at min broder Elers døde. Jeg rejste hjem og nåede at stå ved hans dødsleje. Det var for mig og os alle et stort tab. Jeg tør næsten sige, at renere og ædlere menneske har jeg aldrig kendt.

Så kom sommeren 1870. Pigeskolen var endt, og vi skulde som sædvanligt i sommerferien rejse hjem til Falster. — Vi havde naturligvis længe været stærkt optagne af krigsrygterne, og en formiddag, da jeg var gået til posthuset i Skærbæk for at få de nyeste efterretninger, lød de på, at nu var krigen erklæret. Jeg lagde vejen om ad Brøns mølle for at fortælle Lydik Jacobsen nyheden. Han svarede kun: „Er den?!“ — Så sad vi lidt tavse og så på hinanden, til jeg rejste mig og sagde farvel. De begivenheder, der nu skulde komme, vilde jo berøre os, som var de sket i vore egne stuer.

Den næste dag rejste vi hjem. Det var vist heldigt, at jeg kom af vejen. I det mindste var gendarmerne nogle dage efter oppe ved skolen, og det var den almindelige mening, at også jeg skulde være fanget og sendt til Lützen. Det er slet ikke usandsynligt, ti i det mindste med undtagelse af Kryger var de mænd, hvem denne skæbne ramte, lige så lidt som jeg istand til under nogen omstændigheder at gøre Preusserne nogen skade. Det var hårdt nok at opleve det stykke verdenshistorie som nu forestod, på Falster, men dobbelt strengt vilde det have været, hvis jeg skulde have siddet i en preussisk fæstning.

Da ferien var endt, vendte vi tilbage til Brøns. Men de preussiske øvrigheder havde lukket skolen, og vi søgte forgæves alle højere autoriteter lige til kultusministeriet om at tage forbuddet tilbage. Da det sidste forsøg

var mislykket, måtte vi erkende, at Brøns højskoles korte saga var endt. — Min stilling var nu alt andet end behagelig, jeg var arbejdsløs, og jeg havde kone og tre børn. Vel kunde jeg blive boende frit i bygningen så længe jeg vilde, men indtægter var der ingen af. — Det kom vi endda ud af; jeg lånte 300 rd. hos den gamle møller Jacobsen, og så satte vi tæring efter næring. Værre var det med lediggangen; den plagede mig usigelig, og forsøgene på at få noget at bestille mislykkedes.

Næste sommer rejste vi atter til Falster; men vi vidste egentlig slet ikke, hvorhen vi skulde vende os for den kommende vinter. Da havde jeg den lykke at blive udnævnt til kaldskapellan for Nykøbing og Systofte menigheder på Falster. — Jeg rejste nu med et let hjerte alene tilbage til Brøns, solgte mine møbler på auktion og fik dem godt betalt, og indpakkede det øvrige gods. Der var god grund til at indskrænke bagagen så meget som muligt; ti vejen, den skulde føres, var endnu omstændeligere end forrige gang. Den kørtes til Vojens, gik derfra med toget til Kolding, hvor det lykkedes at få den toldfrit ind uden eftersyn, dog med lidt mere besvær, end da jeg førte den ind i Slesvig. — Derfra gik det med damper til Vordingborg, hvor den omskibedes for af en anden damper at føres til Nykøbing. Mærkeligt nok fandt den virkelig vejen, og jeg var ikke lidt stolt af den dygtighed, hvormed jeg havde indpakket den, da der ikke var andet itu end en tallerken, og den gik først i stykker ved udpakningen.

Når jeg ovenfor har sagt, at det var med et let hjerte, jeg rejste denne gang til Brøns, er det vel sandt; mine udsigter var jo temmelig fortvivlede, og det er ingen let byrde at bære, slet ikke at vide, hvorledes udkommet for kone og børn skal skaffes. Men alligevel var jeg gerne bleven endnu nogle år i Slesvig, omend stillingen ikke var af dem, der, som man siger, førte til noget. Men det

var bleven gjort mig umuligt. Jeg har også her kun kunnet udrette grumme lidt, men jeg mener at kunne sige, som da min soldatertid endte, at alt var gjort, hvad en mand kan gøre.

5. NYKØBING.

Jeg kom nu altså til at begynde min præstegærning i samme by, hvor jeg havde tilbragt min skoletid. Jeg var blevet 34 år gammel, inden jeg fik mit første embede, og jeg havde jo prøvet adskilligt, der nok kunde bidrage til at modne et ungt menneske til mand. Jeg følte heller ingen ængstelse ved at gå ind i min nye stilling. I Brøns havde jeg jo prædiket og øvet lidt sjælesorg, det var en ligefrem forberedelse, og desuden var jeg vant til at indordne mig under forskellige forhold, omgås alle slags mennesker og gøre temmeligt forskelligt arbejde. Heller ikke havde jeg nogensinde tænkt mig andet end, at jeg dog, hvorlænge det end skulde vare, inden jeg nåede det, skulde ende med at blive præst. Jeg havde desuden godt mærket, at det ikke var heldigt, at livet i Brøns havde isoleret mig fra al omgang med andre teologer. Kun når jeg en sjælden gang kom til Ribe, traf jeg danske præster, jeg nævner med taknemlighed biskop Balslev, pastor Olsen, der, skønt han var sogneprest i Seem, boede i Ribe, og pastor Sørensen i Vester Vedsted, men jeg havde ingen lejlighed til at vedligeholde mine teologiske kundskaber, jeg havde få bøger og ikke råd til at købe flere.

Det gik desuden, da jeg kom til Nykøbing, snart op for mig, at der i de 7 år, siden krigen endte, var foregået en forskydning både i indre og ydre forhold, som var mig ganske fremmed, og som jeg dog måtte lære at

forstå. Da jeg straks efter min ankomst gik ned til havnen for at varetage udskibningen af mit gods, blev der just bragt et damptærskværk i land. En arbejdsmand, der stod ved siden af mig, sagde: „Nå! der har vi igen en af de maskiner, hvormed de vil tage brødet fra de fattige!“ Det var første gang, jeg fik et pust af den stemning, som bar socialismen, der netop den gang holdt sit indtog i Danmark. Manden havde jo på sin vis ret, tærskemaskinerne har virkelig berøvet landarbejderne deres bedste vintererhverv; men på den anden side er de blevne ganske uundværlige for landbruget. Det er det dilemma, som siden har mødt os på så mange punkter. Jeg kom siden til at holde et par foredrag i en arbejderforening. Jeg husker ikke, hvad de handlede om, men de har sikkert været holdte i en højskoleform, som her slet ikke passede. Det var ikke som i Slesvig, hvor man var forvisset om, at der var, om jeg så må sige, samme sangbund i alle tilhørerne.

Når jeg nu tænker tilbage på dette tidsrum af mit liv, ser jeg klarere end den gang, at jeg ikke har forstået bybefolkningen rigtig; jeg kunde ikke således sætte mig ind i dens forhold og tankegang, som jeg dog formåede det på landet. Jeg blev valgt til medlem af byrådet, men jeg, som dog siden fik adskilligt at gøre med kommunale anliggender, fik aldrig nogen forstand på byens sager. Ligeledes blev jeg medlem af bestyrelsen af en understøttelsesforening; men det var mig plat umuligt at høre på al den unødvendige og tidsspildende snak på møderne.

Derimod står der Gud ske lov et lysere minde for mig, når jeg tænker på min virksomhed som præst. — Da det var et nyoprettet embede, jeg kom til, skyldes det sikkert sognepræsten, Jørgen Haar, at jeg fik det. Han kendte mig slet ikke, men han har villet gøre min fader en tjeneste, og det glæder mig at kunne sige med fuld vished, at han ikke har fortrudt det. Han var en

mand med mange interesser og ikke få kundskaber, en samvittighedsfuld præst, der med stor omhu antog sig syge og fattige. Desuden var han et af de uegennyttigste mennesker, jeg har kendt. Min løn udbetaltes mig af ham, og der kunde nok opstå tvivl om jeg skulde have del i en indtægt eller ej. Men i så tilfælde afgjorde han det altid på den for mig fordelagtigste måde. Det nyttede slet ikke, at jeg sagde ham, at han forurettede sig selv; derom vilde han intet høre. — Det var mig klart, at hvor en præst og en ung kapellan skal arbejde sammen, er det heldigst, når sognepræsten kan blive den første og kapellanen nr. 2, og just fordi Haar så lidt krævede det, var det let at indrømme ham den første plads. Det var en stor lykke for mig, at jeg i mit første embede kom til at stå sammen med en sådan mand. Han bevarerede et trofast venskab for mig til sin død.

Jeg kom til Nykøbing samtidig med at Monrad anden gang blev biskop i Lolland-Falsters stift; jeg og en skolekammerat, Georg Sodemann, var de første, han ordinerede i den ærværdige Brigittinerkirke i Maribo. — I den første tid, han var i Nykøbing, førte han et meget selskabeligt hus, og jeg er kommen tidt i hans selskaber; mere pris satte jeg på, når jeg kunde komme til ham i hans stue og tale med ham alene. Han er vel utvivlsomt den mærkeligste mand, jeg er kommet i berøring med, og jeg kunde ikke andet end at se op til ham i ærbødighed, når jeg tænkte på alt, hvad han havde oplevet og gået igennem. Det var dog ikke længer siden end syv år, da han nedbøjet og brudt forlod sit fædreland, om hvis fremtid han mistvivlede. Siden havde han mistet sin kone; men nu skulde ingen mærke på ham, at han var prøvet hårdere end de fleste. Han var i sandhed ikke bleven nogen brudt mand.

Der er skrevet mærkelig lidt om ham, uagtet han har sat så dybt et mærke i Danmarks historie; det bedste

er vel en artikel af legationsråd P. Vedel i biografisk lexikon. Forfatteren har øiensynlig holdt af ham og beundret ham. Men andre betydelige mænd, der havde stået i embedsforhold til ham, som kontorchef Jonquieres og stiftamtmand Bache nærrede uvillie mod ham. Jeg selv tænker kun på ham med taknemlighed; men når jeg nu prøver på at skrive om ham, mærker jeg, hvor fattigt og ubetydeligt det er, hvad jeg har at sige, jeg har ikke forstået ham, han var for mangesidig. Vedel fortæller, at han har sagt: „Et godt eftermæle er en dejlig ting; men jeg har nu den tro, at enhver får det, som han fortjener“. Selv har jeg hørt, at han, da han blev spurgt, om han ikke vilde skrive sine erindringer, afviste det næsten vredt. Han vilde ikke skrive sådan noget, der kun kunde blive halv sandt; hvad han havde udført som statsmand, kunde man læse sig til i statsrådsprotokollerne. Selv når disse lukkede bøger engang bliver tilgængelige, tvivler jeg stærkt om, at man der vil finde et helt billede af ham.

Han var fri for alle fordringer på, at der skulde vises ham udvortes ærbødighed for hans embedes skyld. En gang blev jeg pludselig syg en fredag, og det var umuligt at få en vikar til om søndagen. Så gik min kone ud til biskoppen og bad ham, om han ikke vilde prædike for mig, og han lovede det straks. Jeg tror ikke, der har været mange biskopper, der ikke vilde have fundet det nærmest upassende at blive anmodet om at vikariere for kapellanen. — En anden gang skulde jeg rejse et par dage til København; men da jeg ikke vilde blive en søndag borte, havde jeg ikke anset det for nødvendigt at søge rejsetilladelse. Så hørte jeg, at biskoppen også skulde rejse samme dag og med samme tog som jeg, og jeg fandt det da passende at gå ud og meddele ham, hvorfor jeg ikke havde søgt om tilladelse. Han svarede da: „Det var kedeligt, at de kom. Jeg har hørt, at de

vilde rejse, og jeg har glædet mig til, at når vi kom til Orehoved, vilde jeg sige: „Hertil og ikke videre! Nu har De spoleret mig den fornøjelse!“ Men bag denne jævnhed stod dog altid den biskoppelige myndighed, som han godt forstod at hævde. En gang havde han og min fader midlertidig konstitueret en entlediget præst i et embede. Tilfældigvis kendte jeg denne mand og vidste, at der var meget at sige på ham, og jeg anså mig forpligtet til at sige dem dette. Formodentlig har jeg ladet mig mærke med, at jeg syntes, de gerne kunde have hørt sig lidt for, før de antog ham. Ti biskoppen sagde vel ingenting, men han sendte mig et par øjne, der i en fart bragte mig til tavshed. De sagde tydeligt nok, at nu var den sag afgjort, og jeg havde at lade være at blande mig i, hvad der ikke kom mig ved.

Hvad de kirkelige stridigheder angår, tror jeg nok, han så temmelig overlegent på dem. Da de såkaldte Askovadresser nogle år senere fremsatte Grundtvigianernes frihedsbrev, sagde han til en bekymret mand: „De kommer ingen vegne!“ og henviste til kirkeforfatningen: „Der sidder nu den stakkels kultusminister og skal resolve i alle mulige kirkelige spørgsmål. Så spørger han sine embedsmænd, men en svarer et, en anden et andet, og hvad han så end gør, er det få eller ingen tilpas.“ Det er ikke nogen ueffen beskrivelse af, hvorledes det går til endnu den dag idag. Ved en visitats i en lollandsk kirke gik præsten, en Grundtvigianer, ikke op og knælede ved alteret under kirkebønnen. Biskoppen gjorde det da i hans sted; da han så sagde til ham, at dette var en kirkeskik, som ikke burde forsømmes, fik han det svar, at han, præsten, ikke kunde lide sådant komediespil. Jeg har hørt Monrad selv fortælle dette og forresten også andre mærkelige træk fra denne visitats, og det var kendeligt nok, at han var forarget. — En gang, da jeg kom til ham, var han i ondt humør; der havde just været en

ung kapellan hos ham og siddet længe og underholdt ham med de grundtvigske teorier, og det kunde han ikke holde ud. Men han var langt fra nogen fjende af Grundtvigianerne. Han havde selv nogle af sine bedste venner mellem dem, og når en mand ikke var som en fonograf, der kun kunde gentage og så at sige materialisere et partis stikord, var det ham ganske ligegyldigt, hvilket parti han hørte til. Det er en uretfærdig og uforstående dom, Birkedal fælder over ham, at han vistnok var begejstret for samfundets frihed, men den personlige frihed så han for det meste skævt til (Meddelelser I s. 121). Jeg tror tværtimod, at der intet var, som han satte mere pris på end personlighed og ejendommelighed.

Han vilde gerne opdrage på unge mænd, i det mindste på mig. Engang sagde han til min fader: „Jeg kan ikke lide, at Deres søn har så travlt med de rationalister; i søndags holdt han en prædiken, som godt kunde være holdt af en gammel rationalist.“ — Det var nu en bekymring, som godt kunde være sparet. — Men en anden gang sagde han: „Ja, I præster prædiker jo i grunden godt, men der er noget, som mangler hos jer, noget jeg savner.“ Meningen var, at min prædiken ikke var indtrængende og gribende nok, og deri havde han visselig ret. Jeg har tidt siden tænkt på disse ord. — Han lod mig også høre, at jeg havde prædiketone, og det var heller ikke usandt. Det var meget mere almindeligt den gang end nu, og jeg har ikke måttet gøre mig så lidt umage for at lægge denne uvane af. — Jeg kunde nok, når han talte med mig, få det indtryk, at jeg egentlig var i forhør; han vilde vide, hvad jeg mente om et eller andet indviklet spørgsmål, eller se, om jeg kunde klare mig i en vanskelig situation. Men det var dog kun tegn på, at han interesserede sig for mig.

Jeg fik også et ret mærkeligt hverv. Dimisprædikenerne blev holdt i Nykøbing kirke, og det var altid pastor

Haar og mig eller som biskoppen sagde Ministerium Neocopiense, der blev tilsagt til at være censorer. Dette var egentlig en egen sag for mig, der selv var en begynder i den kunst at prædike, især da den regel fulgtes, at yngste assessor i retten skulde votere først. Jeg tror ikke, min mening fik grumme stor indflydelse på afgørelsen. En gang var kandidaten en fjærn slægting og god ven af mig. Han prædikede imidlertid mildest talt ikke godt, og jeg sad hele tiden og spekulerede på, hvorledes jeg skulde finde de skånsomste ord at udtrykke mig med, når jeg skulde udtale min dom. Men denne blev meget bestemt afvist og fik ingen indflydelse på karakteren, hvad vistnok også var ganske retfærdigt.

Monrad var en stadig gæst i Falsters præstekonvent, der omfattede de fleste af øens præster. Min fader havde været dets formand i mere end 25 år. Da det oprettedes, var der naturligvis nogle, der vilde have affattet love; men fader satte igennem, at loven kun skulde have en paragraf, at der måtte ryges tobak under møderne. Der er vist intet konvent, hvis lov er bleven så samvittighedsfuldt overholdt, og der mærkedes intet til, at flere paragraffer savnedes. Jeg kan ikke huske synderlig om biskoppens deltagelse i forhandlingerne; jeg tror ikke, han nogensinde har indledet en forhandling, men vi glædede os over at have ham mellem os, og det syntes også, at han befandt sig vel i vort selskab. — Derimod husker jeg nogle køreture, pastor Haar og jeg havde med ham til disse konventer. Han holdt den gang heste og vogn, og han indbød da os til at køre med sig. Han var selv kusk. Han havde på Ny Zeeland lært adskilligt, som han før ikke havde kunnet, og jeg tror nok, det var en lille forfængelighed hos ham, at vise dette. — Det er vist, at jeg aldrig har kørt med en dristigere kusk. Det gik i en flyvende fart uden småligt hensyn til mødende hindringer. En gang skulde vi over et jærnbanespor, der

krydsede vejen. Men han mindskede ikke farten, og vognen gjorde et spring, vist på en halv alens højde. Ved det første stød tænkte jeg, at ved det næste vilde den splittes ad, men det gik godt. Biskoppen rørte sig ikke, det var, som om han intet usædvanligt havde bemærket. Haar og jeg nøjedes med at se på hinanden og tie.

Om Monrad som prædikant og forfatter har jeg intet at sige, der ikke er sagt før. Han er vel den af alle dem, jeg har kendt, der var nærmest ved at være en stor mand; han havde ævnerne, men sejren svigtede. Hvorvidt dette også i det mindste tildels skyldes fejl og brist hos ham selv, derom må historien fælde den endelige dom.

Til embedet hørte anneksset Systofte. Det er ingen heldig ordning, når en by og et landsogn hører sammen, især når præsten, som her er tilfældet, har næsten en mil til annekskirken og det meste af sognet. Jeg gik ikke så lidt til Systofte; men det vilde ikke forslå; jeg lærte aldrig rigtig at kende befolkningen. Bedre gik det i Nykøbing, hvor jeg var midt i denne; jeg fik efterhånden en del fattige og syge at se til og gjorde mine erfaringer, glædelige og sørgelige mellem hverandre. Ganske kort efter min indsættelse kom der et par ægtefolk op til mig, de vilde skilles, jeg skulde foretage den befalede mægling imellem dem, og de beskyldte hinanden for det aller værste. Jeg havde vist aldrig skænket det en tanke, at denne forretning kunde blive forlangt af mig, og jeg stod og vidste ligefrem hverken, hvad jeg skulde sige eller gøre. — Efter at have talt lidt med dem, bad jeg dem komme igen en anden dag, og så gik jeg hen til pastor Haar, der meget velvilligt instruerede mig, han havde jo rig erfaring nok. Disse ægtefolk vedblev nogle gange at komme til mig, uden at jeg mærkede, at det, jeg sagde til dem, gjorde nogetsomhelst indtryk på dem, og jeg

tænkte, at jeg ligeså godt kunde opgive ævret og give dem attest for forgæves mægling. Da blev de pludseligt helt borte, og jeg følte ingen lyst til at søge dem op. Men så skete det en dag, at jeg mødte dem spadserende kærligt arm i arm. De kom hen til mig og takkede mig for, hvad jeg havde gjort for dem, nu levede de så godt sammen og var så lykkelige. Aldrig har jeg vist fået mindre fortjent tak; jeg tror nok, at jeg, medens de kom til mig, var forlegen og ulykkelig, når jeg så dem, og glad, når de gik igen, og jeg har sikkert ikke nogen for-tjeneste af, at resultatet blev godt.

Siden lærte jeg dog at sætte pris på, at lovgivningen kræver præstens mægling før separationen. Jeg har havt mange tilfælde, hvor jeg har udstedt attesten så godt som uden mægling, når jeg kendte parternes forhold. Men der er mange flere, hvor det slet ikke er så vanskeligt at tilvejebringe en forsoning, når blot man tidsnok får fat i sagen. Ægtefolk løber ofte til præsten om mægling straks, når der har været en forbigående uenighed mellem dem. I Glostrup kom en aften sildig et barn løbende op i præstegården, om jeg ikke straks vilde komme til dets forældre. Jeg fandt dem siddende meget fredeligt ved siden af hinanden i sofaen; men på mit spørgsmål om, hvad der var i vejen, svarede manden, at de vilde skilles. Jeg kendte ham imidlertid altfor godt og holdt en tale til ham, der just ikke var opbyggelig, den var nærmest en grundig udskældning. Så tog jeg konen, der var et fornuftigt menneske, ind i et andet værelse og talte lidt med hende. Da jeg gik, havde manden absenteret sig, og der blev aldrig tale om skilsmisse. Men bliver sådanne sager tagne højtideligt, kan det let ske, at det tilsidst bliver alvor. —

Da jeg kom til Københavns amt, var der den uskik, at de, der vilde separeres, gik til en skriverstue og lod ansøgningen affatte, hvorefter den bragtes til stiftamtets

kontor og derfra sendtes til præsten med pålæg om at indkalde vedkommende til mægling. Der var så allerede sket altfor meget, til at der var udsigt til, at denne var til nogen nytte. Jeg holdt på, at så længe præstens attest ikke var modtaget, skulde stiftamtet afvise ansøgningen og lade de pågældende selv om at søge præsten; de havde godt af at have nogen ulempe. Da Bache var bleven stiftamtmand, foretog han også denne forandring.

Når man besøger syge, døende og sorgfulde mennesker, gør man naturligvis de forskellige erfaringer. Især på landet både imødeses og modtages døden med stor ro. — Det er ikke let at afgøre, om det er hengivenhed i Guds villie eller en slags fatalisme: det skulde nu så være — han var „fej“ o: dødsmerket. — Men man kan også møde en så gribende og næsten fortvivlet sorg, at man står rådløs overfor den. Jeg var en gang hos en kone, der netop havde fået meddelelse om, at hendes søn var død i udlandet. Jeg følte stor medlidenhed med hende og vilde gerne sige hende noget, der kunde berolige hende; men hver gang, jeg prøvede på det, udrød hun afvisende: „Ja! ja! jeg ved det godt altsammen!“ Hun ikke blot vidste det, men hun troede det også, men nu var hendes hjerte så fuldt af savnet, at der slet ikke var rum for andet end det. Jeg skulde slet intet have sagt den dag, det var ligeså urimeligt som at give sig til at tale opbyggende til et menneske, der ligger med høj feber. Men dette at vælge den belejlige tid er noget, vi præster tidt har svært ved at lære.

Ofte er det også underligt, hvor lidt der kan være til trøst, selv i en alvorlig sorg. Især er det af stor vigtighed, at den afdøde får en smuk begravelse. Der kom i Nykøbing et brev til mig fra England, om at en ung sømand var faldet ned fra masten og havde slået sig ihjel. Hans moder var en fattig enke, og det var ikke nogen let gang at gå ud og fortælle hende det. Hun blev også

meget bedrøvet; men så fortalte brevet videre, hvorledes alle hans kammerater med kaptajnen i spidsen havde fulgt ham til graven, og — han havde fået en gulmalet kiste. Da hun hørte dette, gik der som et lysglimt over hendes gamle ansigt. — En gul kiste var den gang en stor sjældenhed og ansås for noget meget fint. Det var hende en stor trøst, at hendes dreng var kommet så hæderligt i graven.

Derfor sørgede jeg også for, at de fattige begravelser blev holdt så sømmeligt som muligt. Var det ondt vejr, bar vi liget ind i kirken. Jeg fik kirkesangeren til at synge en salme, enten det var forlangt eller ej, og jeg holdt altid en lille tale. Det er ikke stor højtidelighed, der kan bringes tilveje på en landsbykirkegård; men det er altid en fordel, at en sådan begravelse slet intet koster.

I Nykøbing var vi tillige præster ved et arresthus; jeg kom der derfor en del, og jeg er blevet ved dermed efter at jeg er flyttet til Københavns amt, hvor tinghuset havde sin egen præst. Hver gang jeg fik at vide, at nogen fra mine sogne var arresterede, gik jeg til dem. — Stundom måtte jeg også søge mine folk på Københavns rådhus, Jeg har endog engang siddet i et af de bekendte skabe på dette. Den mand, jeg vilde tale med, sad i et sådant og ventede på at blive kaldt ind til et forhør, og jeg blev lukket ind til ham. — Det bliver naturligvis især vare-tægtsarrestanterne, man får lejlighed til at tage sig af, og jeg vil meget tilråde alle præster ikke at forsømme dem. Der er ingen mennesker, der kan være mere forladte og trænge mere til lidt støtte. De er helt givne i forhørsdommerens vold, og jeg tror ikke at gøre vor hæderlige dommerstand uret, når jeg siger, at det ikke er alle dommere, som går ud fra den sætning, som dog nok allerede står i Romerretten, at enhver skal anses for uskyldig, indtil det modsatte bevises. Det bliver sjældent synderlig vel modtaget, når man prøver at tale en arrestants sag for

en dommer, og det bør også gøres med stor forsigtighed; men jeg ved dog aldrig, jeg har fortrudt at have gjort det. Jeg kom efterhånden til at tiltro mig et ret godt skøn om arrestanternes skyld og uskyld. — Stundom kan man også skaffe dem en smule beskæftigelse. Det er rent barbari, at de skal sidde i mange uger i en celle uden at kunne foretage sig noget som helst andet end at læse i det Nye Testament og den salmebog, som ligger derinde. —

Man får unægtelig også i arresterne erfaring om, hvor svag menneskers villie kan være. — En net ung mand havde afsiddet en straf for rapseri begået i drukkenskab. Da han ikke ejede en skilling, skulde han hjemsendes af politiet; men dette vilde han meget nødigt for sine forældres skyld, da de var ordentlige folk. Jeg lovede ham da at skaffe ham lidt penge, så han kunde få lov til at rejse på egen hånd. En morgen kom han hjem til mig, og da jeg ikke havde sølvpenge, rakte jeg ham en seddel og bad ham gå hen til en købmand tæt ved og få den byttet. Men han så på den uden at tage den og sagde: „Ja, men hvis jeg nu ikke kommer tilbage med pengene?“ Så gjorde jeg, hvad jeg ikke skulde have gjort, jeg sendte pigen hen med sedlen, istedetfor at jeg skulde have sagt: „Sludder og vrøvl! afsted med dig! vist kommer du tilbage!“ Jeg har aldrig siden set ham, men jeg hørte, at han ikke var kommet længer end til Saksøbing, før han drak sig fuld. Desværre er der vist ikke meget håb om, at det er gået ham godt.

Hvad gudstjenesten angår, var begge kirker ikke just fulde, men dog ret godt besøgte. Der var omtrent lige mange og vistnok næsten de samme hos begge præster. — Om mine prædikener er jeg ikke i stand til at sige, hvad der var det karakteristiske ved dem, eller om der overhovedet var noget karakteristisk. Jeg ved kun en gang, medens jeg var i Nykøbing, at have holdt en præ-

diken, som frembragte en større øjeblikkelig virkning. Det var i Systofte efter den store vandflod 1872, og det var en kraftig opfordring til at vise, at vi var kristne ved at komme de skadelidte til hjælp. Jeg endte med skriftstedet 1. Joh. 3, 17—18: „Den, som har denne verdens gods og ser sin broder lide mangel og lukker sit hjærte for ham, hvorledes bliver Guds kærlighed i ham? Mine brødre, lad os elske ikke med ord, ej heller med tunge, men i gerning og sandhed.“ — Allerede da menigheden gik ned ad kirkegulvet, hørte jeg dem rådslå om, hvorledes de skulde gøre efter apostlens formaning. — Men her var det jo også anledningen selv, der prædikede. — I almindelighed vil jeg håbe, at de har været sund, tilgængelig kost uden noget egentlig mærkeligt. Jeg havde intet nyt at sige, og jeg tænkte mindst på at forandre hverken den almindelige form eller indholdet. — Luther skal engang have sagt, at om der aldrig var så mange lærde mænd i kirken, men der nederst nede sad en fattig gammel kone, så skulde der prædikes for hende, og jeg håber at have taget alt hensyn til de gamle koner, ligesom jeg ved mig fri for at have prædikeret for eller om dem, der ikke var i kirken. Det er stundom sagt mig af småfolk, at jeg prædikede så rart tydeligt. Det er ikke nogen stor ros, lige så lidt som når en mand engang sagde til mig: „De er den bedste præst, vi har haft i mange år, men de andre duede sku rigtignok ikke meget.“ Men hvad tydeligheden angår, så er den jo dog en egen-skab, uden hvilken alle andre ikke kan hjælpe stort. Har min prædiken havt den, skyldes det måske til dels, at jeg aldrig véd på prædikestolen at have brugt et fremmed ord, når det ikke havde fuld borgerret i det danske sprog. Det er slet ikke vanskeligt at undgå dette, og jeg troede egentlig, at alle præster gjorde det, indtil jeg kom ind på Frederiksberg, hvor begge vore dygtige præster anvender dem stærkt, endog sådanne, så jeg kommer til

at tænke på, hvorledes Luthers gamle kone kommer ud af det med dem.

Andre kender bedre både mine prædikeners fejl og fortrin. Men et af disse tør jeg dog nævne. Der har ingen vrøvl været i dem og ingen gentagelser eller udtrådte talemåder. Jeg er gået lige løs på, hvad jeg vilde sige, og når jeg mente at have sagt det, har jeg ikke dvælet længere derved. Mange præster har havt nød med ikke at kunne blive færdige; min vanskelighed har været, at jeg blev for hurtigt færdig, prædikenen blev for kort. — Jeg har altid skrevet mine prædikener, i mange år fuldstændigt, siden, da jeg ikke længer kunde lære dem udenad, kun stykkevis.

Hvad vort huslige liv angår, kan jeg fatte mig i kort-hed. Vi fik først en temmelig tarvelig lejlighed i Store Kirkestræde, hvor vor yngste datter, Amalie, blev født. Siden købte jeg ved etatsråd Tesdorpf's hjælp et godt hus i Nygade lige overfor præstegården. Da min kones gamle bedstemoder døde, fik hun en arv, og vi betalte nu den gæld, vi havde gjort i Slesvig, den eneste, vi nogensinde har havt. — Vi fik mange venner og en stor omgangskreds. Både vi og børnene var raske; det var gode og lykkelige år. Vi kunde nu også jævnlige besøge mit gamle hjem. Vel var det ikke længer i Kirkeby, men også i Riserup mindede hvert møbel mig om barndommen. I dagligstuen var der kun kommet en ny lænestol, der ikke passede i stilen, men den var den eneste, man kunde sidde mageligt i. Det, det kom an på, var at fader var der. Når hans vogn havde hentet os ved N. Alslev station og kørte ind ad porten, stod han i forstuedøren i den grå slobrock, han på sine gamle dage havde lagt sig til, med tobakspiben i hånden og et smil på ansigtet, der noksom viste, at vi var velkomne. — Både præstegården og den store smukke have er nu ligesom Paradisets have forsvundne af jorden; men for mig står det alt endnu

levende, og jeg har sommetider syntes, at jeg ikke vilde give så lille et stykke af mit liv for endnu engang at tilbringe en dag i Riserup præstegård.

6. SKÆLBY

Hvor godt vi end havde det i Nykøbing, kunde jeg dog ikke blive siddende der og blive en gammel kapellan; jeg nærmede mig stærkt til de 40 år, og hvor lidt jeg end følte nogen ulæmpe deraf, var en kaldskapellan dog i virkeligheden ligeså afhængig af sognepræsten som en personel kapellan. Jeg havde desuden så godt som ingen konfirmanter, og jeg savnede de mange lejligheder til at komme i berøring med folk, som især føringen af kirkebøgerne giver. — Jeg søgte et par købstadsembeder, jeg troede den gang, at disse vilde passe mig bedst; men jeg har alt omtalt, at denne formening var urigtig, og Vorherre var da også som så tidt dårens formynder, jeg fik intet af dem. — Så blev der et 2det kapellani ved Frue kirke i København ledigt. Jeg talte med Monrad derom, og han opmuntrede mig til at søge det og rådede mig tillige til at rejse til København og tale med kultusminister Fischer derom, og han må have anbefalet mig godt; thi jeg blev ualmindelig velvilligt modtaget, det var øjensynligt hans ønske, at han kunde vise Monrad en opmærksomhed ved at gå efter hans anbefaling. Men han forlangte af mig, at jeg skulde holde en prædiken i Frue kirke. — Dette var mig just ikke behageligt; men hvad skulde jeg gøre — en kapellan overfor en minister — jeg holdt min prædiken og rejste derefter hjem i den tro, at jeg vilde få embedet. Men derom kunde der slet ikke være tale, da det viste sig, at det også søgtes af Paulli. Men samme dag, som hans udnævnelse stod i avisen,

stod også min til sognepræst for Skælby og Gedesby, et embede, som jeg ligeledes havde søgt.

Denne episode bevirkede, jeg havde nær sagt, at der opstod et venskab mellem Fischer og mig. Når jeg kom til København, fandt jeg gerne en anledning til at gå op til ham, og jeg blev altid godt modtaget. Især vilde han gerne tale om Monrad og høre alt, hvad jeg kunde fortælle om ham, men han talte også med mig om mange andre ting. Da jeg en gang var nogen tid i København for at studere i ministeriets arkiv, havde han skaffet mig et rart lille værelse, hvor jeg sad ganske alene. Jeg tror at de embedsmænd, jeg fik med at gøre, betragtede mig som en besværlig protegé af en minister, der ikke just var afholdt i kontorerne; de var ikke meget villige til at hjælpe mig tilrette. Men da der en dag var noget i vejen, og jeg hentydede til, at jeg vilde tale med ministeren, gjorde det en mærkværdig virkning. En gammel underordnet embedsmand sagde til mig: „Ja, De ved nok, at denne minister ikke er som de andre.“ — Det tror jeg heller ikke, han var. — Jeg har grund til at tro, at da jeg kaldtes til Brønshøj, var det fordi han syntes, han skyldte mig oprejsning for den skuffelse, jeg havde lidt med kapellaniet ved Frue kirke; i det mindste var der flere ældre ansøgere. — Jeg er senere, da jeg kom til delvis at sortere umiddelbart under kultusministeriet, ikke kommet lige godt ud af det med alle ministre, og da har jeg længtes efter Fischer; jeg fik det indtryk, at han var en betydelig mand. — Når jeg i senere tider er kommet i ministeriet, var det altid kontorchef Jonquieres, jeg søgte til; han var en god mand at søge råd hos, og han interesserede sig for, hvad jeg i mine bøger havde fremdraget af kancelliets arkiv; han har nogle gange henvist folk til mig, når de søgte oplysning om gamle sager. Siden blev det hans eftermand, departementschef Damkier, især efter at jeg i det kirkelige udvalg havde lært at kende og på-

skønne ham. — Angående skolesager søgte jeg især til daværende kontorchef Weis.

Skælby og Gedesby sogne udgjorde Falsters lange og smalle sydspids. Det var et ret besværligt sogn; fra præstegården var der $1\frac{1}{4}$ mil til Gedser fyr og $\frac{3}{4}$ til de yderste udflyttere mod nord. Alligevel kom jeg til at kende befolkningen så godt, som jeg ikke har nået det noget af de andre steder, hvor jeg har været. Der var næsten hverken til- eller fraflytning, selv konfirmanterne blev i almindelighed i sognene. — I Gedesby var der til dels folk af et eget udseende, høje, kraftige, sorthårede mennesker. Måske var det efterkommere af en del Hollændere, der var flyttet dertil fra Amager; der brugtes endnu mange hollandske navne. Stedet var jo meget af sides, og befolkningen havde også noget tilfælles med beboere af små øer. De var selvbevidste nok, men dog i mange måder uerfarne, når de kom i lidt usædvanlige forhold. Der var kort før min tid kommet en fremmed fugl til sognet. Han havde købt en gård og slået stort på med champagnegilder osv., og da han gik fallit, havde flere velhavende bønder sat deres navne på vekslers og kavtionsforpligtelser, så de omtrent var ruinerede. De var alle ivrige Venstremænd. Da engang C. Hage stillede sig som Højres kandidat i Nykøbing, holdt han også møde i begge mine sogne. I Skælby, hvor de forresten også var Venstremænd, løb det meget pænt og roligt af. I Gedesby var lokalet propfuldt; men næppe havde Hage sagt et par ord, før de alle som en rejste sig op og gik deres vej. — Jeg selv mærkede iøvrigt aldrig nogen ulempe af, at jeg var Højremand; jeg tror nærmest, at de fandt, at det var en naturlig og selvfølgelig sag, at det måtte præsten være.

Der var, som det så tidt er tilfældet, hvor to sogne hører til samme kommune, et temmelig spændt forhold og i grunden kun lidt forbindelse mellem dem. Befolkningen i Skælby var også en hel del forskellig fra Gedesbyerne. Der var flere dygtige og vel oplyste yngre mænd, der havde været på Hindholm højskole og dem var det en fornøjelse at have med at gøre. Men også her var der dog noget af øpræget. Den lange vej til købstaden og andre naboer gjorde, at småfolk, især kvinder og gamle, sjældent kom udenfor sognet, og kom de der, kunde de være lige så forstyrrede, som om de var komne til Amerika. Således havde engang en gammel kone været indstævnet som vidne i en sag og havde aflagt falsk ed. Da jeg fik det at vide, gik jeg til hende og kom snart på det rene med, at hun knap vidste, hvad en ed er og endnu mindre, hvad hun havde svoret på. Hele den situation, at komme op på rådhuset og udspørges af dommeren, havde bragt hende helt fra sans og samling. — Jeg tog da ind til Nykøbing og talte først med herredsfogden og gik derfra til stiftamtmanden, hvem jeg bad at forhindre, at hun blev straffet. — Jeg hørte aldrig mere om den sag, men hun fik virkelig ingen straf. —

Alt dette gammeldags havde imidlertid den virkning, at præstegården, ganske anderledes end nu er tilfældet, blev et midtpunkt i sognet. Præstekonen hed endnu madammen, og vel hed præsten ikke længer fa'r; men det var dog ham, man henvendte sig til, når der var noget ivejen. — En gang fik jeg bud, om jeg vilde komme ned i et hus, det skulde være lige straks. Da jeg kom derned, sad store og små hver på sin stol og tudgræd — de havde fået fnat. Her måtte jeg dog sige pas. — Da der kom en tyfusedemi i byen, blev jeg næsten amanuensis hos fysikus. — Hver formiddag kørte han ind i præstegården, og jeg gik da med ham rundt til de smit-

tede steder. Om eftermiddagen gik jeg samme omgang for at tilse, at de tog medicinen og i det hele fulgte lægens forskrifter. Det kunde godt behøves; thi nogle var helt forstyrrede, og lægens påbud stred ofte en hel del mod, hvad de anså for de rette sundhedsregler. — Skulde der skrives noget lidt vanskeligere end et almindeligt brev, skulde præsten også gøre det.

Alt dette kom mig godt tilpas, det hjalp til at lære folk og deres virkelige forhold at kende, og da jeg kom ind i Københavns nærhed, savnede jeg hele denne virksomhed. Jeg må dog, nu da jeg er ved det, fortælle, at jeg netop i Brønshøj har gjort mit mesterstykke i skrivekunsten ved at skrive et kærestebrev. Der kom en pige til mig meget kummerfuld. Hendes kæreste var rejst bort, og nu havde hun fået et brev fra ham, hvori han slog op med hende — om jeg ikke kunde skrive for hende til ham? Dette gjorde jeg da, og nogle dage efter kom hun meget glad og viste mig sådan et rart og angerfuldt brev, han havde skrevet til hende, og jeg var ikke lidt stolt af den bedrift.

Da jeg kom til Skælby, var der meget lidt kirkegang, medens endnu de fleste voksne gik til alters to gange om året. Men da kirkegangen bedredes, viste det sig også, at der kom ikke så lidt flere altergæster. De steder, hvor jeg senere kom, kunde jeg også nok få folk til at gå i kirke; men her var altergangen meget ringe, og det lykkedes mig kun i ringe grad at forøge altergængernes antal. Dette har fået mig til at se noget anderledes på den såkaldte vanealtergang, end de fleste gør. Den viste sig at være et grundlag, hvorpå der kunde bygges, medens det i det mindste ikke vilde lykkes mig at udrette noget i den retning, hvor altergangen havde ophørt at være folkeskik.

Begge mine sogne hørte til Gedsersgård gods; bøndergodset var for lang tid siden bortsolgt, men etatsråd Tes-

dorpf ejede foruden hovedgården tre andre store gårde i sognene. Al denne jordejendom drev han selv ved hjælp af forvaltere. Jeg har alt før nævnt denne mærkelige mand, som jeg har kendt fra min barndom, men det var dog især i Skælby, jeg kom ham nær. Over hans skrivebord på Ourupgård stod der: „Arbejde er livets hjul“, og jeg har aldrig kendt noget menneske, der kunde udrette det, han kunde. Foruden de nævnte gårde drev han Ourupgård (ca. 1100 tdr. land), Kringelborg, Pandebjerg, Sædinge på Lolland og havde tilsyn med et gods, som hans broder i Hamborg ejede i Østpreussen. — Der var noget ved ham, som mindede om de helt eller halvt tyske godsejere i slutningen af det 18de århundrede, Bernstorferne, Reventlowerne osv., hvem de store landbrugsreformer skyldes. Ligesom dem var han opdraget i en måske noget pietistisk farvet kristendom, og havde de en levende følelse af, at adel forpligter, så følte han det samme for rigdommens vedkommende. Det var strengt forbudt, at der på hans gårde måtte gøres noget unødvendigt søndagsarbejde, og på Ourupgård overholdtes det nøje. Når forvalterne på de andre gårde i en vanskelig høst tillod sig at benytte en godtvejrssøndag til at køre ind, turde de ikke fortælle ham det. Han havde også det rette filantropiske sind, men dette måtte vise sig på anden måde overfor selvbevidste selvejere end overfor stavnsbundne hoveribønder. Han måtte virke ved eksemplets magt, men det var hans stadige tanke, at hele hans virksomhed skulde gå ud på at gavne og fremme det danske landbrug. En forskel var det også, at han ikke var vokset op på en herregård, men i et stort handelshus. Han havde derfor et praktisk greb på tingene, som just ikke altid fandtes hos de gamle filantroper; når hans landbrug virkelig skulde blive et eksempel for andre, måtte det også drives således, at det kunde betale sig, og han havde et klart blik for handelens betydning og for sammenhængen

mellem de to virksomheder. Da et stort handelshus i Nykøbing kom i en alvorlig forlegenhed, hjalp han det ud over krisen, fordi dets leder var en virkelig købmand, fri for den smålighed, som den gang tidt hæftede ved købstadshandelen. Hele hans tænkemåde var liberal; når der var folketingsvalg, gav han sine husmænd dagløn for valgdagen og kørte dem til Nykøbing, uagtet han vidste, at de alle som en stemte på Venstres kandidat, medens han selv var højremand. — Han var ganske ligegyldig for rang og titler; da jeg spurgte ham, om jeg måtte gratulere ham til, at hans søn var blevet kammerjunker, svarede han helt forbitret: Nej! — Men han måtte sætte pris på at have indflydelse, når det gjaldt det danske landbrug, og så blev han utrættelig ved at gøre sin mening gældende, uden hensyn til, om han blev villigt eller uvilligt modtaget. Man sagde, at han just ikke var velset i indenrigsministeriet. — En mand med en så stor bedrift må have haft mange ærgrelser og mødt mange ubehagelige overraskelser; men det mærkede man aldrig noget til; der var, om jeg så må sige, noget sejrssikkert over ham. Kun en gang har jeg hørt ham udtale sig forknytt, da stormfloden i 1872 havde ødelagt hans diger på Botø og atter fyldt det allerede udpumpede nor. Jeg sagde da: „Å, hr. etatsråd, det har jo ingen nød, det får De snart i orden igen!“ Han må have mærket, at der var overbevisning i mine ord, ti han udbrød helt fornøjet: „Siger De det! Siger De det!“ Det har sikkert også egentlig været hans egen overbevisning, men den kan jo styrkes ved at en anden udtaler den. Da jeg få år efter kom til Skælby, var alt da også igen i bedste orden.

Man kan just ikke sige, at han var populær, han var det langt mindre, end han havde fortjent. Han havde haft en hård tid 1848, da hadet til Tyskerne blussede så stærkt op. Der var flere gange spektakler på Ourupgård; så vidt jeg husker, vilde hans karle og husmænd engang

ind og ransage hovedbygningen, fordi hertugen af Augustenborg skulde være skjult i den. — Venskabet med fader skrev sig vist fra den tid; han måtte op til gården og tale de ivrige patrioter tilrette. — Det kunde dog være undskyldeligt, om en tysk mands hjerte var noget delt under denne krig. Men han kom mere og mere til at føle sig som et med det folk, mellem hvilket han havde fundet sin virksomhed; han blev en god dansk mand. — Men bønderne talte jo i de år om en herremand omtrent på samme måde, som socialdemokraterne nu taler om dem. — Der var mange mennesker, der var blevne hjulpede af ham; men der var mange flere, som han med god grund havde afvist, og som nu gik og var forargede over, at så rig en mand ikke kunde afse den smule penge, de behøvede. Men han var ikke rig i den forstand, at han havde rede penge. De måtte altid ud at arbejde, store forbedringer og bygningsforetagender er ikke billige og har sikkert optaget overskudet. Selv var han det nøjsomste menneske, der kunde tænkes. De andre herremænd kunde ikke lide ham, dels vel fordi de havde forskellige interesser, dels fordi de ikke kunde finde sig i den førerstilling, han indtog. Han og biskop Monrad kunde slet ikke komme ud af det sammen, måske fordi „to store i en sæk kan ingenlunde rummes“, måske også fordi han ikke ret forstod sig på spøg, og biskoppen kunde spøge meget uforsigtigt, så der var en hvas brod bag spøgen.

Det kan vel nok siges, at Tesdorpf's sans for skønhedssiden i livet var uudviklet, eller måske rettere, at han havde sin egen æstetik. — Han brød sig ikke om „den ædle hesteavl“, han har vist aldrig havt et par fine køreheste; men hans ideal var sikkert en god plovhest. — Gartneren havde sin nød med at få gødning til haven, hvor han selv meget sjældent kom. Men i hans øjne var en god hvedemark meget smukkere end blomsterbedene.

Han havde så godt som ombygget begge mine kirker; mur- og tømmerværk var fortrinlige, men smukke var de ikke.

Efter at jeg var kommet til Skælby, så jeg tidt Tesdorpf. Han kørte en dag hver uge rundt til sine gårde på Gedserodde, og når han om aftenen kørte hjem, kom han om ikke altid så dog ofte ind i præstegården. Det skulde altid kun være et øjeblik, hestene måtte ikke blive spændt fra, og var der nogen på vognen, kunde de bare blive siddende. Min kone har mere end en gang reddet nuværende kammerherre Rønnenkamp, der da var elev på Ourupgård, fra at sidde der og fryse ved at få ham ind i dagligstuen, når Tesdorpf var kommen ind i min stue. Ti så kunde han godt blive siddende en hel time, og det var både fornøjeligt og lærerigt at tale med ham. Han så med glæde på, at de kirkelige forhold i sognene bedredes. Men han havde jo tillige indsigt i og oversigt over alle økonomiske forhold, og han talte gerne derom. Skælby var så afsides, og der var så sjældent lejlighed til at tale med nogen, der havde lidt videre horisont, at disse samtaler var meget forfriskende, og jeg påskønnede, at en så virksom og optaget mand vilde anvende så meget af sin tid på en ensom landsbypræst. Det bedste var dog indtrykket af, at jeg i denne betydelige mand havde en sand ven. — Da Monrad døde, gjorde han et forsøg på at få mig til hans eftermand, men det vilde ikke lykkes. — Ved hans begravelse talte jeg efter hans børns ønske. —

I Skælby kom jeg i berøring med en halvsekteisk retning, de såkaldte Bornholmere. Der var nogle få familier, der havde sluttet sig til disse; men man mærkede ikke videre til dem, de holdt sig rolige og gjorde ingen propaganda. Da jeg havde været der en kort tid, kom formanden for partiet, smeden Hans Chr. Møller, over for at besøge dem. Han kom også op i præstegården, hvor

jeg havde en lang samtale med ham. Jeg kendte den gang meget lidt til hele den af ham ledede bevægelse, så det var ikke usandt, når jeg sagde til ham, at jeg nok vidste, at allevegne, hvor han kom, drog han sine tilhængere bort fra vor kirke; men jeg vidste egentlig ikke, hvad han havde imod den eller dens lære, og jeg bad ham derfor sige mig det oprigtigt. Så begyndte han at holde et langt foredrag om sin lære. Jeg afbrød ham flere gange og sagde, at jeg ikke kunde se andet, end at alt dette også var vor kirkes lære, og at jeg ikke brød mig om at høre, hvori han var enig med denne, men kun om de stykker, hvori han skilte sig fra den og misbilligede dens lære og praksis. Men det var ikke muligt at få ham til at udtale sig derom. Vi fulgtes så ad til en af sognets andre byer, hvor han havde indvarslet til et møde. Heller ikke her fik jeg indtrykket af, at hans tale var noget andet eller mere end en almindelig indremissionærs. Jeg gjorde da, som jeg har gjort mange gange både før og siden, talte lidt om den side af sagen, som han var gået forbi, uden nogen som helst direkte modsigelse. Møller gjaldt ellers for at være en dygtig og begavet mand, men jeg fik ikke indtrykket af noget ualmindeligt. Af hans tilhængere begyndte de fleste at gå i kirke hos mig. Det var alvorlige gudfrygtige mennesker, der holdt sig fra alle offentlige forlystelser; dette var ikke vanskeligt, da der ikke var andre end et skovbal hele året igennem. Men den aften holdt de demonstrativt et møde og gik med deres salmebøger op forbi dansepladsen. — Jeg ved nu nok lidt mere om Bornholmerne end den gang; men det har jeg lært af, hvad der er skrevet om dem, ikke af de erfaringer, jeg gjorde, da jeg selv havde med dem at gøre.

Ligesom i Nykøbing var det gode år, vi tilbragte i Skælby. Vi var alle raske, og vi havde en god og bekvem præstegård, der ikke havde anden fejl, end at der

skulde betales 1400 kr. årlig i renter og afdrag af det byggelån, hvorfor den var opført. Da der tillige hvilede formandspension paa embedet, var det ikke lidt over halvdelen af indtægten, jeg måtte aflevere. Men embedet var stort og kornpriserne høje, så vi slog os igennem, uagtet jeg måtte holde min søn i latinskolen. Vi levede meget stille af den gode grund, at der udenfor sognet næsten ingen var, vi kunde omgås. Til den nærmeste præstegård var der over en mil og til Nykøbing $2\frac{1}{2}$. Vor bedste omgang var forvalter Thomsens paa Gedsergård. Vi var således henviste til sognets folk, og der var mange af gårdene, hvortil vi kom ret hyppigt, og hvis beboere også kom til os. Det kan jo paa en måde være godt, at præsten således er henvist til sine sognefolk; men vi var jo dog i virkeligheden næsten lige så isolerede som i Brøns, og jeg følte trang til at komme ud, hvor der var lidt stærkere strøm i livet. Jeg søgte da og fik embedet som sognepræst i Brønshøj og Rødovre (1880).

7. BRØNSHØJ.

Der er nu gået en menneskealder, siden jeg kom til Brønshøj, og i den tid er meget forandret. Sognet er blevet indlemmet i København, og store dele af det bærer det uhyggelige halvfærdige præg, som altid mærker en stor bys yderste forstæder. En del af sognet, Utterslev mark, havde vel alt den gang fået en købstadagtig bebyggelse; men den var i kirkelig henseende henlagt under St. Stefans sogn på Nørrebro, og jeg havde intet andet med den at gøre, end at jeg besørgede de fleste begravelser derfra, da disse fandt sted på Brønshøj kirkegård, og jeg vilde ikke ulejlige St. Stefanskirkens præster med for den sags skyld at køre derud. Hele den øvrige del af begge sognene var derimod, da jeg kom der,

endnu fuldstændig land, og med undtagelse af nogen indflytning i yderkanterne blev det ved at være således i de 13 år, jeg var der.

Den største forandring ved flytningen var naturligvis, at jeg nu kun havde en halv times gang til den nærmeste københavnske sporvognsstation. Når jeg om aftenen stod i min dør, kunde jeg høre det fjerne brus af den store bys travle færden. Det var ganske den samme lyd, som når jeg i Skælby kunde høre havet bruse. Men der talte den om stedets afsideshed, her om, hvor nær jeg nu var hele det urolige hovedstadsliv. Men også den menighed, jeg nu var kommet til, var meget forskellig fra den, jeg havde forladt. I en henseende stod den over den. Selv arbejdsfolk forstod sig på mange ting, som de i Skælby ingen anelse havde om, de var langt mere selvhjulpne og praktiske. En af de første erfaringer, jeg gjorde i den retning var, da jeg kort efter min ankomst fik et brev fra Amerika med en veksels, som jeg anmodedes om at give en husmandsenke; det var en arv efter en afdød slægtning. Jeg tænkte mig den rådløshed, hvori en sådan kone i Skælby vilde være, når hun fik et sådant stykke papir i hånden, og tilbød derfor, at jeg gerne skulde hjælpe hende at få pengene. Men det blev afvist med stor bestemthed. Jeg tror just ikke, at hun ikke turde betro mig det; hun har snarest ment, at jeg skulde betales for min ulejlighed; man var i Brønshøj ikke vant til, at få noget gratis. — Det var København, der var det centrum, der trak alt til sig; der var intet af den sognebevidsthed, der i Skælby knyttede alle sammen, de enkelte stod isolerede, de havde ingen fælles glæder og sorger, ofte kendte de knap deres naboer. Dette gjaldt dog især Brønshøj, mindre Rødovre sogn.

Det kan ikke siges, at det var gode kirkelige forhold, jeg kom til. Alle var enige om, at min formand havde været en god, velvillig mand; men han var meget uprak-

tisk, og han og menigheden forstod ikke hinanden. Der sagdes, at der aldrig, så længe nogen kunde huske, havde været kirkegang, og vist er det, at der til' at begynde med omtrent var tomt i kirkerne. Den dag, jeg blev indsat, var de fulde nok, men den næste søndag sad der knap en på hver bæk. — I Rødovre var der længe af mænd kun tre gamle, der var stadige kirkegængere. — Jeg gik, ligesom jeg havde gjort, da jeg kom til Skælby, sognene rundt. Det var et stort arbejde, de strakte sig fra Lyngbyvejen til Roskilde landevej, og der var mange udflyttede gårde og huse. Men da dette måtte foregå om hverdagen, traf jeg kun få mænd hjemme. Jeg holdt også bibellæsninger; men til dem kom der ikke ret mange. — Men alligevel gik det, jeg ved ikke hvorledes. Lidt efter lidt kom der flere og flere; jeg fik ikke kirkerne fulde på almindelige søndage, men det voksede dog, og tilsidst havde jeg, især til sidsttjeneste, en helt god forsamling.

Jeg mener ikke, at dette er noget stort, eller noget, jeg kan rose mig af. Men jeg er overbevist om, at der, selv hvor det ser ud, som om ligegyldighed for kirken har bredt sig til alle, dog et sted inderst i bevidstheden hos de fleste findes noget af den gode jord, hvori det kan vokse, når den rette sæd sås. Det er ikke alt, men det betyder dog noget, når mennesker, der i mange år ikke har sat deres fod i kirken, begynder at søge den. Jeg har tidt hørt, at den egn, hvor både Brønshøj og Glostrup ligger, kaldtes „død“, og nu, da jeg skriver dette, ser jeg, at mange præster i København, Roskilde og Frederiksborg amter har sluttet sig sammen om at hjælpes ad at vække livet i disse „døde sogne“. Jeg kan ikke forstå, at præster uden bli offentlig taler om deres egne sogne som „døde“. Hvis de vilde lære dem lidt bedre at kende, vilde de dog vist finde, at der er mange oaser i den ørken, især hvis de ikke kræver, at

al kristendom skal skæres over et partis læst. Brønshøj er da heller ikke det eneste sted på egnen, hvor det er gået fremad i den tid, jeg har kendt den; det er sket mange steder.

Jeg kan ikke fortælle om alle de mennesker i mine sogne, som i min tid har levet og er døde i en oprigtig tro; men en af disse skal jeg dog nævne. Det var en halvgammel pige i Husum, Inger Nielsen. Hun var det taknemligste menneske, jeg har kendt, og tillige en af dem, som de fleste vilde synes, havde mindst at takke for. Som ung havde hun fået et dårligt ben, der nødte hende til altid at gå med krykke. Da hendes moder døde, stod hun ganske ene; hun fik et lille værelse i Husum og en fattigunderstøttelse, og sad og syede for folk. — Så fik hun kræft og blev opereret flere gange. Men lå hun på hospitalet, var hun taknemlig, fordi hun blev plejet så godt og alle var så gode imod hende. Kom hun hjem, var hun lykkelig over at kunne tage fat på sytøjet og over at benet ikke var dårligere, end at hun kunde hjælpe sig selv i og af sengen. Begyndte kræftknuderne så at komme frem igen; kunde hun ikke nok takke Gud, at der ingen kom i armhulen, så hun ikke havde kunnet bruge krykken. Jeg besøgte hende også efter at jeg var flyttet fra Brønshøj, men fik desværre ikke at vide, at hun sidste gang var kommet på hospitalet, før efter hendes død. — Jeg kom siden til at tænke på, at det var mærkeligt, at jeg ikke kunde huske, at jeg nogen- sinde har hjulpet hende med penge; jeg tror grunden har været, at jeg aldrig egentlig har tænkt på, at hun var fattig; hun selv talte aldrig om, at hun manglede noget, og i virkeligheden var hun vel også rigere end jeg.

Kort efter at jeg var kommet til Brønshøj, kom en dag et par unge nygifte gartnerfolk fra Vanløse ind til mig. De var Fynboer, der nu skulde nedsætte sig i en lille gård, de havde købt, og de troede sig forpligtede

til at vise præsten deres vielsesattest. Jeg takkede og sagde dem, at en sådan forevisning var overflødig. Kort efter besøgte jeg dem, og dette blev begyndelsen til et venskab, der varer endnu. Dette ægtepar var af dem, som er en støtte for præsten, især i en by, der ligger noget afsides. Konen er død for flere år siden efter store lidelser, som hun bar med stor tålmodighed. Men manden, Niels Møller, besøger mig endnu jævnlig her i København og er en af mine ældste og bedste venner.

Endnu skal jeg nævne en mand, meget forskellig fra de hidtil omtalte. Det var en skolelærer i Rødovre; han var en en forskrækkelig dårlig organist, så dårlig, at jeg, der er alt andet end musikalsk, måtte blande mig i sagen for i det mindste at få ham fra at spille så langsomt, at al kirkesang var umulig. Men hans skole var i god orden, og han var med god grund afholdt både af børn og forældre. — Men aldrig har jeg kendt et menneske med så krank en samvittighed. Altid havde han gjort noget galt, forurettet nogen, kommet uretmæssig til nogle penge eller deslige. Der var næppe et gran af virkelighed i noget af dette; men for ham var disse selvanklager en højst alvorlig sag, de lod ham hverken i ro nat eller dag. Alt dette betroede han nu mig, og jeg tror nok det lettede på ham, enten jeg efter omstændighederne talte alvorligt med ham eller lo ham ud for disse meningsløse selvplagerier. Tilsidst havde det dog nær lykkedes ham at få en virkelig sag ud af sådan en historie. Han havde da taget sin afsked og var flyttet til København, så jeg kunde ikke passe på ham. Jeg fik da gennem biskoppen en skrivelse fra kultusministeriet, at han havde skrevet til dette, at han for mange år siden som kirkeværge havde tilegnet sig nogle gamle brædder, der tilhørte kirken, og det pålagdes mig i den anledning at lade afholde et politiforhør. Jeg svarede naturligvis, at det kunde jeg på ingen måde inklade mig på, fortalte, hvorledes han var, og sagde, at jeg turde

indestå for, at han ikke ulovligt havde tilegnet sig så meget som en høvlspån, men at han derimod fortjente tak for at have været en pålidelig og omhyggelig kirkeværge, og ministeriet sendte ham virkelig en sådan anerkendende skrivelse. Jeg tror nok, han var glad for den, men jeg er egentlig ikke vis på, om det ikke vilde have beroliget ham mere, hvis han havde fået lov til at afsone den formentlige forbrydelse med lidt vand og brød. Han døde for et par år siden i en meget høj alder, og forhåbentlig er han kommet til at hvile i fred, hvad han her på jorden kun har kendt lidt til.

I året 1883 blev jeg provst for Smørum og Sokkelund herreder, da provst Schousboe tog sin afsked. Jeg havde aldrig tænkt på, at dette skulde ske, ja måske end ikke vidst, at embedet var ledigt, jeg havde et par måneder ligget syg af tyfoid feber, den eneste alvorlige sygdom, jeg har havt, og da biskop Martensens skrivelse derom ankom, var jeg endnu så svag, at min kone måtte besvare den for mig. Jeg vidste heller intet om, at biskoppen havde ønsket at vælge pastor Jantzen i Gentofte, der ganske vist havde mange af de betingelser, som jeg manglede, for at blive en dygtig provst. Men stiftamtmand Bille Brahe havde uden nogen virkelig grund fået noget imod ham, og satte sig bestemt imod hans valg. Jeg var den yngste af provstiets sognepræster, men de fleste af disse var ældre mænd, som man ikke har tiltroet at kunne magte det store provsti. Om jeg kunde, vidste ingen, men man vidste heller ikke, at jeg ikke kunde. Jeg blev således egentlig valgt „i mangel af andres havelse“.

Biskop Martensen lærte jeg kun meget lidt personlig at kende, han døde kort efter min udnævnelse, og det blev Fog, der kom til at indsætte mig. Når jeg tænker

tilbage på den tid, da han var min nærmeste foresatte, har jeg kun lyse minder om ham. Der indtraf intet i provstiet, der kunde nødvendiggøre særlig indgriben i forholdet til præsterne, og jeg ved ikke, at der har været nogen sag, hvorom vi har havt forskellig mening; har der været noget sådant, har jeg sikkert bøjet mig for ham; jeg har aldrig havt vanskeligt ved at lade dem råde, der forstod det. Og det var netop ejendommeligt for ham, at ved siden af den største jævnhed bevarede han altid myndigheden. De sidste år før han tog sin afsked, visiterede han hos mig i Glostrup. Det var sande festdage, medens han opholdt sig i præstegården. Ligesom han syntes at råde næsten over al menneskelig viden, kunde han rumme alle stemninger. Han glædede sig som et barn, da vi en varm dag spiste til middag i haven; når han talte i kirken var det med den dybeste alvor og inderligste overbevisning, og da nogle nabopræster og nogle af sognets beboere var sammen med ham i præstegården, samlede alle sig om ham, han stod som en høvding mellem os. Han kunde, når han ret kom i ånde, udtale sig i paradokser, der kunde være ret dristige; der var altid en mening bag dem, når man vilde forstå ham ret, men de kunde nok forfærde folk, der var meget logisk anlagte, og som straks gav sig til at uddrage konsekvenserne af dem. En aften var jeg med flere sammen med ham hos domprovst Gude. Biskoppen var i et ypperligt humør, det knitrede med åndrigheder, der unægtelig ikke tillod, at der uddrogtes for skarpe logiske konsekvenser af dem. Gude sagde ikke ret meget, men man kunde se på ham, at biskoppens udtryksmåde formelig voldte ham lidelse, og da jeg gik, fulgte han mig ud på gangen og udbød: „Jeg kan aldeles ikke forstå mig på sligt“. — Gudes beundrede ven, biskop Martensen, må ikke have ladet sig skræmme af Fogs form, de var trofaste venner så længe Martensen levede.

Med Fogs eftermand, Rørdam, kom jeg mindre i berøring udenfor hvad mit embede medførte; men her var der aldrig nogen divergens mellem os.

En provsts vigtigste arbejde er dog egentlig at være medlem af skoledirektionen, der her bestod af stiftamtmanden, provsten og et tredje af amtsrådet valgt medlem, der dog kun er til besvær og forsinkelse af forretningsgangen, hvorfor jeg siden fik stiftamtmand Bache til at bevæge amtsrådet til at lade være at udnævne et sådant. — Det var baron Bille Brahe til Svanholm, der beklædte det vigtige embede som Sællands stiftamtmand og amtmand for Roskilde og Københavns amter. Han var af sindelag en sand adelsmand, samt tillige overordentlig jævn og borgerlig i sit væsen. Han bar i hjertet et nag til det nationalliberale parti, der så fuldstændig havde fortrængt adelen fra deltagelse i landets styrelse; han så med tilfredsstillelse på, at nemesis nu havde ramt det, og han forsøgte tidt at drille mig med, at jeg var nationalliberal. Han har altid behandlet mig med stor velvillie, som jeg vandt ved lidt føjelijhed lige straks. Jeg skrev den gang som nu hovedordene med små bogstaver; men det kunde han ikke finde sig i, sådanne skrivelser vilde han ikke underskrive. Jeg svarede naturligvis, at det skulde være mig en fornøjelse at skrive de breve, han skulde undertegne, som han ønskede det, og denne villighed glemte han aldrig.

Han skal have været en dygtig embedsmand i sine yngre år; men han blev tidligt gammel, og der var ikke at regne på megen støtte fra ham eller hans kontor. I reglen lod han mig råde; men ligesom han var meget trofast, når han havde fattet venskab for nogen, således havde han vanskeligt ved at glemme det, når han havde fattet nag. Jeg har alt omtalt, at det var det, der bevirkede, at jeg blev provst. Ulykkeligvis var der nu standende strid mellem ham og Fredriksberg skolekommis-

sion. — Direktionen havde engang besat ét lærerembede med en anden end den først indstillede, og docent Fjord, der med stor dygtighed styrede det stærkt voksende frederiksbergske skolevæsen, var ikke vant til ikke at få sin villie og så tie stille dertil. Sagen var bleven omtalt i bladene, provsten havde givet svar, og der var vekslet ubehagelige skrivelser. — Det kan gerne siges, at direktionen ikke havde gjort andet, end hvad vi så ofte har gjort i min tid; men fejlen var, at den ikke indså umuligheden af at blive ved at styre et så stort skolevæsen som Frederiksbergs paa samme måde som en landsbykommunes. Der var så mange skoler og lærere, at det var aldeles umuligt for provsten at visitere og lære personligt at kende lærerne. Det kneb en del at få tilvejebragt et godt forhold, men det lykkedes dog at få sagerne til efterhånden at gå deres gang i stilhed, indtil en ny ordning unddrog Frederiksberg fra direktionens tilsyn, hvilket for mig var en ikke ringe lettelse.

Der indtraf i den tid, da Bille-Brahe var stiftamtmand, en sag, som fik en i det mindste i min praksis enestående udgang. Der blev rejst anklage mod en lærer for usømmeligt forhold mod pigerne i skolen. Denne beskyldning udgik fra en lærerinde, der havde henvendt sig til et københavnsk sædelighedsselskab, der gjorde anmeldelse til skoledirektionen. Jeg undersøgte så sagen og kom til den overbevisning, at klagen var ugrundet. Jeg gik derfor til stiftamtmanden og spurgte ham, om det ikke var rettest, at vi selv, uden at henvende os til ministeriet, afgjorde sagen ved en skrivelse til læreren, hvori vi udtalte, at vi ikke anså den mod ham rejste klage for grundet, men tillige formanede ham til den største forsigtighed i sit forhold til pigerne. Skulde læreren, der var en ældre mand, på hvem der aldrig før havde været noget at sige, stilles for et politiforhør, vilde hans rygte blive ødelagt, hvad udfaldet end blev. Stiftamtmanden var helt af samme

mening, og der blev skrevet til læreren efter mit forslag. Men så fik, jeg ved ikke hvorledes, en „sædelig“, men iøvrigt ganske uvedkommende mand at vide, hvad der var sket; fuld af indignation gik han op i ministeriet og vakte lige så stor indignation hos en af dettes embedsmænd, og direktionen fik ordre til at indberette, hvad den havde foretaget. Og så fik vi en skrivelse, som jeg aldrig har set magen til. Ellers plejer jo dog selv en ministeriel misbilligelse at være affattet i en ret urban form. Men denne førte et aldeles ubehersket sprog, bebrejdede os vor egenrådighed og var ikke langt fra at beskyldte os for at ville se igennem fingrene med usædelighed i skolen. Men det endte dog med, at af hensyn til direktionen vilde man for denne gang lade det blive ved dens afgørelse. Når enden er god, er alting godt; læreren var jo reddet, og irettesættelsen tog jeg mig ikke nær. Med stiftamtmanden gik det anderledes. En sådan behandling af en højtstående embedsmand var jo også langt mere krænkende for ham, end når det kun var en smule provst, den ramte. Han kom idelig tilbage til denne sag, og nærede en dyb forbitrelse mod ministeren; det var dengang Scavenius. Jeg skal endnu kun tilføje, at læreren sad mange år i sit embede- og måske sidder der endnu, og der er aldrig siden ført nogen klage over ham.

Da Bille Brahe tog sin afsked, blev departementschef Bache hans eftermand. Han havde ord for at være en stiv bureaukrat, en beskyldning, der var ganske uberettiget. Men der var en ting, han ikke kunde finde sig i, og det var vrøvl, og kom nogen til ham med det, er han sikkert blevet kort affærdiget. Men ingen kunde være mere behagelig at forhandle med eller mere forstående overfor andre synspunkter end han. Der var noget ved ham, der allevegne gjorde ham til fører, og man fulgte ham gerne. Men var der en sjælden gang, hvor vi ikke kunde blive enige, foreslog han altid, at vi hver skulde

skrive sin indstilling, og han tog det ikke ilde op, da det en gang skete, at min fik medhold i ministeriet. Det havde stor betydning for mig, at han var en dygtig jurist; jeg selv blev aldrig rigtig hjemme i lovgivningen, men havde en vis tilbøjelighed til at fælde salomonske domme efter hvad jeg anså for billigt, så der var noget i det, da han engang sagde til en af mine venner efter nogle rosende ord om mig: „Men han bryder sig hverken om loven eller profeterne.“ Det var altid en fornøjelse at komme til ham på kontoret, hvad jeg også blev ved med, efter at jeg ikke længer var provst, og altså intet ærinde havde der. Siden, da vi begge var pensionister, besøgte jeg ham jævnligt, og det var med vemod jeg efter familiens ønske holdt ligtale over ham i Fredriksberg kirke.

Jeg har holdt af provsteforretningerne. De førte mig meget ud, og jeg lærte ikke blot at kende præster og lærere, men også sognerådsformænd og mange andre, så jeg tidt blev langt bedre istand til at dømme om de ønsker og forslag, der fremkom. Provstiet var i en stærk udvikling. Der blev bygget mange nye kirker. To af dem kom jeg til at indvie, kirken i Kastrup i vakansen efter Martensens død, og paa biskop Fogs vegne den lille midlertidige bygning, hvori den københavnske valgmenighed begyndte. Hvor mange jeg har lagt grundstenen til, kan jeg slet ikke huske. Men endnu stærkere udvidedes skolevæsnet. Hvor der i begyndelsen kun var en eller to lærere, var der i de sidste år 10 eller 20, hvad der gjorde visitatserne besværlige eller næsten helt umulige. Det lettede meget, da Fredriksberg blev et eget provsti og Sundby, Valby og Brønshøj indlemmedes i København.

Da jeg blev indsat som provst, aflagde jeg det gamle, nu forandrede latinske provsteløfte, der forpligtiger provsten til „jura et privilegia ordinis nostri pro virili tueri.“ Jeg har for mig selv oversat det således i mere tidssvarende form: En provst skal være værn og beskyttelse

for sine præster og lærere, og jeg har altid betragtet dette som en meget væsentlig del af embedet. Især trænger lærerne ofte til beskyttelse, både mod sognerådet og forældrene, også stundom mod højere autoriteter, og det har været mig en glæde, hvor jeg med god samvittighed har kunnet yde dem denne. Men desto sørgeligere er det, når de selv gør dette umuligt. Jeg har i de 20 år, jeg har været provst, måttet være med til at nøde ikke mindre end syv lærere til at søge deres afsked, og i de fleste tilfælde måtte jeg selv foranledige, at dette skete. For så vidt disse lærere ikke var gamle nok til at få en rimelig pension, var dog skolerådet altid villigt til at tilstå dem en understøttelse. Men det er altid, om det end er nødvendigt, en tung pligt, at måtte skride til så hård en forholdsregel.

Af de mange sager, jeg har haft med at gøre, tænker jeg egentlig helst på de stridigheder, der slet ikke blev til sager, fordi det lykkedes at bilægge dem, eller dog i det mindste at få dem stoppede et sted paa vejen, så de ikke kom for ministeriets eller domstolenes afgørelse. Enkelte gange har jeg ligefrem „sylvet“ en sag, o: ladet den på et passende standpunkt dø hen uden at indhente videre oplysninger eller deslige. Det lykkes i reglen bedst at få sådanne sager ud ad verden, jo mindre der er skrevet i dem, vanskelighederne vokser med hvert nyt aktstykke, der føjes til bunken. — Det er faldet i min lod at have haft del i mange stridigheder, og det kan heller ikke undgås; men bjærgprædikenens ord: „Salige ere de, som stifte fred“, har dog altid stået mig for øje.

Jeg har aldrig brugt nogen hjælp til at skrive. Hver tøddel, der i min tid er udgået fra provstiet, har jeg selv skrevet. Det er slet ikke uoverkommeligt, når man beflitter sig på at udtrykke sig kort og bestemt. Da jeg tiltrådte embedet, troede jeg, at den såkaldte kancellistil, de stereotype former for skrivers indledning osv., kun var

omsvøb, som man så vidt muligt burde undgå; men jeg kom snart efter, at de i virkeligheden var tidsbesparende, de var den korteste og tydeligste måde, hvorpå det kunde siges, som dog skulde siges. Jeg talte engang med stiftamtmand Bache derom, og han var deri ganske enig med mig. Naturligvis må også vidtløftig bogføring undgås. Det er med ringe ulejlighed, at man kan holde sådan orden i sit arkiv, at man til enhver tid kan finde en tidligere behandlet sag.

En tid lang besværedes vi med en mængde ministerielle cirkulærer, hvis nytte ikke altid var lige indlysende. Således pålagdes det os engang at skaffe udfyldt skemaer, der skulde oplyse, hvilke farver skolebørnenes øjne havde. Jeg måtte naturligvis udsende dem til lærerne, og efterhånden, som de kom tilbage, lagde jeg dem i en bunke i en reol. Så tænkte jeg ikke på dem, før jeg et par år efter så, at der lå de endnu. Jeg havde glemt dem, og ingen syntes at have savnet dem, og de blev heller aldrig indsendt, så hvis der er affattet en øjenfarvestatistik, saa er den ufuldstændig, Smørum og Sokkelund herreder er ikke komne med, men det rimeligste er vel, at også hele det øvrige materiale ligger og samler støv i et eller andet arkiv. Men der er noget ærgerligt i at besværes med sådanne sager, når man har nok at gøre i forvejen, og det havde jeg i Brønshøj.

Jeg var blevet medlem af sognerådet; men dette havde ikke meget at sige, så længe kommandør Lütken på Bellahøj var formand. Han nød med rette stor anseelse i sognet, som han egentlig styrede efter den homeriske regel: „Mange til herskab var aldrig til gavn, kun en være herre.“ Sognerådsmøderne varede ikke som andre steder halve dage; medlemmerne fik ikke lov til at snakke om alt andet end de foreliggende sager, og tilsidst blev det dog alt, som „kaptainen“ — således kaldtes han altid — vilde. Da han døde, blev terrakottafabrikant Ipsen

hans efterfølger; men han blev syg, og jeg overtog da midlertidig formandskabet. Men Ipsens sygdom varede meget længere, end vi havde tænkt, og selv da han begyndte at komme sig, var det klart, at der vilde gå lang tid, inden han kunde påtage sig noget ekstraarbejde, og så hængte jeg fast ved bestillingen. Ligesom Ipsen bestræbte jeg mig for at vedligeholde alle gode traditioner fra Lützens tid. Men princippet i hans styrelse havde været den største sparsommelighed for at undgå skatternes stigning, og dette kunde umuligt opretholdes. Vore veje var i så dårlig stand, at amtsrådet truede med at lade dem istandsætte paa kommunens bekostning, og Utterslev mark, som talte 14—1500 mennesker, lå hen aldeles forsmødt. Der måtte gøres betydelige kloakanlæg, og de private veje var næsten ufarbare. Deres istandsættelse skulde vel betales af beboerne, men det var sognerådet, der skulde besørge den. — Alt dette måtte der nu tages fat på, og jeg forstod mig kun lidt paa veje og slet intet på kloaker. Men jeg havde god hjælp. Først må jeg nævne *examinatus juris* Smith, der var sognerådets sekretær og holdt det store regnskab og hele kontoret i den mønsterværdigste orden. Men også i sognerådet var der et par mænd, som vilde og kunde arbejde. Ole Rasmussen ejede en lille gård på Islemark. Han var en stille mand, som aldrig trængte sig frem; men han var den mest oplyste bonde, jeg har kendt. Han var inde i mange ting, særlig var han næsten specialist i det danske landbrugs historie. Jeg havde vel også nok læst de fleste af de bøger, han kendte; men forskellen var, at jeg havde glemt dem, men han kunde huske dem. Men han var også en ualmindelig praktisk mand, og han overtog helt arbejdet med vejene. Sognerådet påtog sig selv vedligeholdelsen, i stedet for at hidtil hver gård havde haft sit vejstykke; hvor de var for smalle, udvidedes de, og snart havde vi dem i bedste orden. Tilsyn med

kloakarbejdet førte proprietær Thierry, der blev formand, da jeg trådte tilbage. Alt dette kostede penge, og skatterne begyndte at stige. Da byggeperioden begyndte, bragte den store tilstrømning af en ny befolkning dem op til en rent urimelig højde, men da var jeg ikke længer i Brønshøj.

Embedet havde lige fra reformationstiden været, hvad man kaldte et vicepastorat under bispestolen, så at biskopperne tog tienden, og præsten, der kaldtes hans kapellan, valgtes af ham og levede af avlingen og offeret. Dette var, formodentlig efter 1848, for så vidt forandret, som kongen nu kaldte og præsten regnedes for sognepræst; men tienderne var gåede i statskassen, den store avling, nogle og halvfemsindstyve tønder land, var endnu præstens hovedindtægt. Den var bortforpagtet paa 9 tdr. land nær, som min formand selv havde drevet, og som jeg nu overtog, da jeg ikke godt kunde undgå at holde heste. Jeg fik lodden drænet og fornuftig inddelt, købte hvert år en hel del gødning, drev jorden stærkt med roer i stedet for brakmark, og den ydede det meste af, hvad det kostede at holde karl og heste. Men det var dog uden savn jeg opgav at være landmand, da jeg kom til Glostrup, hvor jeg kunde undvære befordring.

Præstegården bestod af 4 længer gamle bindingsværks bygninger, der omsluttede en stor gård. Den var dårlig vedligeholdt, og selv efter at jeg havde faaet sat den i stand, trængte den altid til at lappes, snart hist og snart her. Stuehuset afgav dog en ret bekvem bolig, som endog fik et ret karakteristisk præg ved sine lavloftede stuer med bjælkeloft og smårudede vinduer. Der var en stor og god have; heller ikke den var vedligeholdt, men heldigvis var det mest udhugning, den trængte til, og den blev straks det første år besørget. Det var ikke, således som vi næsten kan sige om tiden i Nykøbing og Skælby, lutter sorgfri dage vi levede i Brønshøj. Min fader døde

1884, og det gamle hjem opløstes. Også min svigerfader, der var flyttet til København, døde. Lucie måtte sendes til Korsika en vinter, og min kone var i de sidste år langt fra rask. Men alligevel så hun og især børnene bestandig tilbage på dette tidsrum, som en særegen lykkelig og lys tid. Den bragte da også glædelige begivenheder, Hans blev først student, siden kandidat, Lucie holdt bryllup og fulgte sin mand til Vestindien, og vi selv holdt sølvbryllup. — Vi havde god og fornøjelig omgang. I selve byen boede proprietær Kiærbølling, hvis kone blev og er endnu min kones gode veninde, og deres døtre blev privat undervist sammen med vore. På Bellahøj boede kommandør Lütken, hvis kone var en datter af grosserer Andreas Buntzen, og således en fjærn slægtning af min fader, og i deres gæstfri hus fandt vi den velvilligste modtagelse. — Han havde været marine-minister under krigen, men havde nu taget sin afsked og drev med iver sin anselige gård. Det er med taknemlighed, jeg tænker på de mange gange, vi har været gæster i dette hus, hvor svigerdatteren, fru Augusta Lütken, sang for os, og hvor vi kom i forbindelse med svigersønnen, kommandør Suenson. Da Store Nordiske Telegraf-selskab udgav sit store jubilæumsskrift, forærede han, der er dets forfatter, mig det. Det er karakteristisk for ham, at læserne kun får en meget svag fornemmelse af, at en vis lieutenant Suenson, har havt nogen del i selskabets ledelse og dets store fremvækst. Det er ganske vist en mangel ved bogen; men det kunde kun yderligere forhøje min agtelse for forfatteren. — I København havde min kone to søstre og jeg en broder, og efterhånden som børnene blev voksne, kom deres bekendte ud til os, så vi gerne om søndagen havde et tidt temmelig stort selskab, uden at nogen eneste var bedt. Der kom også mange flinke unge teologer, jeg skal blot nævne Erik

Christensen og O. Andersen; den sidste har indtil nu ikke svigtet os.

Et særegent præg fik egnen om efteråret, da der næsten hver dag holdtes militære øvelser, der just ikke var velsete af beboerne, og de kunde også stundom være nærgående nok. En gang måtte jeg ud for at jage et helt kompagni bort, der var kommet ind på kirkegården for at søge dækning bag muren. Jeg forestillede officeren, at da der dog ikke blev skudt skarpt, kunde de lige så godt blive på den udvendige side af muren og blot lade, som de stod på den indvendige, hvad han da også villigt gik ind på. — Stundom holdtes ogsaa høstmanøvrerne hos os; vi kunde da have indkvartering en hel måned, hvad der var besværligt nok for min kone; men for mig var det som en fornyelse af min egen soldatertid. En gang holdtes der til afslutning en høstmanøvre i et skrækkeligt vejr med stærk storm og voldsomme regnbyger. Under en sådan sprang en dør nede i gården op og slog frem og tilbage, så den truede med at slå sig i stykker. Jeg fik mine træsko på og en gammel havehat på hovedet og gik ud for at lukke den. Men medens jeg baksede med døren, fyldtes hele porten med ryttere. Jeg gik hen til dem for at spørge, om de ikke vilde sætte hestene ind og selv komme i hus, til byen var ovre, men det afslog de, og først nu opdagede jeg, at det var kongen, kronprinsen af Grækenland, prinsesse Marie, et par siamesiske prinser og måske flere kongelige højheder, som jeg ikke kendte. Aldrig har jeg havt så fint et besøg, og der stod jeg og lignede vist nærmest en røgter. Da byen stillede lidt af, bad jeg kongen, om jeg ikke måtte hente min kone, for at hun også kunde have den glæde at hilse på Hs. maj., og hun måtte da ud som hun gik og stod og gøre husets honneurs — i porten. Siden havde jeg den fornøjelse at se prinsesse Marie ride i spidsen for garden, der stormede

Husum, modtaget af en geværild, som, hvis der var skudt skarpt, sikkert vilde have „die ganze Armee auf einmal ruinirt.“

Den eneste præstefamilie, som vi havde stadig omgang med, var pastor Holms i Gladsakse. Vi indbød sjældent hinanden, men når vi havde lyst, kørte vi derover en gang imellem en eftermiddag. Vognen var fuld, ti der var børn, af hvilke de yngre var omtrent jævnaldrende med vore, og gæstfriheden i Gladsakse præstegård var ubegrænset. Der var noget, som mindede om de falsterske præstegårde i min barndom. Blot det lille træk, at når vi havde fået piberne tændt, skulde vi ud i marken og se, hvorledes kornet stod; det hørte ligefrem til, når der var fremmede i Kirkeby. Uagtet Holm var meget ældre end jeg, var vi mærkeligt enige om de fleste af de ting, der lå os på sinde. Da jeg flyttede til Glostrup, blev den stadige omgang afbrudt; men jeg ordnede mine rejser paa kirkesyn således, at jeg overnattede i Gladsakse, så var vi dog sammen en aften om året. Nu bor vi tæt ved siden af hinanden på Frederiksberg og kan atter ses jævnligt. — Også pastor Jantzen i Gentofte har vist mig et trofast venskab; ved sit store kendskab til Danmarks kirkehistorie har han ofte og altid villigt hjulpet mig, og han har været en velvillig anmelder af mine bøger.

I Brønshøj havde jeg besøg af en ret mærkelig mand, min farbroder Christian Koch. Han havde været sømand; men han blev tidlig ked af søen og tog ophold i Nordamerika, hvor han nogen tid vandrede vidt om ene med sin bøsse. Han var en tavs mand, som ikke var let at få til at fortælle om det meget, han havde oplevet. Da jeg en gang spurgte ham, om han havde været i Chicago, svarede han: Ja, jeg har skudt Opossummer (pungrotter) der, hvor havnen nu er. Så giftede han sig med en spansk kreolpige og købte en ejendom ved en lille biflod til

Mississippi Nord for Ny Orleans. Den var stor nok; ti, som han sagde, han vilde nødigt have nogen nabo nærmere end tre fjerdingvej. Synderlig indbringende tror jeg derimod ikke den var; han levede mest af tømmerhandel, han havde et skib, hvormed han sejlede tømret til Ny Orleans. Han fik en stor familie; men han kunde aldrig overvinde længslen efter Danmark. Flere gange havde han været hjemme, og nu kom han igen 78 år gammel, og jeg tror egentlig, det var hans håb, at han skulde dø her. — Det var rørende at se hans glæde over alt, det var altsammen bedre end i Amerika. Da vi kørte på det yderste af Nørrebro, den såkaldte Lygtevej, og jeg gav ondt af mig over den skrækkelige stenbro, som den gang var der, sagde han: „Å den er meget bedre end den bedste i Ny Orleans.“ Hvor han kunde komme til det, samlede han blomsterfrø, som han puttede i en lomme, alt mellem hverandre; det skulde sås i hans have hjemme, for at han kunde have den glæde at se danske blomster. Vi gjorde vort bedste for at vise ham alt, hvad han kunde ønske at se. Fru Lütken fra Bellahøj kørte ind med ham til fru Heiberg. Hende vilde han gerne se, for, som han sagde, han havde i sin ungdom været forelsket i hende ligesom alle andre. Jeg kørte en lang tur med ham i skovene ved Fredriksdal. — Hvor glad han end var ved at være hjemme, så længtes han dog efter sin familie; ti var der ikke andet godt i Amerika, så var der hans kone, som dog den gang var død, og hans børn, især en datter, der var „den bedste pige i verden.“ Han var en melankolsk eneboernatur, der gik og grublede over mange sære tanker og religiøse skrupler uden ret at kunne udtale sig for nogen, men han var god og kærlig både imod mennesker og dyr. Han havde lidt meget i den store borgerkrig, fordi han var mod slaveriet, hvad ingen spøg var i en sydstat. Men han havde dog en gang måttet købe en slave, fordi han ikke kunde få

arbejdskraft på anden måde. Da denne siden døde, skrev han hjem, at han sørgede over ham, som havde han mistet en broder. — På et tidligere besøg, da han boede hos sin moder i Kirkeby, kom han hver dag ned i præstegården. Det første, han så gjorde, var, til stor glæde for os drenge, at gå hen og løse bindehunden; han kunde ikke tåle at se den stå og slide i lænken. — Han nåede virkelig at komme tilbage til sit hjem, hvor han døde et par år efter.

Da jeg havde været en halv snes år i Brønshøj, begyndte jeg dog at tænke på forflyttelse. Den store indflytning i sognet var vel kun i sin begyndelse; men der var dog opstået et par kvarterer med en befolkning, som jeg aldrig så noget til, undtagen når de skulde have en kirkelig forretning udført; gik de i kirke, søgte de ind til Fredriksberg eller København, hvortil de også havde fuldt så kort vej som til Brønshøj. Dertil kom, at så godt som hele min indtægt blev mig ydet i byg efter kapitelstakst; men denne faldt år for år, og ovenikøbet måtte jeg ned sætte forpagtningsafgifterne. Det kunde, mente jeg, ikke være så vanskeligt for mig at få et større embede, mit var et af de mindre i provstiet, og det var, om ikke lov, så dog en regel, at når provsten søgte i sit eget provsti, skulde han foretrækkes. Jeg var nu rigtignok en gang bleven sat til side, da jeg søgte Lyngby; men desto visere var jeg på, at jeg vilde få Høje Tosttrup, da jeg 1891 søgte dette, men også her blev jeg skuffet, der kaldtes en anden. Jeg vil ikke sige, at jeg egentlig var syndelig ked af det. Men jeg fandt, at det ikke kunde gå an at finde sig i således den ene gang efter den anden at tie stille til en behandling, der måtte gøre det indtryk, at mine overordnede var misfornøjede med min embedsførsel. Jeg gik da op til biskop Fog, der var meget mere ked af den hele historie end jeg. Han havde anbefalet

min ansøgning på det bedste, men dertil var der altså intet hensyn taget.

Jeg spurgte ham da, om han ikke vidste, hvor kultusminister Goos boede. Jo, ham var det nemt nok at finde, han boede endnu i professorgården på Nørregade. Jeg gik da over til ham og sagde ham, at en så iøjenfaldende forbigåelse efter min mening kun kunde være et tegn på, at man i ministeriet var misfornøjet med mig, og hvis dette var tilfældet, bad jeg ham ligefrem sige mig det, jeg skulde da samme dag indsende ansøgning om afskedigelse fra provstiet, og i denne anføre min grund til, at jeg gjorde dette. — Men dette vilde han på ingen måde have, han vilde meget gerne befordre mig, og tilsidst lovede han mig ligefrem, at jeg skulde få embedet i Glostrup, hvor der var en meget gammel præst, når det blev ledigt. Jeg lovede til gengæld, at jeg i det mindste skulde betænke mig, inden jeg frasagde mig provstiet. — Otte dage derefter udnævntes jeg til ridder af Dannebrog, så jeg kan da i det mindste sige, at jeg ved, hvorfor jeg blev ridder.

Det var imidlertid nær gået således, at ministeren ikke kunde have holdt sit løfte om Glostrup; den gamle pastor Stub var aldeles åndssløv, hans børn fik ham da til at søge sin afsked, og en dag bragte hans svigersøn mig ansøgningen. Jeg lovede naturligvis at anbefale den på det bedste, men da alle oplysninger om embedets indtægter og udgifter manglede, kunde jeg ikke indsende den, før disse var tilvejebragt. Overbringeren tog da ansøgningen med sig, og få dage derefter døde den gamle præst. Havde han levet, til hans ansøgning blev bevilget, havde der hvilet pension på embedet, og jeg kunde da ikke have søgt det. Nu blev det store embede opslået uden nogen afkortning med undtagelse af, hvad jeg selv havde foreslået, at byen Avedøre, der lå en hel mil fra

kirken og adskilt fra det øvrige sogn, henlagdes til et nabosogn.

Da jeg havde indsendt min ansøgning, gik jeg atter op til ministeren. Der holdt en vogn i porten, der skulde køre ham til rigsdagen, og det blev sagt mig, at hans tid var meget knap. Det blev da også den korteste audiens, jeg nogensinde har havt. Samtalen faldt således: Jeg er kommet for at meddele Ds. Ex., at jeg har søgt Glostrup. — Han: Jeg anser det for en selvfølge, at De får det. — Så takker jeg og skal ikke længer opholde Dem. — Jeg skal dog tilføje, at jeg siden flere gange har truffet Goos, og jeg har det bestemte indtryk, at han lige så lidt nærrede nag til mig, som jeg til ham.

8. GLOSTRUP

Det var ingen stor lokal forandring at flytte til Glostrup. Det var kun en god mil fra Brønshøj; men det var dog $1\frac{1}{2}$ mil fra København. Det var ikke noget stort sogn, der var kun tre byer, men kirke og præstegård lå rigtignok i en udkant af sognet. Der var i begyndelsen kun 15—1600 mennesker, men antallet fordobledes i de 15 år, jeg var der. Glostrup var jo stationsby, og der rejstes efterhånden den ene gade efter den anden, der opførtes et par fabrikker, og tilsidst talte den 2000 mennesker. Der var, da jeg kom der, en skole med en lærer, da jeg forlod den, var der 5—6 lærere og lærerinder. Vi fik vand- og gasvæsen, og det hele havde præg af en lille købstad. En trøst var det, at indvandringen her fandt sted i selve kirkebyen og ikke i udkanten af sognet.

De kirkelige forhold var ikke meget forskellige fra Brønshøj, også her var der kun ringe kirkegang, hvilket dog efterhånden bedredes. Men der var en lille flok ivrige Indremissionsfolk, samlet af de kapellaner, den gamle

præst havde holdt, især af pastor Ifversen, der nu var præst ved Helligkors kirke på Nørrebro. De talte vistnok ikke flere end ca. 30 mennesker, og de stod meget isolerede fra den øvrige befolkning. De kom mig i møde med velvillie, og jeg tog mig også af dem, så godt jeg kunde. De havde holdt et ugentligt opbyggelsesmøde omkring i husene, og til dette kom jeg bestandig, og da det blev dem besværligt at have disse møder i husene, holdtes de i præstegården i konfirmantstuen. Jeg havde håbet, at der skulde komme flere til dem, så „skællet“ kunde blive lidt mindre skarpt, men dette slog fejl, det var bestandig kun de samme, der mødte. Dette gik dog helt godt gennem flere år; jeg kom naturligvis disse mennesker, som jeg fik så meget at gøre med, nærmere end de fleste andre, de var alvorligt troende, og adskillige af dem satte jeg virkelig pris på og kom tidt til dem i deres huse. —

Men vi skulde ikke få lov til at blive ved at leve fredeligt sammen. — Indre mission gik i halvfemssindstyverne stærkt på; på et kirkemøde 1892 blev der alvorlig strid med de andre retninger, 1893 kom Harboøresagen, 1897 opfordrede Vilh. Beck til at danne „Indremissionskredse“ osv. „Skællet“ skulde på alle måder befæstes, og så kunde man ikke finde sig i, at nogle få mennesker, der hørte til denne retning, holdt sig til en præst, der ikke havde sluttet sig til den, og som tilmed havde tilladt sig at misbillige dens optræden i Harboøresagen. Ifversen og vistnok flere københavnske præster fik fat på nogle af mine folk og foreholdt dem det utilbørlige deri, og det lykkedes alt for godt at få dem til at indse dette. Det var 1895 eller 96 dette skete. Jeg havde nok mærket, at der var noget i gære, men brudet skete først ved, at de fattede den beslutning at bygge et missionshus. Her skulde der prædikes således, at det rette skæl sattes mellem dem og verden. Men herpå kunde jeg ikke indlade

mig, jeg måtte vælge mellem dem og hele den øvrige menighed, og det var mig ikke tvivlsomt, hvorledes valget måtte træffes. Det blev dog ikke mig, som forlod dem; ganske pludseligt udeblev den største del af dem, både fra mine ugentlige møder og fra kirken og holdt op at gå til alters hos mig. Hvad møderne angår, vedblev jeg at holde dem hver uge hele året for de få, der var blevne tilbage, mest nogle gamle koner, lige til præstegården 1905 brændte. Jeg forholdt mig aldeles rolig i den hele sag, der naturligvis vakte ikke så lidt røre i byen, og talte så lidt om den som muligt; kun en gang fandt jeg det fornødent at vise, at jeg måtte betragte det skete som en fjendtlig adfærd. — Medens missionshuset blev opført, stod der i Missionstidende opråb, bl. a. fra Ifversen, om at komme „denne forsømte menighed“ til hjælp. Da det skulde indvies, kom en af dem, der havde stået for det, til mig og bad, om Vilh. Beck, der skulde foretage indvielsen, på denne dag måtte prædike i kirken, hvilket jeg afslog. Jeg skrev straks til Beck og sagde ham, hvilke mine grunde hertil var, og fik et meget venligt brev fra ham, hvori han dog bad mig betænke „om jeg ikke ved at stille mig i modsætning til det på egnen vakte røre eller dog holde mig ganske afsondret derfra, var årsagen til det spændte forhold“. Men jeg kunde ikke finde, at jeg havde gjort nogen af delene. — Jeg havde i virkeligheden taget mig denne sag nær nok. Jeg skal anføre et eksempel på, hvor fanatisk uvillien mod mig var. Der var mellem dem, der nu vendte mig ryggen, en familie, hvor jeg var kommet oftere end noget andet sted i menigheden; især satte jeg pris på konen, der var mere end almindelig dygtig og forstandig, og om hvis alvorlige kristendom jeg aldrig har tvivlet. Hun havde i huset en gammel moder, der meget savnede, at hun ikke længer kunde komme i kirken, og jeg havde lige fra jeg kom til Glostrup hver lørdag eftermiddag gået ned til hende

og talt så jævnt og enfoldigt, som jeg kunde, med hende om søndagens evangelium. Dermed blev jeg også ved, efter at datteren havde brudt med mig; men medens hun altid før havde været tilstede og hørt på, hvad jeg sagde til den gamle og været mig taknemlig, fordi jeg tog mig af hende, passede hun nu på al tid at være fraværende. Den gamle levede vist et par år efter denne tid, men ikke en eneste gang så jeg hendes datter.

I missionshuset gik det i begyndelsen temmelig hårdt til. Der blev bedet for min omvendelse, og der var en kort tid en Indremissionær, der bl. a. oprettede en søndagsskole, uagtet jeg selv holdt en sådan, som jeg dog siden måtte opgive, ikke fordi der ikke kom børn nok, men fordi det ikke var mig muligt at få medhjælper. Men temmelig hurtigt faldt der dog ro over forholdene. Jeg lagde ingen hindringer i vejen for missionshusets virksomhed. Når det ønskedes, bekendtgjordes det fra prædikestolen, når der holdtes større møder eller kom fremmede præster. Jeg tillod også, at disse prædikede og holdt altergang i kirken på hverdage. Til sidst blev jeg selv ofte anmodet om at tale i missionshuset ved forskellige lejligheder, og adskillige begyndte igen at komme i kirke og til alters hos mig. Da der skulde vælges medlemmer til menighedsrådet, bidrog jeg til, at en af missionens venner blev valgt. Kort sagt, i de sidste år, jeg var i Glostrup, gik alt godt og fredeligt af. Der havde under hele denne strid været anledninger nok til at forløbe sig; der blev sagt mange flere slemme ting om mig, end jeg her kan nævne, men jeg gjorde ingen forsøg på at gøre gengæld, og jeg takker Gud, at jeg blev bevaret derfor. — Mange vil måske mene, at en sådan tilbageholdenhed og uvirksomhed var urigtig, men jeg synes, at resultatet har givet mig ret. „Skællet“ blev mindre og og mindre skarpt, og det var den hovmodige sikkerhed, hvormed det en tid sattes, der frastødte mig. Også inden-

for missionen fik man vist en følelse af, at her var noget galt; det viste sig ved, at man begyndte at holde „helliggørelsesmøder“. Jeg har engang i missionshuset været tilstede ved et sådant, hvor flere bekendte mænd talte. Da de var færdige, sagde jeg et par ord om, at jeg havde undret mig over, at man havde givet disse møder et sådant navn; ti jeg kunde ikke se andet, end at enhver gudstjeneste skulde være et helliggørelsesmøde, der kunde hjælpe Guds børn til fuldkommelse i al god gerning. Men når man nu endelig vilde bruge ordet, fandt jeg det lige så mærkeligt, at vi havde hørt så mange helliggørelsestaler, men ingen havde nævnt Paulus ord om at arbejde på sin saliggørelse med frygt og bæven osv. Havde tonen før, da der taltes så meget om de andre, været for hård, var den nu bleven for blød, da der skulde tales om os selv.

Blandt dem, der havde sin del i, hvad oven for er omtalt, var også en præst i et nærliggende sogn. Han havde altid hørt til Indremission, men bestandig forholdt sig rolig, indtil han fik en meget pågående kapellan, der helt rev ham med sig, og nu gik det løs med møder i flere sogne, så vidt jeg husker dog ikke i Glostrup. — Så kom en dag en kone herfra og fortalte, at hun havde været til en gudstjeneste i denne præsts sogn og efter denne været inde i præstegården, hvor en præst (dog ikke fra mit provsti) havde stillet det spørgsmål til hende, om hun troede, jeg kunde blive salig, og en anden havde med hensyn til mig sagt, at et fyrtårn nyttede intet, når det viste den forkerte vej. Jeg troede ikke at burde finde mig i, at en præst, som jeg mente at stå i det bedste forhold til, fandt sig i, at der i hans stue og nærværelse upåtalte førtes sådan tale om mig, og skrev derfor til ham og spurgte, om denne beretning var sandfærdig. — Efter nogen vanskelighed erkendte han dog, at dette havde været tilfældet, og jeg opnåede en undskyldning. Han

havde ikke selv hørt samtalen, som han beklagede havde fundet sted.

Imidlertid blev forholdene i dette sogn værre og værre. I kirken kom der Indremissionsfolk fra de andre sogne, men så godt som ingen af sognets beboere, der derimod indgav klage både over præsten og kapellanen. Jeg husker ikke enkelthederne, men det endte da med, at biskop Rørdam besluttede at holde en visitats og pålagde mig at være tilstede ved den. Jeg hentede da biskoppen ved stationen, og vi kørte afsted. I kirken holdt præsten en veltalende og dygtig prædiken, men med adskillige ord, hvori der var dobbelt bund, så de sikkert er blevne forståede forskelligt af venner og uvenner. Så kom vi ind i præstegården, hvor forhandlingerne skulde holdes, og der mødte deputationer både af klagere og forsvarere, og det varede i timevis. Men hvad der blev sagt, kan jeg ikke oplyse om; ti det forbavsende skete, at biskoppen ikke tog mig med til forhandlingen, men lod mig sidde inde i dagligstuen, hvor jeg kunde vælge mellem at konversere præstekonen eller at sidde og ærgre mig i stilhed over den flove rolle, jeg spillede. Der kom slet intet ud af den hele ståhej. Jeg tror egentlig, at biskoppen ikke havde fået nogetsomhelst ud af forhandlingen, udover hvad han vidste i forvejen. Da jeg under hjemkørslen spurgte ham, om de deputationer, der havde talt præstens sag, var fra hans eget eller fremmede sogne, vidste han det ikke engang.

Så vidt jeg husker, gik der nu et årstid; så kom der ikke mindre end 13 familiefædre til mig og bad, om jeg vilde modtage dem som sognebåndsløsere. Jeg var langt-fra glad derved. Det var tidligere sket, når brudefolk vilde vies hos mig, uagtet bruden hørte hjemme i et andet sogn, at denne ønskede at løse sognebånd til mig, for at kunne slippe for at betale præsten og kirkebetjenten i hendes eget sogn. Denne trafik var ret almindelig i Kø-

benhavn, men jeg nægtede altid at modtage hende; jeg kunde ikke finde mig i en sådan humbug som en sognebåndsløsning af den grund, som desuden i reglen kun vilde gælde for bryllupsdagen. Ellers havde jeg aldrig havt nogen sognebåndsløsere. Men på den anden side følte jeg medlidenhed med disse mennesker, som jeg fandt havde grund til at klage sig, og jeg lovede at modtage dem. Men jeg sagde dem, at de måtte komme til mig og ikke vente, at jeg, der nu begyndte at mærke, at jeg blev gammel, skulde komme til dem. Faldt der vielser og begravelser, skulde jeg komme til deres kirke, men jeg vilde ikke prædike i den; de måtte komme til Glostrup, når de vilde i kirke og til alters eller have børn døbt. Jeg var kun en gang ovre i deres sogn, hvor jeg gik rundt til dem alle. I de 5-6 år, jeg endnu var i embede, forefaldt der hos dem ingen vielser eller begravelser, så jeg kom aldrig i deres kirke. Da jeg meldte sognepræsten sognebåndsløsningen, fik jeg følgende brev:

„6. Novbr. 1902. Hv. hr. provst Koch! Idet jeg kvitterer for modtagelsen af Ds. skrivelse om sognebåndsløsning, skal jeg til Deres vedføjede private ønske tillade mig at bemærke, at vi ikke kunne dele Deres håb om at samle alle om os. Vort håb og glæde er at kunne samle de troende om os, hvad Gud jo i sin nåde har forundt os så rigeligt på disse egne — og flere vil han nok lægge til. Hvor de andre 200 ere — om her eller andensteds — ja det kommer vel til syvende og sidst ud på et. — Med hensyn til Deres hafte betænkeligheder tillader jeg mig at henvise Dem til 4. Mosebog 22, 5 ff., særlig v. 32.“

Dette skriftsted handler om den moabitiske profet Bileam; men det har aldrig lykkedes mig at forstå, hvorledes det skulde anvendes på mig. Mine betænkeligheder blev en hel del mindre, da jeg så hans ligegyldighed for, hvor „de 200“ gik hen. Det kunde da ikke være så far-

lig en sag, at nogle af dem gik til mig. Der var da også en mand fra Glostrup, der et par år tidligere havde løst sognebånd til ham, uden at han havde havt nogen betænkelighed ved at modtage ham. — Så vidt mig bekendt er det nu også bleven meget roligere i dette sogn, der hørtes allerede i min tid intet om de kraftige agitatoriske udtryk ved møderne og heller ikke om indtrængen i fremmede sogne.

Glostrup blev ved indflytningen for en stor del en arbejderby, og omtrent alle de indflyttede arbejdere var Socialister. Jeg kom en gang, efter at jeg var flyttet til Fredriksberg, til at besøge en gammel hæderlig arbejder, der lå for døden på et hospital. Jeg havde ikke før kendt ham, men han fortalte mig straks, at han ikke vilde have noget med kirken at bestille; men det, sagde han, betydede ikke, at han ikke var en kristen. Kirkefjendskabet var opstået ved, et en klokker engang havde sendt hans kone hjem for at hente en øre, som hun manglede for at kunne betale en attest. Således tror jeg, det er gået med mange. De havde en oplevelse eller havde hørt en historie om en virkelig eller opdigtet forsyndelse af en præst eller klokker, og efter den dømte de det hele. Det var jo således, at det ligefrem hørte til for at være en god Socialist, at man ikke gik i kirke, og det var også kun enkelte af mændene, man af og til så der. Derimod var de meget samvittighedsfulde med at møde til begravelser. I de senere år tillod jeg dem at føre alle deres faner, hvor røde de så var, ind i kirken, hvad de satte stor pris på. Men jeg havde på fornemmelsen, at jeg aldrig havde en mere ivrig lyttende forsamling end ved en sådan socialistbegravelse. De så ud, som om de sugede hvert ord til sig, og om end jeg vogtede mig for at sige noget, der kunde krænke dem, talte jeg i sandhed alvorligt nok om livet og døden og evigheden. — Det kunde også godt ske, at når et barn var sygt, kom fa-

deren selv løbende for at hente mig til hjemmedåb, og borgerligt ægteskab hørte til undtagelserne. Jeg besøgte dem også, når de selv eller nogen af deres familie var syge, og så vidt jeg ved, var jeg altid velkommen. Kun en gang har jeg mødt virkeligt kristendomsfjendskab. Jeg hørte en morgen, at to unge folk, som jeg ikke kendte, havde mistet deres eneste barn, og at der var stor sorg over det; jeg gik straks hen til dem, men traf dem ikke hjemme. Den næste dag kom manden og anmeldte dødsfaldet. Da jeg spurgte, når jordpåkastelsen skulde finde sted, svarede han brøstigt, at der skulde slet ikke kastes jord på. Nå, ja, ja! sagde jeg, det kan De godt blive fri for, men jeg kan ikke give tilladelse til, at De selv eller andre taler på kirkegården. Han havde taget to andre mænd, som jeg ikke kendte, med sig, de skulde naturligvis være vidner til alle de indvendinger, præsten vilde gøre, og alle de mandige ord, hvormed han vilde svare; men dem blev der altså ikke brug for. Begravelsen fandt da sted uden præst og degn, kun graverens kone var tilstede, og hende spurgte jeg den næste søndag, om der så ikke var bleven holdt tale? Jo, det var der rigtignok! Der havde været en hel del Københavnerne i følget, og af dem havde først en mand holdt tale og siden en kone, og hun var den værste. — Denne begravelse vakte megen forargelse i byen.

Stundom blev jeg også indbudt til socialistiske møder, således en gang sammen med Sabroe. Jeg har glempt, hvad der blev forhandlet om. Men ved sådanne lejligheder kom der fra København en del partifæller, som ikke just var rolige tilhørere. Jeg fik dog lov til at tale temmelig uforstyrret. Siden begyndte de at holde skolemøder; der boede en mand, hvis profession var at være foredragsholder, og som også kunde holde en flydende tale om et hvilket som helst æmne, f. eks. om alle de forbedringer, der burde foretages ved Glostrup skolevæsen. Jeg

var meget villig til at indrømme, at mange af de forandringer, han havde talt om, var meget ønskelige, f. eks. heldags- og hverdagsundervisning for de ældre klasser. Men de vilde koste penge, og dem kom de selv for en stor del til at yde. Der var i hele kommunen kun en eller to skatteydere med en indtægt op mod 10,000 kr., så det vilde blive en stor byrde også for de små skatteydere. Men det skulde glæde mig, hvis Socialisterne, der havde stor indflydelse i sognerådet, kunde bevæge dette til at gå ind på de reformer, som de ønskede. Så hørte vi ikke mere om den sag. — Men så kastede foredragsholderen sig over lærerne, udsurgte børnene og fik samlet en hel del historier op om utilbørlig optræden af de navngivne lærere. Jeg sagde dertil, at jeg ikke vilde være med til en sådan forhandling om mænd, som ikke var tilstede, eller til at drøfte anklager mod dem, der rejstes på så løs en grund, og dermed gik jeg min vej. Om der siden er holdt flere skolemøder, ved jeg ikke; jeg blev i ethvert tilfælde ikke indbudt til dem. Men det forhindrede ikke, at der vedblev at være et ret velvilligt forhold mellem socialisterne og mig. Da præstegården brændte, blev formanden for deres forening, en tømmermester, entreprenør for opførelsen af den nye bygning.

Vi fik i Glostrup, som overalt, valgt et menighedsråd. Det var gode kristelige mennesker, men der var just ikke megen dygtighed eller energi i dem. Det sidste var nu ganske heldigt, ti der var ikke meget at anvende energi på. De virksomheder, loven anviste rådet, var rene atrapper. Jeg gjorde, hvad jeg kunde for at skaffe dem noget at gøre, men det slap hurtigt op, og tilsidst havde vi ved møderne intet andet at bestille end at aflægge regnskab for de få penge, der kom ind i kirkebøssen, og som jeg uddelte, ganske som jeg syntes. Det blev derfor heller ikke overholdt, at der efter loven skulde holdes 4 årlige møder. Men gjorde menighedsrådet ringe nytte, lagde

det mig heller aldrig så meget som et hår i vejen. Der var altid den bedste forståelse mellem os.

Glostrup præstegård var omtrent som Brønshøj, fire stråtækte længer, udhusene gamle og forsømte, stuehuset var vel bygget af min formand, men tildels af gamle materialier, der nu var meget medtagne. Vi havde dog også her en bekvem og hyggelig bolig; men hele gården nedbrændte 1905, antændt af flager fra en anden ildebrand. Da ved den tid næsten hele avlingen var solgt, blev der kun opført et stuehus, ingen udbygninger. Salget havde fundet sted under byggeperioden, da der i nogle år opførtes 50—60 huse årlig, og en del af jorden var solgt til høje priser; embedets indtægter var derved stegne med 2—3000 kr. — Haven var i høj grad bleven forsømt, siden min gamle formand havde mistet sin kone. Han havde ikke gjort stort andet ved den end anlægge en gang op til kirkegårdsdiget, hvor han kunde stå og se „mo'ers grav“. Jeg fik den dog hurtig i orden ved megen borthugning og megen nyplantning, så vi kunde have lige så megen fornøjelse af den som af Brønshøjhaven. Men det var mig et savn, at jeg efterhånden måtte opgive selv at arbejde i den; det var alderdommen, der nærmede sig. Nu er den — ikke just som Riserup have forsvundet — men mishandlet ved en borthugning, der måske nok har gjort den til en bedre kålhav, men ikke forskønnet den.

De 15 år i Glostrup bragte os store sorger; Amalie døde på Mors, hvor hendes mand var præst, og Lucies mand døde på St. Croix, hvorfra hun og hendes yngste søn kom hjem; den ældste havde alt nogle år været i huset hos os. Vi havde desuden flere gange alvorlig sygdom i huset. Når dette er tilfældet, er det en lykke, man ikke nok kan takke Gud for, at have råd til at gøre,

hvad der kan gøres. Jeg har prøvet både at være fattig og at have overflod, og jeg betragter det slet ikke som en ulykke kun at have lidt. Men når sygdom slår ind, eller andre ellers trænger til hjælp, kan man ikke være taknemlig nok for at have rigeligt.

Det var dog langt fra, at vi i Glostrup altid havde sorger og ængstelser; der var mange gode og lyse tider. Særlig tænker jeg med taknemlighed på, at jeg nu kunde foretage nogle mindre rejser. — Jeg havde allerede fra Brønshøj været en tur i Schweitz for at hente Lucie hjem efter at hun havde tilbragt en vinter i Ajaccio. Det var, når jeg undtager en lille tur i Skåne, første gang, jeg var udenfor Danmark. Jeg havde egentlig troet, at jeg ikke brød mig synderlig om at komme udenlands. Men denne rejse gav mig en stærk lyst til flere. Vi havde bestandig det skønneste vejr, og Schweitz med sine sne-dækte bjerge, grønne søer og brusende floder, alt belyst af den strålende sol, er da også som den herligste festdekoration, mægtig nok til ikke at skæmmes af de utallige hoteller og andre for de rejsende beredte bekvemmeligheder. —

Min næste rejse var meget forskellig fra denne; den gik til Vestindien. Det var i Januar måned, jeg gik ud fra Southampton på den lange sejlads, der skulde vare næsten 3 uger. Da jeg havde overvundet søsygen, hvilket endda gik ret nemt, var det mig en stor nydelse. Det var helt vidunderligt at sejle fra vinteren ind i den varme sommer på en ugestid, og jeg blev stærkt betaget af den magt, som det store hav øver over mennesker, når man i hele dage intet andet ser, ikke et skib, kun nogle delfiner og flyvefisk og en enkelt stor havmåge i lang afstand. De andre passagerer må have fået det samme indtryk; ti da vi nede i de vestindiske farvande endelig mødte en damper, stimlede de alle sammen på den ene side af dækket og betragtede den med en interesse, som om de

var forundrede over, at der virkelig var et sådant skib foruden vort eget. — Jeg skal her ikke tale om den glæde det var, at leve nogle uger sammen med min svigersøn, datter og mit lille første barnebarn. Men det var en underlig følelse at komme ud og ikke kende en plante eller et træ, alt er anderledes end hjemme, om det så er stjernerne på himlen. Da vi den første søndag gik i kirke, sang menigheden, da vi kom „Den signede dag med fryd vi ser“; det var en nydelig lille kirke, prædikestol og stolestaderne af mahognitræ, alle vinduer åbne, palmerne stak deres blade ind igennem dem, og så kom præsten frem, og alt gik til akkurat som hjemme, undtagen at hans præstekjole var af silke. Mellem tilhørerne så man et enkelt sort ansigt, en neger, der viste at han kunde dansk. Den engelske gudstjeneste holdtes først om eftermiddagen. Men det mærkeligste var dog egentlig at være et sted, hvor man hørte til overracen, ikke fordi man selv mente det, men fordi det anerkendtes af de sorte. Desværre slog min smule engelsk ikke til, så jeg kunde tale med negrene, hvad jeg havde den største lyst til. Jeg har altid syntes, at det var vanskeligt at fatte rigtig kærlighed til missionen, når man boede i et land som Danmark, hvor jeg i det mindste aldrig havde set en hedning. Det var negrene nu ikke; men jeg kan godt forstå, at man kunde gribes af lyst til at trænge ind i disse underlige børns tankegang og følelser, som på engang så op til de hvide, og dog egentlig syntes, at vi ikke var nær så kloge, som de selv, som var ivrige kristne, og dog havde deres egen moral og var fulde af tro på trolddom og forhekselse som deres hedenske fædre havde været det.

Dette måtte jeg nu opgive; men jeg prædikede i alle øernes danske kirker. Efter biskop Fogs ønske bragte jeg menigheden en hilsen fra deres biskop. Da jeg siden talte med en kone, der havde været tilstede, sagde hun til mig:

„Jeg skammede mig over folk i dag. Da De bragte os biskoppens hilsen, burde vi alle have rejst os op og bedt Dem hilse ham fra os. Var det ikke, fordi De vilde have sagt, at jeg gjorde mig vigtig, havde jeg gjort det; men nu må de hilse ham fra mig, md. Schelderup.“ Jeg forsømte naturligvis ikke at bringe biskoppen denne hilsen. — Samme dag fik jeg en kompliment, som jeg ikke kan dy mig for at fortælle. Min datter fulgtes ud af kirken med en ung kreolpige. Hun sagde: „Tænk, fru Hørlyk! jeg ved i dag ikke, hvad et eneste menneske i kirken havde på.“

I Maj rejste jeg hjem igen; men det var ikke den nydelse at rejse nordpå, som udrejsen havde været. Vi fik slud og kulde, så man ikke kunde være på dækket, og det var som en evighed, inden vi nåede England. Vi fik hver dag 7—8 retter dårlig mad. Kødet havde ligget så længe på Is, at det havde tabt al smag, når man lukkede øjnene, kunde man ikke sige, om det var oksekød eller kalkun man havde i munden, og vinen var næsten udrikkelig. Jeg tror aldrig, mad har smagt mig så godt, som da jeg kom ombord på den danske damper i Parkston og fik tre retter dansk mad af allerbedste sort, og da jeg endelig stod på den sandede strandbred ved Esbjerg, kunde jeg gerne ligesom den vidtberejste Ulysses have kastet mig ned og kysset den fædrene jord.

Den næste rejse gik til Norge. Min kone og Hans var med, vi besøgte Anna i Bergen og tog hende hjem med os. Man siger, at det altid regner i Bergen. Men det kan ikke være rigtigt; vi var en halv snes dage i byen og havde bestandig det skønneste vejr. I det hele nød vi Vesterlandets storartede skønhed, allermest sejladsen op ad Sognefjorden. Men min kone og jeg var kætterske nok til ikke at finde behag i Telemarkens ørkener. Det var os en lettelse, da vi nåede ned i Dalen og derfra til Kristianiafjordens frugtbare kyster.

Endelig gjorde vi en Italiensrejse; der var Søster Kiærbølling og pastor Kayser fra Kyndby med os. Vi opholdt os kun tre steder, i Venedig, Florens og Rom. Det var en ganske almindelig turistrejse, hvor vi kun så, ikke alt, men dog noget af det, som alle turister ser, så derom skal jeg ikke tale. Det stærkeste indtryk fik jeg af Rom. Der var to steder, jeg bestandig vendte tilbage til: Forum Romanum og St. Peders kirke. På forum fortalte jo ikke blot ruinerne om den tid, da det romerske rige kunde kalde sig orbis terrarum; men man gik der på den snevre krogede Via sacra på de samme fliser, hvor alle den gamle tids stormænd havde gået. Paa denne plet var det, at folks og kongers skæbne så tidt har været afgjort. — Og St. Peders kirke er som et vældigt monument over den anden periode, da Rom var verdens åndelige hovedstad og et talende vidnesbyrd om, hvilken stormagt den katolske kirke endnu er. Når man har ledt sig en siddeplads op — der findes kun ganske få — og sidder og ser på det vældige rum, tænker man ikke på, om det er mere eller mindre smukt, men at det er forunderligt gribende, det er som det taler til os om, at kristendommen dog er det største og mægtigste i verden. Denne kirke vilde ikke passe noget andet sted end i Rom, hvorfra kristendommen er gået ud over hele Vesteuropa. — Nu er paven „fange i Vatikanet“, og i mange henseender er Rom blevet en moderne by, der stræber efter at ligne alle andre hovedstæder. Men står man oppe ved kirken St. Pietro på bjærget og skuer ud over byen, lægger man straks mærke til, at der ikke er en eneste fabriksskorsten, der udsender sin sorte røg mod den blå himmel; men der er hundreder af kirkekupler og tårne; det er dem, der sætter præg på byen. Mon det savoyiske kongehus endnu rigtig har erobret Rom? Adskilligt minder også om den gamle politiske storhed. Når man ser en magistratsbeslutning opslået på gaden, står der

over den de historiske bogstaver S. P. Q. R. (Senatus Populusque Romanus), og især i Trastevera og andre udkanter af byen, møder man borgerkoner, store, svære og kraftige, ikke just smukke, snarere har deres ansigter et brutalt præg, men tillige et mærkeligt udtryk af en stærk villie. Jeg kunde aldrig lade være at tænke på, at således har Scipionernes og Grachernes mødre set ud.

Den katolske gudstjeneste gjorde ikke noget stærkt indtryk på mig, men vi kom da heller ikke til at overvære nogen af de store fester, hvori kirkerne fremtræder i deres fulde pragt. Mig forekom det, at Mariadyrkelsen var det mest fremtrædende ved den gudstjeneste, jeg var tilstede ved. I Jesuiternes store hovedkirke hørte jeg en flerstemmig mandssang. Den var allerede begyndt, da jeg kom, men sangerne syntes utrættelige; ti den vedvarede endnu, da jeg en halv time efter gik. Men idelig hørte man ordene: „O! Madre mia!“ Jeg er vis på, at de udgjorde en trediedel af hele den lange tekst. Derimod var det smukt at se den andagt og tilbedelse, hvormed mange trådte ind i kirken, f. eks. når en dame i en fin hvid kjole knælede ned på kirkegulvet uden så meget som at se efter, om det var rent. Og dog behandler de deres kirke, om jeg så må sige med en fortrolighed, som også har noget tiltalende. F. eks.: En gammel fin herre kommer ind med en lille hund i en snor. Han sætter sig på en enlig stol, der synes at være ham forbeholdt, og binder hunden ved stolebenet. Da sangen begyndte, knælede han ved stolen, som hunden da sprang op på og sad og stak snuden ind i ansigtet på ham. Ingen syntes at se noget løjerligt i det. — Det er også almindeligt, at en kone med en kurv kommer ind og går hen og sætter kurven fra sig ved et alter, hvor hun knæler, og når hun har bedet sin bøn, tager hun kurven og går sin vej. — Alle disse små iagttagelser er for overfladiske til at man deraf kan drage almindelige slutninger, og

det samme gælder om den eneste protestantiske gudstjeneste, jeg på denne rejse overværede. Det var i Lucerne. Der kom en ung meget smuk præst med velplejede sorte lokker på prædikestolen. Han talte veltalende over et vers af Siraks bog om sangen. Dispositionen var meget klar: Det er en god ting at synge. — Vi bør synge i huset — på marken — i kirken. — Der synges alt for lidt i vort kære Schweizerland — Amen! Mærkværdigt nok var kirken fuld, og der var endog mange mænd i den. — Jeg sagde, da vi gik ud: Nej, må jeg så heller bede om jomfru Marie og vievand og røgelse.

I Florens tog vi en dag op til den gamle Etruskerby Fiesole. Der lå et lille Gråbrødre kloster, og det var, om jeg så må sige, et levende kloster, hvor der var munke, de andre, jeg havde set, var kun museer. Jeg kom da ind, men min kone blev afvist, kvinder kunde ikke få adgang. Der kom en broder, som skulde vise mig rundt, men han forstod ikke andre sprog end Italiensk. Jeg prøvede med alle dem jeg kendte, også dem, hvori jeg slet ikke kunde have ført en samtale, men han rystede på hovedet. Så som den sidste udvej sagde jeg: Latin! Så nikkede han glad og løb og hentede en lærd broder. Det er den eneste gang, jeg har talt Latin, og jeg havde just ikke mit ordforråd på rede hånd; heller ikke han kunde altid få sagt, hvad han vilde. Men i det hele kom vi dog bedre ud af det, end jeg havde turdet håbe, og vi blev helt gode venner. Han viste mig sin celle, fra hvis vindue der var den herligste udsigt over Florens og hele omegnen. Der var også en lille boghylde med måske rigeligt en snes bind, mest middelalderlige bibelkommentarer, men så vidt jeg husker ikke en eneste bog fra vor egen tid. Tilsidst kom vi ind i den lille meget tarvelige kirke. Jeg gav ham en lille gave til hans kloster og sagde så til ham, at vel tilhørte vi forskellige konfessioner, men vi tjente dog den samme herre, om vi nu ikke skulde

bede et Fadervor sammen? Hertil var han meget villig, og vi knælede da sammen ved alteret.

Den sidste aften, vi var i Rom, var jeg tilligemed Kayser, maleren Otto Bache, billedhuggeren Hasselriis og måske nogle flere danske inde på et Osteri ved fonte Trevi. Da vi kom ud, skulde jeg naturligvis kaste en mønt i vandspringet for at være vis på at komme tilbage til Rom. Da jeg ikke havde en eneste småmønt hos mig, lånte en af selskabet mig en. Der var rigtignok nogle, der påstod, det var en falsk mønt, der ikke kunde gælde, og det må vist have været rigtigt; ti jeg har aldrig oftere set det evige Rom og får det ej heller at se. Men jeg er taknemlig, fordi det dog en gang blev mig forundt.

Da vi kom hjem fra denne rejse var jeg 64 år gammel, og jeg syntes endnu, at jeg stod i min fulde både legemlige og åndelige kraft. Så var det en dag, jeg var ude at gå og skød genvej over en mark, hvor jeg skulde over en grøft. Jeg vilde springe over den, som jeg så tidt havde gjort; men til min store forundring kunde jeg ikke, benene vilde ikke sætte fra, jeg måtte krybe ned i den for at komme over. Det var første gang, jeg mærkede, at jeg var bleven gammel. Men snart kom der også andre tegn til. Skolevisitatserne begyndte at falde mig besværlige, og 1903, da jeg havde været provst i 20 år, tog jeg min afsked fra dette embede. Da præstegården var brændt 1905, havde jeg mange bryderier med opførelsen af den nye bygning, hvad vel nok tog noget mere på mig, end det vilde have gjort 10 år tidligere. Hvad præstegerningen angår, voldte det mig ingen besvær at prædike, og jeg tror heller ikke, jeg gjorde det dårligere end før, jeg vil håbe, at snarere det modsatte var tilfældet. Men jeg kunde ikke længer komme ud i sognet som før. Jeg havde alt noget tidligere måttet ophøre at holde bibellæsninger i de andre byer, hvad jeg ellers havde gjort hver vinter. Jeg havde havt mange slemme

ture derover i ondt vejr og mørke aftener, og det var nu blevet for strengt for mig. I det hele kneb det for mig at komme udenfor mine døre, og som følge deraf kom der flere og flere folk i sognet, som jeg ikke kendte. Det blev mig klart, at enten måtte jeg tage kapellan eller søge min afsked, og jeg bestemte mig til det sidste og indgav min ansøgning om afsked, da jeg var fyldt mit 70de år, og jeg har ikke fortrudt det.

I efteråret 1908 flyttede vi så til København, men om den tid skal jeg ikke fortælle. Når en embedsmand er afgået, kommer han snart til at mærke, at han ligesom er kommet udenfor så meget af det, der før lå ham på sinde, fordi han hver dag var beskæftiget med det. Alderdommen ligner barndommen deri, at den kun ret lever i den lille nærmeste kreds. Der er i disse optegnelser kun lige nævnt så meget om vort huslige liv, at læseren kan se, at det er gået os som alle dem, der når en høj alder, at der har været dage til sorg og dage til glæde. Men af alt det meget, jeg har at takke Gud for, er dog intet større, end at det er blevet forundt mig og min hustru at dele ondt og godt sammen i 46 år, og at vi har bevaret sundhed på sjæl og legeme så god, som den kan ventes i vor alder. Vi har mange gode fælles minder at se tilbage på, men intet bedre end den dag for de mange år siden, da vi lovede at leve sammen i medgang og modgang, som ægtefolk bør leve med hinanden, og det var sandt, hvad der derefter tilføjedes, at den, der får en hustru, får en god gave og modtager en velsignelse af herren. — Vi har også alle vore endnu levende børn samlede om os, og om end kredsen af de gamle venner udtyndes, er der dog adskillige tilbage. Vi må takke Gud for en god alderdom. Han bevare os den indtil enden!

Jeg tror ikke, der er mange præster, der har holdt mere af deres livsgerning end jeg; men jeg har ikke savnet den. Jeg kan engang imellem sidde og i tankerne

lave en prædiken, som jeg kunde have lyst til at holde; men jeg ved godt, at det aldrig bliver til noget. Sommetider kan det også komme over mig at skrive et indlæg i en af de mange sager, mennesker strides om. Men det bliver liggende i min mappe. Kun en eneste gang har jeg efter opfordring holdt et foredrag i Ny teologisk Forening. Men det, jeg har søgt, er også et otium, og det hører til det meget, jeg har at takke Gud for, at jeg har fundet det. I virkeligheden er jeg heller ikke arbejdsdygtig mere.

Endnu skal jeg kun tilføje nogle ord om mit forhold til det brogede røre, der har fyldt kirken hele min tid igennem.

Da kirken i Valby indviedes, og vi skulde bringe dens kalk, disk., m. m. ind og sætte dem på altret, faldt der en stor, prægtigt indbunden bibel i min lod. — Da vi efter gudstjenesten samledes hos brygger Jacobsen, fik jeg en lang samtale med billedhugger Sinding. Under denne kom han til at sige, at da jeg gik med den store bog under armen, havde jeg lignet en gammel renaissancepræst.

Fuldt så langt tilbage i tiden har jeg dog ikke været, men nu, da jeg har endt disse optegnelser om mit liv, kommer jeg til at tænke på Sindings ord. Jeg kunde godt give dem den tittel: En gammeldags præsts erindringer. Det er ikke min mening, at det i og for sig skulde være noget godt og rosværdigt at være gammeldags. Jeg skriver intet forsvar for mit liv og mine gerninger, men vil kun, så vidt det er mig muligt, fortælle om dem. — Der har været tider, hvor det at være gammeldags ikke vilde sige så meget, fordi udviklingen gik så langsomt for sig, at det i det mindste synes os, at det ene slægtled lignede det andet, uden at der var nogen kendelig forskel

på dem. Men min levetid har jo netop i alle henseender været stærkt bevæget, og der vilde ingen mening være i, om nogen, der har gennemlevet den, vilde sige, at dette slet ingen virkning havde havt på ham. Det er ligefrem umuligt, og jeg har da også noksom vist, at jeg ikke har holdt mig udenfor, hvad der bevægede sig i tiden. Når jeg oven for så at sige ikke har nævnt min deltagelse i kirkelige forhandlinger, er grunden til dels den, at jeg ikke kan huske de forskellige stykker, jeg har skrevet, og jeg har kun gemt helt enkelte af de tidsskrifter og blade, hvori de har været optagne, men også, at jeg ikke tror jeg har udrettet synderligt derved. Grunden hertil kan vel tildels være, at jeg aldrig har hørt til noget parti. Jeg ved godt, at jeg kun kan sige dette her i fortrolighed; ti når jeg en gang dør og pressen skal skrive mit eftermæle, vil den enstemmigt fortælle, at jeg har hørt til det kirkelige centrum. Men dette er kun rigtigt med nogen modifikation. Jeg har vel altid henregnet mig til, hvad man før kaldte den tredie retning, fordi jeg betragtede den som stammen, hvorfra de andre var udgåede, og fordi der slet ingen partifane fandtes, men den havde rum for forskellige ikke lidt afvigende standpunkter. Men det var mig meget imod, da den tog et navn og begyndte at organisere sig. Efter min mening har den degraderet sig ved at stille sig på linie med retningerne. — Man sagde vel, at man intet kunde udrette i vore dage uden organisation. Men det er vist, at man ikke kan være i nogen hverken politisk eller kirkelig særorganisation uden at sætte til på sin frihed og sin overbevisning. Det viste sig da også allerede i det kirkelige udvalg, at jeg ikke kunde være nogen pålidelig partitilhænger, og den sidste forhandling, jeg har deltaget i, om den Arboe Rasmussenske sag, har bragt mig i modsætning til de fleste af centrums medlemmer, og det sandelig ikke, fordi jeg har

skiftet mening. Resultatet er altså, at „nu rider den herre alene“, men så råder man jo også for vejen.

Men når det således er sandt, at jeg ikke kan henregne mig til nogen retning, er det ikke mindre sandt, at jeg alle dage har været en konservativ mand, men ordet ma forstås rigtigt. Der kan jo være mennesker, for hvem fortiden alene er „de gode gamle dage“, og alt nyt kun er forringelse og tilbagegang, om end der vist nok kun er få af dem her i landet for tiden. — Der er mange flere, der kun ser med foragt på alt, hvad der hører fortiden til, og mener, at jo mere man kan bryde med denne og indrette alt efter moderne teorier, desto bedre vil verden blive.

Men jeg har ikke kunnet stille mig på noget af disse standpunkter. Vi kan og skal rette fortidens fejl, om vi formår det, men vi kan hverken løbe bort fra den eller vende tilbage til den, hverken bygge på en ny grund eller bo i det gamle hus. Der er ingen vej tilbage, men kun fremad. Da Grundtvig og mange med ham en tid mente, at Rationalismen kun kunde bekæmpes ved at vende tilbage til „vore Lutherske fædre“ og Kongelovens og Danske lovs kirkeordning, var det ligeså umuligt, som når S. Kierkegård vilde have os „tilbage til det kloster, Luther forlod“, eller som en gammel jysk præsts hjertesuk, da han 1864 sad tynget af sorg over landets ulykke og trykket af fjendtlig indkvartering og udbrød: „O, Gud! hvor jeg længes efter Stemanns og det danske kancellis dage.“ — Men det er den ægte konservatisme, der er udtrykt i et digt af Mynster til Oehlenschläger:

„End ligge templets gamle faste sten,
vi rydde bort det sammenfaldne grus
og bygger atter frejdigt herrens hus.“

På den anden side kan det også ses i Mynsters alderdom, hvad der altid er de gamles fare, at konservatismen stivner og bliver til en modstand mod enhver forandring.

— Da Werlauff blev gammel, sagde han: „Jeg hader alle forandringer, selv om det er til det bedre.“

Men så lidt som jeg har kunnet slutte mig til en sådan stokkonservatisme, så lidt har jeg kunnet blive et „moderne“ menneske. Jeg ved ikke, hvorledes dette afskyelige ord har nået at blive „moderne“. Det har sin berettigelse i en modehandel eller en skræderbutik, og der ved enhver, at hvor tillokkende det lyder, så har det en stærk bilyd af forgængelighed, jo mere moderne den frakke er, som jeg køber i år, desto mere udsigt er der til, at den til næste år er ubrugelig. Og dog tales der om moderne mennesker, der bor i moderne samfund, om moderne præster, der må prædike for disse moderne mennesker i deres eget sprog, hvis de skal forstås af dem, om en moderne tankegang, moderne kristendomsopfattelse, et moderne Jesusbillede osv. Men der er intet jeg mindre kunde eller vilde indlade mig med end denne modernitet. — Med en lille forandring af Kaalunds vers kan jeg godt sige: „Ildtilbederne af moderniteten, dem slår jeg lige i planeten.“

Hvad der især frastødte mig var den bestræbelse for at sprænge sognegrænserne, som både Grundtvigianerne og Indre mission var enige om. Sognet er i virkelighed grundlaget for hele vor kirkeordning, det er så gammelt som selve kristendommen her i landet. Det er måske det bedste udtryk for min konservatisme, når jeg siger, at jeg kun vilde være sognepræst; jeg trængte til en begrænsning for min virksomhed, til at vide, hvor langt mine pligter nåede, og hvem jeg kunde sige til: Jeg er eders præst. Kun meget sjældent og meget nødigt har jeg prædikeret i fremmede kirker, undtagen når jeg på embedsvegne måtte gøre det som provst, og da var jeg jo dog også inden for en mig beskikket kreds. Men bedst var det, når jeg stod på min egen prædikestol og så alle de bekendte ansigter nede i stolene. Da havde jeg en for-

nemmelse af at være blandt venner, og at vi forstod hinanden. Her kunde jeg, om jeg så må sige, tale konkret, overfor fremmede talte jeg selv som fremmed. Jeg kunde nok tage over i et fremmed sogn, f. eks. for at hjælpe en syg nabo, men jeg kunde ikke tænke mig, at jeg skulde på den måde kunne hjælpe en præst, der ikke magtede forholdene i sit sogn. Er der nogen, der har ævne dertil, så lad ham gøre det; men for mit eget vedkommende har jeg ingen tiltro til, hvad jeg skulde kunne virke ved en enkelt prædiken, men nok til, at der kunde udrettes noget ved stadig prædiken, når præst og menighed kendte og forstod hinanden.

Enten man nu vil anse det for en fejl eller en fordel, er jeg kun bleven lidt påvirket af de kirkelige retninger herhjemme, og det samme er tilfældet med de åndelige strømninger, der er kommet til os udefra. Jeg har, når jeg undtager Danmarks kirkehistorie, aldrig gjort videnskabelige studier, men jeg har dog læst en del, og, som man siger, søgt at følge med. — Således med den såkaldte bibelkritik — et uheldigt ord, men som nu en gang er kommet i brug, og hvormed det er blevet skik at benævne, hvad der i nogle Indremissionskredse er blevet anset for et slemt kætteri. Det har dog ikke været vanskeligt for mig her at skelne mellem ret og uret. Den bogstavelige inspirationsteori må opgives. De forskellige forfattere har sat deres eget individuelle så vel som deres tids præg på skrifterne. Der er dobbelte og ikke altid overensstemmende beretninger om begivenheder osv., alt noget, man dog også før har haft en fornemmelse af. Men når man så vil vende op og ned på det gamle testamente, så at profetien bliver det første og loven det sidste, så behøves der ikke megen historisk sans for at se, at hele den historiske sammenhæng sønderrives. — Og når man vil påstå, at Johannes evangelium er forfattet i det 2det århundrede efter Kristi fødsel, og dets

forfatter, der mere end nogen anden betoner sin samtidighed med ham, altså er en falsator, så forarges man, og når tyske lærde fører bevis for, at Jesus aldrig har levet, så er det næsten lige så mærkeligt, som at andre af deres kolleger gør sig den ulejlighed at gendrive sådanne tåbeligheder. Jeg mener at have lært noget af de nyere bibelgranskninger; men når jeg læser biblen, mærker jeg kun lidt til, at jeg nu gør dette på en anden måde end tidligere. —

Der er jo nu opstået en stærk rationalistfrygt her i landet. Jeg ved ikke, om denne er begrundet eller ej. Men det synes mig, at mange af dem, der råber højest mod Rationalismen, i virkeligheden arbejder på at bane vej for den. Man kan nu næppe læse en artikel i et kirkeligt blad eller tidsskrift, hvor forfatteren ikke føler sig forpligtet til at fralægge sig alt maskepi med dogmatik og dogmer. Mon de gør sig klart, svad det egentlig er, de siger, og hvad dogmatik er? Biskop Martensen betegner den som „den videnskabelige fremstilling og begrundelse af de kristelige troslærdomme i deres indre sammenhæng“. Jeg kan ikke tro, at der skulde være noget mod denne forklaring at indvende. Dogmatiken er ligesom eksegesen og etiken et menneskeværk, og enhver fremstilling af den bærer præg af det både i sine fortrin og i sine fejl; men den er en fornødenhed for ethvert kirkesamfund, det vilde være en forsømmelse, der nok skulde hævne sig, hvis et sådant forkastede bestræbelserne for at fremstille og begrunde de kristelige sandheder i deres sammenhæng. Er det ikke netop sandhedens kendetegn, at der er sammenhæng i den, og skulde det ikke fremfor alt være tilfældet med den sandhed, der er fra Gud, fordi vi så tidt her kun fatter den stykkevis.

Hvad er det, Rationalisterne gør, når de fornægter f. eks. Jesu fødsel af en jomfru, andet end at forgribe sig på et dogma, en trossandhed? Og så er det mærkeligt

at se, hvor travlt dogmefjenderne får med at foreholde dem, at man ikke kan fornægte et dogme uden at forgrube sig på de andre. De kan have ret deri; men kirkelærens sammenhæng er just den dogmatik, de tidligt og sent har angrebet og derved i virkelighed slået sig selv våbnet af hånden. — Kommer Rationalismen, skyldes det hverken den danske eller tyske teologi, men det er dette uforstandige dogmefjendskab, der har banet den vej.

Endnu skal jeg kun nævne den forkærlighed, som adskillige både præster og lægmænd nærer for frikirken. Det siges med stor sikkerhed: Kirken har begyndt som frikirke, og den vil ende som frikirke. — Den første del af denne sætning er et dårligt argument; ti hvorledes skulde kirken begynde anderledes, når den skulde grundlægges mellem Jøder og Hedninge? Også nu er jo missionskirkerne frikirker. Og hvad den anden del angår, er det bedst at tale lidt varligt, når man taler om fremtiden, og meget varligt, når man taler om de sidste dage.

Jeg har hørt en dygtig præst i stærke ord udtale sig for frikirken og sige, at han altid havde sin kuffert pakket for at kunne gå over til den. Denne ytring virkede just ikke stærkt på mig. Jeg tror, han skal passe godt på, at de rejseklæder, han har i kufferten, ikke bliver mølædte, før han kommer afsted. Han er nu bleven provst og ganske sikkert en dygtig og energisk provst. Men jeg kan ikke lide, når en mand, der står i en monarkisk stats tjeneste, erklærer sig for republikaner eller omvendt, og det samme gælder om statskirken og frikirken. Hvorfor forlader man så ikke det samfund, man er misfornøjet med; dørene står jo vidt åbne.

Det er ikke min mening, at jeg vilde ønske, der var fuldkommen ro i kirken, så ikke forskellige meninger skulle kunne mødes og forhandles. Jeg ønsker netop, at det må kunne finde sted i vidt omfang. Men som forholdene har udviklet sig hos os, kan jeg ikke andet end

beklage, at der er sat så megen kraft til på golde stridigheder, og at enden er bleven således, at enhver enig optræden af kirken er bleven umulig, uagtet en sådan hårdt kunde tiltrænges. Det er beklageligt, når der skrives mod kirkens fjender med mangel på forståelse og glæde over uretfærdighed, og det er sørgeligt, når de kirkelige partier bekæmper hverandre med våben, som synes lånte fra den journalistik, som lever af mistænkeliggørelse og af at tillægge modstanderne de sletteste motiver. — Sligt er ikke tegn på kraft, men kun på afmagt.

Dette har måske bidraget til, at det forekommer mig, at jeg kun er bleven lidt og oftest kortvarig påvirket af det hele urolige røre og ikke har kunnet overbevise mig om, at vi alle burde arbejde på de måder, der nu anvises som de eneste rette; jeg har ikke søgt at formene andre at følge deres veje, men jeg har villet have lov at følge min. Og det forekommer mig, at mine teologiske anskuelser såvel som min forestilling om en præsts gerning og pligter væsentlig er de samme, som de har været fra min ungdom af, kun forhåbentlig klarede og rensede i tidernes løb. — Vil man kalde dette stilleståen og mangel på ævne til at følge med, får jeg finde mig deri; men det er ikke med undseelse eller samvittighedsnag, jeg kalder mig en gammeldags præst.

Min sjæl lov herren, og alt, hvad i mig er love hans hellige navn! Min sjæl lov herren, og glem ikke alle hans velgerninger! Ham er det, som forlader mig alle mine synder; ham er det, som læger alle mine sygdomme! Ham er det, som frier mit liv fra graven; med miskundhed og barmhjertighed har han kronet mig! — Salme 103.

9. MIT HISTORISKE FORFATTERSKAB

(Dette stykke er skrevet tidligere end det foranstående; det tilføjes her som tillæg.)

Min første berøring med bogtrykkersværte var ikke historisk litteratur. I årene 1865—71 skrev jeg under mærket C. adskillige korrespondancer fra Slesvig i Dagbladet. — 1867 udgav jeg en piece: „Teologien er dog en videnskab“, rettet mod Rasm. Nielsens „Grundideernes logik“, og 1877 „Kristendommen og den frie tanke“, et indlæg i den af G. Brandes vakte strid. I „Biografisk Lexikon“ IX s. 311 kaldes dette indlæg „vægtigt“. Jeg skal intet sige derom; ti begge disse småskrifter er for længe siden blevne borte for mig. Det vilde ganske vist ikke være vanskeligt at få fat på dem, men jeg har ingen lyst havt til at se dem igen; jeg er bange for, der vilde kun være liden glæde derved, og jeg ved heller ikke, at nogen har taget den ringeste notits af dem. — I årene 1871—80 skrev jeg en del i „Lolland-Falsters stifttidende“, især efter at Jacobsen var blevet redaktør af denne. — Ligeledes begyndte jeg at skrive i Kalkars teologiske tidskrift, som jeg under de skiftende redaktioner har holdt fast ved indtil denne dag. — Men lige til jeg blev 36 år gammel havde jeg aldrig forsøgt eller tænkt på at forsøge at skrive et historisk arbejde, og jeg kan godt sige, at jeg i grunden var lidet forberedt til at kunne foretage et virkeligt historisk studium.

Jeg havde vel fra min barndom af en del historisk læsning; min fader havde ikke så få bøger, og mellem dem var Grundtvigs oversættelse af Saxo og Snorre. Denne sidste har jeg læst mangfoldige gange; jeg kunde den næsten udenad i en alder, hvor jeg forsøgte at lege slaget ved Stiklestad med mine tinsoldater. Naturligvis fik jeg også fat på Saxo, men jeg har til denne dag al-

drig kunnet holde ud at læse Grundtvigs oversættelse af ham til enden. Jeg gav den gang ganske uden grund Saxo skyld for at være kedelig; men jeg har siden opdaget, at ligeså godt som Grundtvigs ejendommelige skrivemåde passede til sagastilen, ligeså uheldig er den, når den skal gengive Saxos Latin. — Mit første kendskab til Danmarks historie fik jeg fra L. C. Müllers bog, som jeg ligeledes elskede højt. Jeg fortsatte også at læse, hvad jeg kunde overkomme af andre historiske skrifter, og jeg skal også nævne, at Ingemanns og Walter Scotts romaner var min yndlingslæsning, og at jeg har kunnet det halve af kæmpeviserne i Nyrups og Rahbeks samling udenad. Jeg har derfor aldrig kunnet finde mig til rette med de nyere udgaver, hvor man har søgt at bringe dem tilbage til deres oprindelige form. De har gjort samme indtryk på mig som de kirker, der er restaurerede således, at alle de spor, de mange slægter, der har brugt dem, har sat sig, er udslettede.

Da jeg var 16 år gammel, blev C. Paludan-Müller rektor for Nykøbing skole. Det var første gang, jeg kom i berøring med en virkelig historiker, der tillige var en fortrinlig lærer, som jeg tænker på med taknemlighed. Han fordrede meget af os, bl. a. skulde vi lære en mængde årstal; men jeg har siden erkendt, at han havde ret, når han sagde, at det var lettere at lære mange end få, fordi de mange støttede hverandre, medens de få stod isolerede; at kunne årstallene er at forstå begivenhedernes sammenhæng. Størst gavn havde jeg af Paludan-Müller, når han lod lektier være lektier og fortalte os, hvad der ikke stod i bogen. Der er enkelte af de foredrag, han således holdt, der siden har været vejledende for mig. Jeg kunde da også den gang min historie tilgavns, og når jeg ikke fik udmærkelse ved afgangseksamen, var skylden kuriøst nok, at jeg løb sur i årstallene i den guldbergske periode, som

det nu ikke er for dristigt at sige, at jeg kender bedre end Paludan-Müller har kendt den.

Ved universitetet hørte jeg kirkehistoriske forelæsninger af Hagen; men hverken han eller hans eftermand Hammerich fik nogen betydning for mig. Hvad jeg lærte af kirkehistorie skylder jeg Kurtz's og C. Hases lærebøger. Jeg husker fra studentertiden kun en historisk bog, som har gjort et varigt indtryk på mig: Allens „Det danske sprog i Slesvig“. Jeg sad på Regensens læsestue fra morgen til aften, indtil jeg havde fået læst den ud, og uagtet jeg havde dårlig råd dertil, købte jeg den på læsestuens auktion, og den står endnu på min boghylde. Jeg følte en brændende lyst til at læse noget mere om striden mellem Dansk og Tysk i Slesvig, jeg var jo selv en Slesviger. I min naivitet mente jeg passende at kunne begynde med at læse „Dannevirke“; men da universitetsbiblioteket slet ikke havde bladet for tiden før 1848, blev der intet af det studium.

I den første halve snes år efter at jeg var bleven kandidat, forbød det sig af sig selv, at jeg kunde drive noget egentligt studium; men da jeg 1871 var bleven kaldskapellan i Nykøbing, vågnede den smule videnskabelige drift, der må have været i mig; jeg fik lyst til at udføre en historisk undersøgelse. Der var ingen, der tilskyndede mig, Paludan-Müller forlod byen, og jeg talte ikke til noget menneske om min hensigt, vistnok fordi jeg betragtede det som et forsøg, der lige så godt kunde mislykkes som lykkes, og i første tilfælde var det bedst, at ingen fik noget at vide om det. Men jeg, der den gang kunde overkomme en del arbejde, syntes ikke, at mit embede og en del informationer gav mig nok at gøre; præster havde den gang ikke så travlt som nu. — Jeg kan nu slet ikke huske, hvorledes det gik til, at jeg slog ned på biskop Balle; men en eftermiddag gik jeg op i latinskolens lærerværelse, hvor der i et lille håndbibliotek stod et eks-

emplar af Erslevs forfatterleksikon og afskrev det meste af den lange artikel om ham; jeg fik så at vide, hvad han havde skrevet, og hvad der var skrevet om ham og kunde begynde at gøre mig bekendt med begge dele. Arbejdet var besværligt nok; jeg ejede meget få bøger og slet ingen håndbøger; de to biblioteker, der var i byen, latinskolens og det Classenske bibliotek, indeholdt langtfra alt, hvad jeg skulde benytte, og det var forbundet med mange omstændigheder at få bøger sendt fra København. Under et kort ophold her prøvede jeg på at benytte Sjællands bispearkiv, men uden synderligt resultat. Jeg havde ikke noget begreb om arkivundersøgelser, og på bispekontoret var der, hvad der er let forståeligt, ingen hjælp at få. Ingen vidste besked om, hvad der fandtes. Men jeg blev grebet af en vældig arbejdsiver. Bogen blev skrevet, rettet og omskrevet, og da jeg var færdig, var jeg så tilfreds med den, som nogen ung forfatter kan have været med sit første arbejde. Jeg gjorde endog et forsøg på at benytte den som en disputats for licentiatgraden, men den blev tilbagevist, fordi jeg havde anden karakter ved embedseksamen og derfor ikke kunde disputere. Professor H. Scharling meddelte mig det som fakultetets dekanus, og hans fader tilskrev mig et kærligt trøstebrev. — Det var dog heldigt, at det gik således; var den bleven antaget, vilde jeg sikkert have fået en varm promotionsdag.

Ti „Biskop Balle“ er ikke blevet nogen god bog. Ikke at det, den fortæller, ikke i det væsentlige skulde være rigtigt; men det billede, jeg har givet af den gamle biskop, mangler baggrund. Jeg har hverken havt tilstrækkeligt kendskab til, hvad der gik forud for hans tid eller til de politiske og sociale forhold i denne, og bogen er skrevet, ikke fordi der lå mig noget på sinde, som jeg vilde have sagt, men fordi jeg vilde skrive en bog — og den blev derefter. Den har kun i ringe grad forbedret eller forandret

det billede af Balle, som J. Møller har givet i sin biografi af ham. — Bogen blev anmeldt af pastor Jantzen, mere velvilligt, end den havde fortjent. Jeg husker også, at den blev omtalt af G. Brandes, der kaldte den et lærd skrift. Det må vel have smigret mig, siden jeg kan huske det; men hvad enten ordet har været ment som en ros eller en dadel, var det ufortjent. Det bogen manglede var just lærdom. — Til min undskyldning må det dog siges, at da den udkom 1876 vidste man kun lidt om Danmarks historie i slutningen af det 18de århundrede; der er siden kastet et nyt og rigt lys netop over dette tidsrum; har den end kun bidraget lidt dertil, er den dog et af de første forsøg i denne retning.

I den følgende tid har jeg af kirkehistoriske arbejder udgivet „Den danske kirkes historie 1801—17 og 1817—54 (1879—83)“, „De danske landsbyskolors historie til 1848“ (1882) og i forening med dr. Rørdam „Fortællinger af Danmarks kirkehistorie 1517—1848“, og endelig „Fra Grundtvigianismens og Indre Missions tid“ (1898). Denne sidste bog omhandler tiden efter 1848; den kan næppe regnes for at være et egentlig historisk arbejde; men vil man medtage den, har jeg altså behandlet hele det 19de århundredes kirkehistorie. — Jeg tør sikkert sige, at disse bøger har adskillige fortrin for den første. Efter at jeg 1880 var bleven præst i Brønshøj havde jeg ganske anderledes lejlighed til at benytte bibliotekerne og rigsarkivet end tidligere. Især i det sidste har jeg arbejdet flittigt og derved kunnet finde adskilligt, som kastede nyt lys over personer og begivenheder, medens man derimod med rette vil finde, at bibliotekerne kunde være benyttede bedre. Mit kendskab til litteraturen har altid været ufuldstændigt, hvad ikke er så underligt, når man betænker, hvor bar bund jeg stod på, da jeg begyndte studiet, og hvor lidt tid jeg har kunnet anvende på det.

Efterhånden som jeg fik noget mere oversigt over den

almindelige historie i det tidsrum, jeg behandlede, gik det mere og mere op for mig, at det var en skæv betragtning både af slutningen af det 18de og begyndelsen af det 19de århundrede, der havde sat sig fast, og som trængte til at rettes. Oplysningstiden var blevet karakteriseret af Romantikerne og enevældens sidste tid af de mænd, der havde bekæmpet og overvundet den, og deres dom var ikke retfærdig. Dette var så indlysende, at det måtte blive erkendt af alle, der mere indtrængende undersøgte disse tidsrums historie, og der er næppe nogen af de mange, der har gjort dette, som ikke hurtigt er blevne opmærksomme derpå. Jeg har udtalt det bestemt 1879 i fortalen til „Danmarks kirkehistorie 1801—17“. I profanhistorien har man dog altid erkendt betydningen af den filantropiske bevægelse og den sociale lovgivning, den fremkaldte; men i kirkehistorien, hvor denne ikke kunde nærmere behandles, var billedet af tiden blevet så mørkt, at det måtte kaldes ligefrem fortegnet. Det var Helvegs kirkehistorie, der her var den vigtigste for ikke at sige den eneste kilde til det almindelige kendskab til disse tidsrum. Denne bog har visselig store fortjenester, og den er og vil længe blive ved at være den eneste samlede fremstilling af den danske kirkehistorie; ingen, der vil beskæftige sig med denne, kan undgå at benytte den. Men netop slutningen af den er dens svageste del. Han slår det hele tidsrum sammen som Rationalismens tid, og i den kan han ikke se andet end forfald og mørke, medens siden Grundtvigs store skikkelse for ham har overskygget alt andet. Jeg måtte derfor se helt bort fra ham og danne mig en selvstændig og af ham uafhængig mening om begivenheder og personer. Jeg kan endnu ikke se andet, end at dette ikke er mislykket for mig, og at jeg ikke har gjort Grundtvig uret ved at drage ham ned i den hele historiske sammenhæng, og jeg har fremdraget adskilligt nyt til oplysning om ham, som man i fremtiden

ikke kan gå udenom. Men Helvegs fremstilling var i det mindste hos Grundtvigianerne omtrent kanoniseret, og mine afvigelser fra ham har bidraget til, at mine bøger er blevet mindre læst og har fundet mindre tiltro, end jeg tør tro, de har fortjent. Men netop fordi jeg står i så ringe gæld til min nærmeste forgænger, kan jeg med en vis ret kalde min fremstilling af den nyere danske kirkehistorie førstehånds arbejder. Når de engang afløses af andre, vil der være adskilligt i dem, som bliver rettet, og endnu mere at tilføje. Men man vil ikke gå dem forbi, og jeg håber, at de vil kunne blive et brugeligt grundlag for fremtidens forfattere.

Min opgave måtte det blive at påvise, hvorledes oplysningstiden ingenlunde blot var en forfaldstid, men at den havde haft store opgaver og tildels havde løst dem, medens tillige skævheden i dens teologi og hele dens betragtning af menneskelivet bevirkede, at den ved det 18de århundredes begyndelse havde udtømt sin kraft. Men den egentlige Rationalisme, der optog arven efter den, var i virkeligheden en begyndende opgangstid. Vil man, hvad jo altid bliver ufuldkomment, sætte et bestemt årstal for strømkentringen, er det ikke 1825, men 1800. Ingen, der beskæftiger sig med disse tidsrum, vil kunne undgå at se, hvorledes det er, som om alt glider nedad i det 18de århundrede. Alle foranstaltninger, selv om de foretages af virkeligt troende mænd, der mener at bidrage til at redde det væsentlige i kristendommen, giver tabt på punkter, der ingenlunde er uvæsentlige (Guldbergs og Balles salmebøger, Adlers liturgi osv.), og mænd, som har stået på et positivt kristeligt standpunkt, (Bastholm, Hornemann o. fl.) ender på et nærmest rent naturalistisk. — Men efter 1800 går det lige modsat. Alle de mænd, der blev bærere af fremskridtet i det 19de århundrede, har i deres ungdom stået på fortidens standpunkt. Det er oplysningstidens ære, at den har kunnet efterlade sig en sådan ungdom;

der har næppe været noget tidspunkt, hvor der imellem de unge har været så mange betydelige mænd, som der var i den slægt, der trådte til ved hundredårskiftet. De vendte sig alle mod deres ungdomstids livsopfattelse; men de var dog næppe blevne, hvad de blev, uden at have gennemlevet denne, og det bliver en af opgaverne for historien, ikke blot at vise, hvad Mynster, Grundtvig, Øhlenschläger og mange flere har brudt med, men også, hvad de har bevaret fra det oplyste 18de århundrede.

Jeg tror at have angivet den rigtige betragtning af den nyere danske kirkehistories forløb, når jeg har betegnet den som en strid mellem forskellige kirkelige retninger, hvis historie kan udtrykkes i en kort formel: De begyndte altid med at have ret og endte altid med at have uret. — Der er vist ingen, der vil nægte, at dette har vist sig at være rigtigt for fortidens vedkommende; men de nuværende retninger følte sig dybt krænkede, da jeg forment, at det vilde gå dem ligeså. Men i den henseende tør jeg nok sige med Hans Tausen: „Imorgen skal min retfærdighed svare for mig.“

Hvad jeg her har søgt at antyde vilde være kommet klarere frem i mine bøger, hvis jeg ikke havde begyndt på for sent et tidspunkt. Når jeg ser bort fra „biskop Balle“, er det den egentlige Rationalisme, jeg har behandlet, medens det vilde have været bedre, hvis jeg havde begyndt med oplysningstiden. Men det er først i de senere år, jeg har studeret denne grundigere. Talrige afhandlinger, især i „Kirkehistoriske Samlinger“, bærer vidnesbyrd derom. Dr. Rørdam har altid med stor redbondhed givet mig adgang til disse, og der er ikke mange af de i de sidste 30 år udkomne bind, til hvilke jeg ikke har ydet bidrag. Dette har dog ikke kunnet tilfredstille mig, jeg har følt mig forpligtet til at udarbejde Oplysningstidens historie i sin helhed, og således, rigtignok først efter at bygningen var opført, at lægge grundvolden under den. I mange år

har jeg arbejdet derpå, og egentlig betragter jeg dette arbejde som mit hovedværk; jeg håber her at have tilvejebragt et fuldstændigere materiale både af trykte og utrykte kilder end i de tidligere skrifter; men det er ikke lykkedes mig at finde nogen forlægger; måske kan skriftet udkomme efter min død.

Et kirkehistorisk skrift står helt udenfor den øvrige række, nemlig „Gudstjenesten i den danske kirke efter reformationen“. Dets fremkomst skyldes egentlig min trofaste ven pastor Jantzen. Da jeg efter at have endt et arbejde spurgte ham, om han ikke kunde sige mig, hvad jeg nu skulde tage fat på, anviste han mig denne opgave. Det er ikke en liturgiens historie, jeg har villet skrive, men jeg har ønsket at påvise, hvorledes gudstjenesten virkelig er bleven holdt, og jeg tror, at det er lykkedes mig at vise, både hvor længe gamle skikke og forestillinger (f. eks. den katolske opfattelse af nadveren) hængte fast, og at de store forandringer, der er skete siden reformationen, næsten alle er satte i værk på trods af lovgivningen, der bestandig kommer bagefter med sin anerkendelse af dem. En meget væsentlig kilde har biskoppernes landemodsmønta været; der er ikke mange af både de trykte og utrykte samlinger af disse, som jeg ikke har gennemlæst. — Skriftet udkom ikke særskilt, da jeg ikke kunde få nogen forlægger til det, men det blev trykt i Kirkehistoriske Samlinger.

Jeg dristede mig nu også til at give mig i lag med æmner, der hørte under profanhistorien, og 1886 udkom Christian VI.s historie. Den havde den skæbne, at 8 år efter udkom Holms langt større bog om den samme konge, og dermed måtte min bog betragtes som forældet, så meget mere som han har havt fuldstændigere og grundigere kendskab til kilderne end jeg. Jeg mener dog, at min forståelse af personer og begivenheder på enkelte punkter endda kan være værd at agte på. — Jeg har også

skrevet Frederik V's historie; men den er aldrig bleven trykt.

En skildring af Christian VI's tid bliver dog for en stor del kirkehistorie, da de pietistiske stridigheder i den spiller så stor en rolle. — Dette er i langt ringere grad tilfældet med A. S. Ørsted, hvis levned jeg udgav 1896. Men jeg kan her sige, at æmnet ligefrem påtrængte sig mig; jeg havde noget på hjertet, som jeg følte mig forpligtet til at sige. Jeg havde fundet nye oplysninger om væsentlige stykker af Ørsteds liv, og jo mere jeg fandt, desto klarere blev det for mig, at der i det mindste udenfor juristernes kreds herskede en helt falsk opfattelse af hele hans virksomhed. Det var, som om alt, der lå forud for 1848 var glemmt, og hans ministervirksomhed efter dette år endnu bedømtes fra det gamle nationalliberale standpunkt. Han betragtedes som den politiske friheds og pressefrihedens værste fjende, medens sandheden var, at ingen af Frederik VI's og Christian VIII's mænd havde været en mere trofast forsvarer af begge dele i den tid, da der hørte mod til at føre et sådant forsvar. — Jeg havde selv tidligere i min uvidenhed delt de gængse forestillinger, og desto mere følte jeg mig forpligtet til at forsøge at berigtige dem. Det var naturligvis en mislig sag at indlade sig på for en forfatter, der ikke var jurist; men hans juridiske betydning var jo anerkendt af alle virkelig sagkyndige, og jeg fandt det muligt uden at komme ind på enkeltheder at påvise de grundsætninger, han også her var gået ud fra, og give et virkeligt og helt billede af ham.

Jeg nærer en vis forkærlighed for dette skrift. Det er ikke, fordi det udvortes set fik gode kår. Jeg fik intet honorar for det, og det blev kun meget lidt solgt; anmeldelserne var, så vidt jeg kender dem, få og lidet indgående; men jeg har dog mærket, at det er blevet læst og anvendt. Da jeg i Salmonsens konversationsleksikons Ørstedsbiografi fandt udtrykket: „Hans berømte skrift om

trykkefriheden“, tilstår jeg, at jeg tilregnede mig æren for, at dette nu kunde kaldes således. Der er næppe nogen anden, der tidligere har gjort opmærksom på dets forbavsende frodighed. Det var mig også en tilfredsstillelse, da Bricka efter at have læst min bog betroede mig at skrive Ørsteds biografi i „Biografisk leksikon“.

Foruden de egentlige bøger har jeg skrevet mange afhandlinger i „Historisk tidsskrift“. Det redigeredes den gang af Bricka, hvem jeg skylder mere, end jeg nu kan huske eller udrede. Ved siden af en levende interesse for medarbejdernes arbejder, øvede han en forstandig og korrekt kritik over disse, så man aldrig fortrød at følge hans råd, heller ikke når det gik ud på at tage et manuskript tilbage. Jeg, der egentlig slet ingen skole havde, trængte til at komme under en sådan tugt, især for 30 år siden, da min første artikel blev optaget.

Jeg skal nævne nogle af disse afhandlinger, som jeg anser for de betydeligste. — I 6te R. II: „En finansiell krise 1763—64. Den skildring, her er givet af, hvorledes den truende statsfallit afvendtes ved Schimmelmans kraftige og dygtige ledelse af finanserne, er af senere forfattere (Holm og Schovelin) bleven anerkendt som væsentlig rigtig. — Efter at jeg i det kongelige bibliotek havde fået fat på et hidtil ubenyttet manuskript af Joh. Bülow, skrev jeg i samme række III: „Frederik VI's barndom og ungdom“. Jeg havde her det held at vække noget mere opsigt, end jeg var vant til. Der opstod nogen diskussion om afhandlingen, og i denne deltog en anonym forfatter, som jeg senere fik at vide var prins Vilhelm af Glücksborg. Det var dog, så vidt jeg husker, ikke min fremstilling, han polemiserede imod, men den anvendelse, der var gjort af den i „Politikken“. Jeg selv holdt mig udenfor forhandlingen. — I det følgende bind skrev jeg en biografi af Schack Rathlou. — Da jeg bragte Bricka manuskriptet, sagde jeg til ham, at denne afhandling i

modsatning til den forrige slet ikke vilde blive almindelig påagtet, men i virkelighed var den meget værdifuldere. Det væsentlige grundlag for den var S. Rathlous papirer, der opbevares i arkivet på Ravnholt, hvorfra pastor Crone, som bestyrede dette, med stor velvillie sendte mig, dels originalerne, dels sine egne omhyggelige afskrifter af disse. Det lykkedes mig her til dels at kaste et nyt lys over den såkaldte Guldbergske tidsrums historie. Rigtigheden heraf er bleven anerkendt af E. Holm, medens Aage Friis har fastholdt den tidligere opfattelse. Men størst vægt lægger jeg på, at jeg derved har sat et minde over en mand, hvis navn før sjældent nævntes, og som dog med rette har fortjent en plads i Danmarks historie. — Endelig har jeg skrevet adskillige afhandlinger om Struensee: „Struensee og det danske kancelli“ (3te R. IV), „Struensees parti“ (6te R. V), „Kabinettet i Struensees tid“ (7de R. III), anmeldelse af V. Christensen, Christian VII's sindssygdom (8de R. I) og i „Museum“ 1891: „Hvorledes kom sammensværgelsen mod Struensee istand“, samt i „Dansk Tidsskrift V“: „Struensees omvendelse“. — Hovedkilden til Struensees historie er hans og hans tilhængeres papirer, der konfiskeredes, da de fængsledes, og som nu tilligemed akterne i deres proces opbevares i rigsarkivet. — Jeg tror ikke, der er mange af disse, som jeg ikke har læst.

Foruden de egentlige afhandlinger har jeg i „Historisk Tidsskrift“ skrevet nogle anmeldelser. Jeg har ved disse havt et forbillede i de anmeldelser, Bricka i en periode skrev. Disses fortrin er, at man med udbytte kan læse dem, selv om man slet ikke kender det anmeldte skrift; de er i virkeligheden selvstændige afhandlinger foranledigede ved dette. Jeg har stræbt efter det samme, og i den henseende håber jeg ikke at have gjort mit forbillede skam. Men Bricka stræber desuden bestandig efter at korrigere og supplere det anmeldte skrift, og i den hen-

seende har jeg langt fra kunnet nå ham. — Jeg har dog altid nødig villet anmelde et skrift, når jeg ikke havde grundigt kendskab til den tid og de forhold, det beskæftigede sig med. Da jeg således anmeldte Aage Friis, „Bernsdorferne i Danmark I“, gjorde jeg det først efter længe at have vægret mig, fordi forfatteren anmodede mig derom. Dette bind handler næsten helt om den gren af familien, som blev i Tyskland, og jeg måtte derfor indskrænke mig til at referere forfatterens fremstilling. —

Da jeg bragte Bricka en indsigelse mod A. D. Jørgensens opfattelse af Christian VIII, ytrede han, at den egentlig vilde passe bedre i et dagblad, og deri havde han også ret. Men han gav dog efter, da jeg ønskede den optaget i tidsskriftet, forat det ikke skulde glemmes, at der var nedlagt en indsigelse, og det lod til, at der ingen vilde komme fra dem, der var bedre kvalificerede end jeg, til at bringe en sådan. Da han tog manuskriptet, sagde han til mig: „De er en modig mand!“ Det var jo bekendt nok, at Jørgensen ikke holdt af modsigelse. Men jeg mærkede aldrig til, at han havde følt sig fornærmet. Han vedblev som hidtil at tale meget med mig, når han kom ned i arkivets læseværelse, og han har skaffet mig adgang til mange aktstykker, som jeg ikke selv vilde have fundet. Men når han havde fortalt mig, hvad de indeholdt, blev jeg rigtignok ikke sjældent forundret over, at det, jeg fik ud af dem, var forskelligt fra, hvad jeg efter hans forklaring havde ventet.

I „Danske Magasins“ 5te R. III offentliggjorde jeg et udvalg af de betydningsfuldste af de mange breve fra slutningen af det 18de århundrede, som jeg havde fundet. Denne samling er flittigt benyttet af andre forfattere. Den viser bl. a., i hvor høj grad Struensee har været påvirket af St. Germain.

Da Bricka havde påtaget sig redaktionen af „Dansk biografisk Leksikon“ (1787) blev jeg en af de talrige

medarbejdere ved dette. Jeg betragtede det som en ære at få del i dette arbejde; men jeg nærrede egentlig nogen tvivl om, hvor vidt jeg var skikket dertil. Jeg havde jo før skrevet biografier, men kun over mænd, som jeg følte sympati for; et par sådanne, som jeg havde begyndt på (hertug Fr. Chr. af Augustenborg og J. A. Cramer) opgav jeg, da jeg følte mig for lidt tiltalt af deres personlighed til at jeg troede at kunne give en retfærdig og pålidelig karakteristik af dem, og nu skulde jeg skrive om Kreti og Pleti, som de blev mig opgivne. Dertil kom, at jeg aldrig har haft nogen ægte personalhistorisk interesse. Når en mand kun har udført lidt eller intet mærkeligt, bryder jeg mig kun lidt om at lære enkelthederne i hans liv, hans slægtsforbindelser osv. at kende, og endelig er den nøjagtighed i små ting, som er nødvendig for en personalhistoriker, ikke min stærke side.

Jeg fik imidlertid langt mere med Biografisk Lexikon at gøre, end jeg havde tænkt mig. I indledningen til dettes 19de og sidste bind ogives det, at mine artikler fylder 223 sider, altså ca. 14 store ark. Jeg må her atter påskønne Brickas altid rede hjælp og tugt. Der er utvivlsomt fejl, især i de mange små artikler; men der vilde være mange flere, når han ikke med den største omhu havde gennemgået dem og ofte forsynet dem med, hvad han selv i et brev har kaldt „ret brutale rettelser og tilføjelser“. Derimod var det sjældent, at mine artikler blev for lange; jeg vidste jo også, at dette kun vilde føre til, at jeg kom til at beskære dem, til de passede til det opgivne mål. Da jeg skulde skrive den ovenfor omtalte artikel om A. S. Ørsted, forestillede jeg ham i al beskedenhed, at 7—8 sider var et snevert rum for så rigt et levnedsløb, og jeg mente, at da vi nu var nåt alfabetets sidste bogstav, kunde det ikke have farlige konsekvenser, om der indrømmedes mig lidt mere plads. Men jeg fik straks at vide, at jeg ikke måtte tro, at ævret var opgi-

vet, fordi vi var komne til bogstavet Ø. — Jeg har dog denne gang overskredet det beskikkede mål, Ørsted har fået næsten 10 sider, og det er gået upåtalet hen, men Bricka var også død, før artiklen blev trykt. — Når jeg fik så mange artikler, var grunden dog vist tildels den, at jeg ikke gjorde indvendinger, når han f. eks. gav mig de slesvigholstenske præster, som jeg visse lig ikke sympatiserede med, og hvis navne jeg for en stor del først gjorde bekendtskab med, når jeg så dem i de mig tilstillede lister. Der var vist ingen anden, der vilde have med dem at gøre. — I det hele er en stor del af de af mig affattede artikler kun meget kortfattede, og der er adskillige, især i de tidligere bind, som jeg nu nok vilde kunne skrive bedre. Men det er mig dog endnu en tilfredsstillelse, at jeg kom til at medvirke ved udarbejdelsen af Biografisk Lexikon.

Når jeg nu ser tilbage på dette forfatterskab, skal jeg gerne indrømme, at det er dilettantarbejde. Vel er det nu således, at enhver, selv den lærdeste, historiker, kun vil være grundigt hjemme i et begrænset tidsrum; men jo mindre tid, man kan anvende på studiet, desto snarere og tiere møder man sine grænser. Jeg har i de 28 år, da jeg har kunnet besøge biblioteker og arkiver, allerhøjest kunnet benytte en dag om ugen hertil, og enhver, der kender noget til den slags undersøgelser, især af utrykte kilder, vil vide, at på den måde finder man ikke alt, hvad der kunde findes. Noget har det hjulpet derpå, at netop til det af mig behandlede tidsrum er der i min tid trykt store samlinger af breve og andre aktstykker; men langt mere ligger endnu i arkiverne, og jeg har sandelig ikke udtømt deres indhold.

Dertil kommer, at jo mere man lærer, desto mere mærker man, hvor meget der fattes. Det bliver nødvendigt at have kendskab til handel, agerbrug, pengevæsen og meget andet, som jeg vidste meget lidt besked

med. Da jeg skrev en af de ovenfor nævnte afhandlinger om finanskrisen 1763—64, vidste jeg til at begynde med knap, hvad Hamborger Banco og andre gængse tekniske udtryk betydede, og jeg havde meget uklare forestillinger om, hvad en veksler var. I Litteraturen fandt jeg ikke anden vejledning end Nathansens skrifter; men han har ikke havt nogen klar opfattelse af denne krisis. Jeg måtte møjsommeligt arbejde mig gennem statsregnskaber, finanskollegiets bøger osv., før jeg fik fat på den rette sammenhæng. Men jeg husker nok, hvad tid og møje det tog, og det er ikke allevegne i lignende tilfælde, jeg har kunnet gå lige så grundigt tilværks. — Da jeg havde skrevet „A. S. Ørsted“, måtte jeg tidt høre beundring for mine juridiske indsigter. Min glæde derover var dog ikke stor, dels vidste jeg godt, at det i almindelighed ikke ansås for en heldig egenskab hos en præst, at han var stiv i juraen, dels var jeg fuldkommen på det rene med, at mine juridiske indsigter ikke strakte sig videre, end at jeg nogenlunde kunde undgå at prostituere mig ved at tale om derhen hørende sager, som jeg ikke forstod mig på.

Jeg har vel nok håbet, at mine bøger skulde kunne blive almindelig læsning for dem, der interesserer sig for vor kirkes og vort folks fortid; men dette håb er vistnok blevet skuffet. En mand, der var vred over en anmeldelse, jeg havde skrevet over en af hans bøger, lod mig en gang høre, at jeg ingen stil havde. Der er måske noget i det; men jeg har heller ingen stil villet have, når dette skal forstås på den nu almindelige måde. Jeg har kun villet fortælle og berette, jævnt og naturligt. Jeg har set nok af, hvorledes stilen kan dække over et indhold, der var tyndt og upålideligt, og så dyrt har jeg ikke villet betale den, selv om jeg kunde have købt den. Det første er dog indholdets sandhed og pålidelighed.

Det vigtigste for mig har været, hvad de kyndige har dømt om mine arbejder. Jeg har kun grund til at være

tilfreds med den anvendelse, de har fundet i senere udkomne skrifter. Naturligvis er der bleven rettet fejl, som jeg har begået, og der er bleven rejst tvivl om rigtigheden af mine opfattelser og synspunkter, som jeg dog ikke altid derfor har fundet grund til at opgive eller forandre. Men kritikken har altid været velvillig og saglig.

Men hvad end andre vil dømme om min litterære virksomhed, så har den haft en stor betydning for mig selv. Jeg har levet i en lys opgangstid og en sørgelig nedgangstid, og jeg har været med til i de gode dage at mene, at nu skulde det bestandig blive således, og må nu på de gamle dage væрге mig mod frygten for, at det bestandig skal blive ringere. Men historien har lært mig, at hvad vi har oplevet, har andre oplevet før os; og dog er det ikke blot gentagelse, men der er et fremskridt: „Kongernes hjerter er som vandbække i herrens hånd, til alt det, han vil, bøjer han dem“ (Ordspr. 21.1), og det samme er tilfældet med folkenes. Hvor krogede end vejene kan være, der er dog en teleologi, en mening i verdens løb, og den historiker, der føler, at han skildrer et lille led i denne, har erkendt, hvad historiens sjæl, dens egentlige kerne og bærende kraft er.

PAA DET SCHØNBERGSKE FORLAG UDKOM:

- F. RØNNING*: N. F. S. GRUNDTVIG. Et Bidrag til Skildring af dansk Aandsliv i XIX. Aarhundrede.
Udkom: 6 Halvbind à 3.00.
- BISKOP, DR. THEOL. FREDRIK NIELSEN*. En Levnedstegning. Komplet i 2 Bind. Kr. 600.
- FR. BOKKENHEUSER*: DET VAR I AARET . . .! Minder.
2.50 indb. 3.75.
- OTTO MØLLER*: FRA GYLLING KIRKE. En Aargang Prædikener. 4.00 ib. 5.50.
- J. P. BANG*: DET RELIGIØSE SJÆLELIV. Religionspsykologiske Studier. I. Religionspsykologien og Religionen selv. 2.50.
- M. F. SØDRING*: DE FJÆRNE STEMME. En Københavner Fortælling fra Voldens Tid. I—II. 6.50 ib. 9.00.
- CARL THRANE*: FRA HOFVIOLONERNES TID. 460 Sider. Rigt illustreret. 5.00 ib. 7.00.

LUCIE HØRLYK:

- UNDER TROPESOL*. To Fortællinger fra Vestindien. 1907.
3.00 ib. 4.75.
- FRA GENERALGUVERNØRENS DAGE*. Fortælling fra Dansk Vestindien. 1908. 3.50 ib. 5.25.
- DEN GAMLE PLANTAGE*. Fortælling fra Dansk Vestindien. 2. Oplag. 1909. 4.00 ib. 5.75.
- SOMMER*. En Samling Fortællinger. 1910. 2.50 ib. 4.25.
- META HAUCH*. Roman. 3. Oplag. 1911—12. 4.00 ib. 5.75.